

shëjzat

le pleiadi ★ XIII ★ 1969 ★ 1-3

AN I A

Qendra e Studimeve Albanologjike Shëjzat-Pleiades

shêjzat

le pleiadi ★ XIII ★ 1969 ★ 1-3

E përkohëshme kulturore, shoqnore e artistike

Rivista culturale, sociale ed artistica

Vjeti XIII - n. 1-3

Anno XIII - n. 1-3

Kallënduer-Mars 1969

Gennaio-Marzo 1969

Drejtuer Përgjegjës:

Direttore Responsabile:

MATILDE MANCINELLI

Kryeredaktor - Redattore capo:

MARTIN CAMAJ

Redaktor për pjesën gjermanishte:

Redattore per la parte tedesca:

PETER BARTL

Këshilli i Kryesis:

Consiglio di Presidenza:

Martin CAMAJ — Giuseppe GRADILONE — Gerhard GRIMM — Karl GURAKUQI — Claus HAEBLER — Ernesto KOLIQI — Giacomo MARLEKAJ — Rosolino PETROTTA — Giuseppe SCHIRO' — Alois SCHMAUS — Georg STADTMÜLLER — Giuseppe VALENTINI

Selija e Redaksisë dhe e Administratës:

Sede della Redazione e Amministrazione:

PIAZZA DELLA BALDUINA, 59

00136 - ROMA

Dorëshkrimet, dhe në qoftë se s'botohen, nuk kthehen.

I manoscritti, anche se non pubblicati, non si restituiscono.

Pronar - Proprietario:

ERNEST KOLIQI

shëjzat

le pleiadi ★ XIII ★ 1969 ★ 1-3

Kallënduer-Mars 1969

Gennaio-Marzo 1969

PËRMBAJTJA

Sommario

	Faqe Pag.
HILUSHI: Tue ndjekë zhvillimet e kuvendit të Palermës (Impressioni sul V Convegno albanologico di Palermo)	3
KARL GURAKUQI: Kongresi i pestë i Studimevet Shqiptare dhe pesëqindvjetori i Skandërbeut në Palermë (Il V Convegno di Studi Albanesi ed il V Centenario della morte di Scanderbeg a Palermo)	15
P. B.: Professor Georg Stadtmüller Zum 60. Geburtstag (Nel 60° anniversario della nascita del Prof. Stadtmüller)	26
MARTIN CAMAJ: Georg Stadtmüller për historinë shqiptare (Stadtmüller per la storia albanese)	30
Papàs IGNAZIO PARRINO: Dialeetto albanese di Sicilia e ipotesi per il suo uso (Ligjirimi arbresh i Siçilîs dhe hipoteza për përdorimin e tij)	35
ALOIS SCHMAUS: Gjergj Kastrioti Skandërbeu (Përkthen: Karl Gurakuqi)	46
ERNEST KOLIQI: Symfonija e shqipevet (La sinfonia delle aquile)	57
ROSA MEOLI: Margherita Sarrocchi e la sua « Scanderbeide » (M. Sarrocchi e poem i saj « Scanderbeide »)	61
Dr. ROBERT SCHWANKE: Don Ndre Mjedja und das Kultusprotektorat von Oesterreich-Ungarn (Shënime biografike-kulturore mbi Dr. Ndre Mjedjen)	70

At PAULIN MARGJOKAJ:

Lëvizja e madhe per çlirim kombtar (Il grande moto insurrezionale per il risorgimento nazionale)

KARL GURAKKUQI:

Nepër vullajt e « Shêjzavet » (Fra le aiuole de le « Pleiadi ») 9

JUSUF FERIZI:

Në shërbim të ideologjisë së Papës (Al servizio dell'ideologia del Papa) 11

LOK LIMTHI:

Kur shkojshem me shqerra 110

Kronikë kulturore (Cronaca culturale) 114

Ekspozita e Lin Delis në Galerín « Agostiniana » (K.). — Koncertet e Qamilit të vogël në Bruxelles, Paris dhe në München (T. Zajmi). — Nozze Gradilone-Spena. — Nozze Mancini-Passanti. — Nozze Colitti-D'Alena. — Nozze Ghetti-Maggi. — Ekspozitë e Ibrahim Kodrës në Sardenja. — Lutto dell'Ecc. il Vescovo Stamatì. — Condoglianze. — Scompare la Signora Scicchi-Mandalà. — Qortim Gabimi (T. Zajmi). — **Libra të lexuem:** NERMIN FALASCHI: « Il Bivio » (E. K.). — Prap një kontribut i A. Stipčevićit në lamën e ilirologjis. (At V. Malaj). — « Gjurmime Albanologjike 1 (1968), Botim i « Institutit Albanologjik të Prishtinës » (M. Camaj). — PETER BARTL: « Die albanischen Muslime zur Zeit der nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912) (M. Camaj). — ARSHI PIPA: « Rusha » (M. C.). — **Segnalazioni.** — **Botime të « Shêjzavet ».**

PAJTIMET E PERVJEÇME:**ABBONAMENTO ANNUALE:**

Për Itali	Lit. 3.500	Italia	Lit. 3.500
N'Europë	\$ 10	Europa	\$ 10
Për USA, Kanada e Australi	\$ 12	USA, Canada e Australia	\$ 12

Registrato il 26-7-1957 al n. 5898 del Registro del Tribunale di Roma

Tipografia Dario Detti - 00195 Roma - Via Girolamo Savonarola, 1 - Tel. 380.009

Tue ndjekë zhvillimet e kuvendit të Palermës

(Mendime dhe përshtypje)

nga HILUSHI

26 nanduer 1968 — Mbasdite —

Nuk e di pse por gjithësaherë qi më qillon rasa fatlume me ardhë në Palermë, pushtohem nga një ndiesi e veçantë tërëhjeksiye, si të më shkelte kamba në një vend të dashun e dashunues, në një qytet ku pritja e përzëmërt është gjë e sigurueme. Jo se në tjera vende mungon obo-rrsija e mikpritjes, por në Palermë na Shqiptarët e ndiejmë veten si në një atmosferë mirëdashëse, në të cilën mund të siellemi me at liri të shkuemi si të na lidhte një nye miqasuer me shumicën e banorvet. E, prâ, Arbreshët nuk janë shum në Palermë. Por mbarë popullsija në Palermë, e pret Shqiptarin, flas për atë të Shqipnis, në një mënyrë të natyrëshme njerzije tue mos e njehë aspak të huej mun tue u prû me të si me një kumbar qi pritet me andje. Tue zbritun me Zotin e Zojen Chicos nga fluturaku (avjoni) n'aeroport të Palermës, isha i bindun se takimet e Kryetarit të Vatrës me Arbreshë të Sicilis, n'atmosferë të nxehtë të Palermës, do të zhvilloheshin si mbas zakonit, d. m. th. mâ s'miri.

Madhështore mund të çanësohet (on peut définir) përshtypja e parë qi shkakton ndër të huej Palerma. Periferija e këtij kryeqytetit të Sicilis, me ndërtesa styli modern, të nalta e të rrasta, me dritore të mëdhaja xhamash, një Amerikani nuk i thotë gjâ. Atëherë kur hÿn njeriu ndër udha qi shtrihen për midis dy rreshtash pallatesh të vjetra me pasuni stolisjesh në ball të tyne, i hueji banues metropolesh viganore fillon e çon sÿt i çuditun. Një hije perandorake ka qendra e qytetit. Shifen prarimi mbretnuer i lânun nga shekujt e kaluëm dhe gjurmat mahnitëse të qytetnimeve qi u ternuen në Mesdhë. Jo ndërtesa të mëdhaja, por të madhënueshme.

27 nanduer 1968

Besoj se kurrkund jashta Shqipnije nuk ndiehet si në Palermë fryma e atdheut t'onë. Këtu kemi përshtypjen si me qënë në një copë Shqipnije qi gjallitë, mendon e vepron në liri. Prandej cilido Shqiptar qi zhytet në këtë atmosferë këndellse, merr fuqi të reja në studime e në ndjekje të punës për dobí të shqiptarizmit. Takimet në Palermë me Rozolinin (kështu Dr. Petrotta na ep lëjen t'a thrasim né qi e duem dh'e çmojmë), me At Valentinin, me Karlin (Gurakuqin, Mjeshtrin e palodhun qi na mësoi me nderue e me shkrue shqipen) fillojnë e sosen

në bisedime kulture e organizimesh kulturore përhera të frymzueme nga qellimi me lartësue emnin shqiptar. Rozolin Petrotta trashigoi shpirtin e Vëllaut shkrimtar qi la gjurma të pashlyeshme në studimet albanologjike. Kur i paharrueshmi Papa' Tan ndrroi jetë, me vrull të dyfishuem Rozolini vazhdoi veprimtarin për më të madhin lavd t'albanologjis në dobí të bashkaris arbnore. Pesë kuvende ndërkombtare studimesh shqiptare, njëni më i mbarë se tjetri, dishmojnë zotsin e posatshëme organizuese të Rozolinit dhe t'aradhes së cenëshme dijetarësh e të rijsh plot vullndet të cilës ai i prín. Tashmá, (Zoti na e ruejtë për shum vjet tjera) i a ka kushtue krejt fugit e veta Qendrës ndërkombtare të Studimeve shqiptare, e cila në rasën e Pesëqindvjetorit të Vdekjes së Skanderbegut, mori nisjativën guximtare të krentimeve edhe udhëhoqi e nxiti, të thuesh, mbarë diasporën në zhvillimin e tyne gjatë vjetit jubilar.

Por e kisha fjalën ke flaka qi jet e ndezun përhera në Palermë si në një therore të shqiptarizmit. Aty shafiten gjakimet politike qi na turbollojnë kot menden e shpesh nuk na lánë me gjikue këthielltë shka áshit e dobishme për qellimet kombtare dhe shka, jo vetëm të bân me humbë kohë, por dânton ato qellime dhe shnderon fisin t'onë. Në kthinat plot dritë të selis së Qendrës ndërkombtare të Studimeve shqiptare me Valentinin e Gurakuqin rrahen vetëm e vetëm probleme kulturore, hollohen pikpamjet nga të cilat vërehet Shqipnija në sharte të kalesës e n'ato t'ardhëmes së saj dhe gjuha e letrësija shqipe maltësohen në rrafsh madhënuer të shkencës e t'artit. Valentini mund të quhet sot për sot historjani më i njoftun i botës shqiptare. Të mbërrimet e veprimtaris së tij në hulumtime historike të kohës kastriotjane po marrin përpjestime të pamedueme. Ai solli më të madhin kontribut shkençuer në kët përvjetuer të Vdekjes së Skanderbegut.

Për sa i përket Karlit të dashun, tue ndejë me të vetvetiu vërtitet bisedimi mbi gjuhë e letrësi. Por sidomos mbi kujtime qi kanë të bájne me gjuhë e letrësi shqipe dhe me historin e zhvillimit të tyne.

Palci qënësuer i shqiptarizmit nuk qindron vetëm në folklor. Ky, po nuk pat në vetvete ni shkëndi ndiesije e një rreze sado të zbët vetedije, nuk mund të njehet tjetër gjá veç një varg sjelljesh mekanike, ngashnjyese (charmantes) ndoshta në dukje, por pa asnjí mbrendi shpirtnore. Ndër Arbreshë vepron instinkti i fisit arbnuer, shkasi i msheftë i kujtimit të djehtë të Parvet. De Rada, Skiroj, Santori, Gavril Dara, tue gjurmue e rmue në grumbullí të dokeve stërgjyshore e tue thellue hulumtimet në mshefsít e instinktit fisnuer, ringjallen shpirtin e fjetun t'Arbërit. Nga errësit e instinktit doli ndër Arbreshë në dritën e vetedijes zânafilla e tyne. Në kujtim u përtri lavdija e të XV shekull. Letrësija, kultura u a zbuloi atyne lidhjet vëllaznore me Shqipni të mâvonëshme. Me këtë due të tham se nuk mjaftojnë shfaqjet folkloristike, veshja e lashtë, sado e stërvalët (fastueuse), kangë e valle për të dishmue qënjen e një trashigimi arbnuer qi mund të derdhet në fluer (coffre-fort) të xhevahireve shpirtnore të kombit, n'at fluer ku mblidhet fara e mystershëme e stinve të përtardhuna. Folklori mbetet gëlvozhë pa thalb kur në të nuk rreh një frymë e gjallë edhe gjallnuese.

Por të dalim nga përfitimet (konceptet) e përgjithëta dhe t'a shtrojmë rrafsh bisedën.

Rozolin Petrotta, At Valentini e Karl Gurakuqi, sejcili me vetinat qi i pikasin (les caractérisent) gësin në shesh vlerën e traditave arbreshë të Sicilis, u japin një veshtrim, i parashtrajnë në lamije të kulturës tue i bënë gati me u përpajnuë në jetë e letrësi shqiptarë. Një të shkepun nga trunku rracjal prej pesë shekujsh, një zhvillim në vete larg atdheut të zanafilles nga i cili e ndante gjatë pushtimit turk një humbnerë, ia vishtrirsojnë Shqiptarit kuptimin e shpirtit arbresh. Më i holli vezhgues ndër Shqiptarë jetë disi i topitun e i pshijelluem para mendësis e shfaqjeve të jetës arbreshë. Ndiën, kur shef Arbreshin edhe rrin me të, se ká përpara vetes një vëllá, por një vëlla të rritun larg votrës së tij. Me shekuj Shqiptari u zhvillue në mend e shqisë tue pasë fytyrën e sjellun kah Lindja mësa Arbreshi këndellej në nxehtësi e në dritë të qytetnimit prendimuer. Trunku qindroi i njëjët por degët pësuen shartime të ndryshme. Duhën lëshue ura në mes dy pjesve të fisit. Ura janë sidomos veprat e Jeronim De Radës dhe të Zef Skirojt. Ura hodhi Papa Tani e ura hjedh Rozolini.

Rozolini banoi në Shqipni, ku njofti për s' afërmi njerz edhe rrethana. Në të malli arbresh për kalesë u shëndrrue në shkas veprimtar për vazhdimin e palcit gojdhânuer n' ardhëmení. Ai trashigimin e Etenvet qi qenë bashkëlufstarët e Skanderbegut, doket e lashta nuk i njuhë tepriçë, goftë edhe e shkelqveshme, për muzé, por tharm për naltësime të reja shpirtnore n' Arbreshë e në Shqiptarë. Rozolini Arbreshvet të vet ia bân të kuptueshme botën shqiptarë tue spieguë si ndroi e se në ç'gjenáje doli në kohë moderne mbas pesëqind vjetësh bashkëjetes me popuj të Lindjes. Shqiptarvet ai ua shtjerrton fillet e shpirtit arbresh ashtu si ky u trajtue në rrymbat historike të viseve prendimore ku fati i lëjoi të strehohen para pesëqind vjetve.

At Valentini sjell kontributin e përgatitjes së jashtazakonshme kulturore të tij. Ai kërkon kavit e mshefta t' evolucjonit të njeriut shqiptar dhe të kombit shqiptar. Pat rasë të njofti me themel më parë botën shqiptarë e mandej botën arbreshë. U a din të dyjave rrájet dhe zhvillimet historike. Kur flet njeriu me të, dhe me të tjera bisedime nuk ngjesin veç ato qi siellen rrotull historis e letrësis arbnore (d. m. th. shqiptarë e arbreshë bashkë) ndiehet fuqija e mendes dhe e ditunís qi e nallon shqiptarizmin në sferat e nalta të shfaqjeve qytetnore të njerzimit. Besoj se rrallë studjuesat t'onë ájiten e mujten me nxjerrë në shesh vlerat e vërteta arbnore si At Valentini. Ai, sidomos në përimtim (analyse) të ligjeve dokesore, arrijti me zbulue esencën t'onë më të pikatun autoktone. Bâjnë me qeshë ata burraleca të cilët pandehin se tregojnë patriotizëm të zhuritun me një « poshtë kjo! » « rrrnoftë ajo! » Dashunija për Shqipni qindron në zbulimin pá mburrje të shprazta të meritave të njimendta të kombit.

At Valentini ka dyzet e më vjet qi nënshkruen dishmina dashunije për shqiptarizëm, jo i shtym nga bukurija e sýve t' onë, por nga njoftja e thellë e vleftës së brumit njerzuer me të cilin jemi ngjeshë. Dashunija e tij buron nga ditunija e historis s' onë, nga çmimi qi ai ka për burrin shqiptarë (e cila mjerisht po pson një eklips në këto kohna), nga bindja se gjaku i ynë, nonsé i një populli të vogël numerikisht, mundet me ushqye qellime bujare e me arrijtë mbi kreshtha t'epura të qytetnis.

Karli, në triumvirat kulturuer të Palermës, përfaqson përvojën (expérience) ase të mbërrimet e një përjetimi të dendun të ngjarjeve që ndryn në gjinin e vet kalesa. Ai u përshkue nëpër rrethana të trishtueshme e të gazmendshëme të Shqipnis tue fillue nga shpallja e pamvarsis e në ditë t'ona.

Përvoja e Karlit shtrihet prej kulmeve të jetës kulturore mje ke jeta e shtresave të përvûjta të popullit. Karli kishte edhe ka gjishkund miq. Gjindej mirë me të pashkolluemin edhe me produktet e ndryshme t' universiteteve të jashtme, me zotnin e me të vobektin, me pasanikun e me horin, para një kupe rakije vendi ase para një gote birre « Pschorr ». Lënte me folë këdò qi shkonte t' a shifte në zyre ase qi e shoqnonte në pijetore dhe, tue ndëgjue me vemendje, hove hove nxierte një testër të vogël e merrte shënime. Fjalë e fjalina. Landë gjuhësore e pashoqe, kullue në bisedime të denduna buzë mbrâmjeje mbas zyrës, në Kafe të Raskut, me Logorecin e Xhuvanin. Aty në tryezën e tyne lindi Akademija gjuhësore e Shqipnis, Kët pasuni të rrallë Karli e ka gati për botim. Po kush del me i a ngjitë dorën? Pret një Meçenat!

Karli është një ndër themeluesat t' Arsimit kombtar. Ministrija e Arsimit zûni fill në tri dhoma me pesë karriga. Në një prej atyne karrigave rrinte Karli. Përshkoi fazat më të randësishme të lëvizjes letrare, çak prej së përkohëshmes Agimi (1921) nëper Orë të Maleve (1923), Illyria (1934), Shkëndija (1939) e Shëjzat (1957). E po përmendi vetëm organet letrare më me randësi. Bashkëpunoi në Hyllin e Dritës edhe në Diturija. Prandej Karl Gurakuqi, sot në moshën... nejse, të thomi... sot bukur i motnuem, mund të njehet historia e gjallë e jetës shqiptare të pasqyrueme në dritë të kulturës. Kujtimet e tija përbajnë një visar. Depërtimi i mendes së squet të Rozolinit dhe i ditunis së gjënë të Valentinit nuk do t'arrinte, si arrin, në thellësi të çashtjeve pa përvojën e Karlit që një angërrat e ndodhjeve të ndryshme, shkakun themeluer të çdo nismeje politike e shoqnore, që din arsytet më të mshefta të çdo kthese të historis s'onë të njëqind vjetve të fundit, sepse për pesëdhjetë vjet i ndoq vetë dhe për pesëdhjetë vjet tjera para këtyne të fundit ndodhjet i ndëgjoi prej t'et dhe ungvave e prej gjyshit, Shkodranë mendehtollë që u vëjshin shëj ngjarjeve më me randësi edhe përpiqeshin me u a gjetë rrëfânën.

Pranija në Palermë e këtij triumvirati të spikatëshëm spjeron vrullin e veprimtaris së dendun albanologjike që aty shkelqimisht kryhet. Në fund të fundit Palerma përfaqeson pesë ndër afro tetëdhjetë lokaliteteve arbreshe që shtrihen prej Abrucit në Sicili. Por ajo, vetëm, vepron më tepër se të gjitha tjerat të bashkueme. Arsyeja qëndron në fuqin mbarështruese e stihuese që Arbreshve të Sicilis u dikon në shpirt triumvirati, tue mbajtë të njomë e tue njëthë në mugullime të reja trashigimin e Guzzetës, të Petës, të Darejvet, të Krispijve, të Skirojve e të Papas Gaetanit. Rozolin Petrotta, At Zef Valentini, Karl Gurakuqi janë zembreku që siguron veprimtarin fryt-dhânse të Qendrës ndërkombtare të Studimeve Shqiptare të Palermës.

Do të paraqitet i gjyemtë ky piksim i shpërthimit lulezues albanologjik në Palermë po të lëjshim pa përmendë një Arbresh të vlerët që ndërroi jetë para pak kohe dhe dy Italljanë të shquem, njëni fatlumsisht

gjallë e shnosh e tjetri mjerisht i zhdukun, të cilët ndihmuen edhe ata, në pjesë qi u përkitty, Triumviratin me arrijtë në sukseset e korruna. E kam fjalën ke i ndiemi Papas Matteo Sciambra edhe ke dy profesorat e mirënjoftun Giuseppe Cocchiara e Bruno Lavagnini. I pari kishte fillue me i hë në shpirt, mbas udhëhjekjes së ndritun t'At Valentinit, çashtjeve shqiptare, kuptimi i plotë i të cilavet u paraqitet shum i vishtirë Arbreshëve për arsye qi rrjeshtuem mâ sipër. Shpesh me vullnetin mâ të mirë, studjuesat arbreshë bijnë në gabime të shënueshme tue gjikue punët e Shqipnis dhe sjelljet e Shqiptarvet. Nuk marrin parasýsh peripetit historike t'atdheut të zânafiles. Papas Sciambra nisi me kuptue kavi e pasoja të zhvillimeve politike, shoqnore e letrare të Shqipnis. Njoftja e rrethânave të motshme e të sotshme shqiptare e ndihmoi m'u orjentue mâ s'miri në studimet albanologjike të tijat. Studjues i pafat, na la shi m'atëhera kur ishte kah vëhej në gjendje me u a spjegue imtisht Arbreshve frymën qi mbështjell çashtjet shqiptare dhe në Shqiptarvet fillet e mendesis arbreshe.

Përkrahsa të Qendrës s'onë në Palermë genë Prof. Cocchiara dhe ásht Prof. Lavagnini, i pari etnograf me famë e lavrues i traditave popullore ndërkombtare, i dyti helenist në zâ n'atdhë e jashta adheut të vet, të dy dashamirë t'albanologjis, qi nga pozita e lartë në rrethet zyrtare kulturore i erdhen në ndihmë Petrottës e Valentinit.

Lithurgjija në « Martorana »

Bashkëpuntori i ynë Karl Gurakuqi, me penden e tij mjeshtrore, ka përshtkrue ceremonin lithurgjike në Kishën e Martoranës (e cila ásht Bashkëkatedralja e Dioçezit të Pjanës s'Arbreshvet) në pranin e auktoriteteve fetare e civile mâ të nalta të regjonit të Sicilis. Tempull fetar i mahnitëshëm ai i Martoranës, me kybe e qiellza gungore e mure të stolisuna me mozaikë byzantinë ku ngjyrat e thyezave të llylvertë lëshojnë shkrepitima në gjymsaterr. Magiija e nijj arti epruer bashkue me atmosferën mystike qi krijon menjherë lithurgjija e ritit linduer rrëmben shpirtin i cili ngjitet nëpër spiralen gufuese të muzikës byzantine qi përsjell me valavitje të gjâna fazat kremtore të ceremonis fetare. Por kori i vajzave, sado i kandëshëm, nuk mujt me shlye në mue kujtimin e zânit melodik të Papas Sciambres, të famullitarit të zhdukun të Martoranës, zâ i paharrueshëm qi këndonte në mënyrë të pashoqe hymnet ngashnjyese (séduisantes) të lithurgjis lindore.

Mbas ceremonis kishtarë, u zhvillue pritja në Bashkin e Palermës me at bujari të zgjedhun qi e dallon mbi të tjerë ket qytet zotnijsh.

E në fund sofa e shtrueme në Hotelin Sole plot njomsht bukurinash femnore në nji suazë sqimtijë së rrallë ku gazmimi përzihet me të prûm fisnik. Në farfuri të veshjeve të mundafshhta prushi i xhexahireve lëshonte xixa në gusha të njoma, në nji triumf kostumesh arbreshe t'ylberta qi mbështitellshin kurma të brydhët mbretneshash vasha e ngjitej dredha dredha e përhapej kumbimi i kangve shqipe nepër nji verglim lotësh malli e vagullim shpresash të guximshme qi premtojshin kthimin ndër votra të braktisuna.

Edhe në këto shfaqje bjë në sý zotsija e Rozolin Petrottës, i cili din kuvendet prej tij t'organizueme me i ngjitë në nji shkallë zyrtare

shum të naltë ku Kardinali i Palermës, Kryetari i regjonit, Prefekti, Kryetari i Bashkis, përfaqësuesat e zyreve kryesore, marrin pjesë me ponë në këto kremte shqiptare pikënisht si ndër kremte në shënj të caktueme në kalendarët e vendit të tyne.

Palermë, 29 e 30 nanduer 1968.

Për vargun e referatave të mbajtura në Salën e Madhe të Fakultetit të Letrave e të Filozofisë s'Universitetit të Palermës ka shkruar Gurakuqi; na këtu s'kemi shka të shtojmë tjetërgjã, vetëm se me përsritë qi u ndoqne me vërejtje nga një grumbull i thukët ndëgjuesash. Rrafshi shkencuer i tyne i dha mbledhjeve një randësi të veçantë, të cilin ka për t'a dishmue e vërtetue botimi i akteve të Kuvendit. Pranija e dergatës kosovare preku thellësisht Arbreshë e Shqiptarë të pranishëm, sepse vënte në spikamë njisin ethnike të kombit, takimin vëllaznuer të pjestarvet të gjakut të shprishun. Arbreshë, Shqiptarë të diasporës me Vatanë në krye, Shqiptarë Shqipnije e Kosovarë të bashkuem në një pohim shqiptarizmi, i tregojshin botës se mbi kufij arbitrarë politikë, mbi përpjekjen përdhunuese me i nda bashkatdhetarët në të mirë e në të këqij, në patritotë e në trathtarë, në të begatun e në të vobegët, rreh fryma unjisuese e zanafilles së njëjtë dhe vetedija se në vlera tradicionale qindrojnë patentet e fisnikisë së kombit.

Shqiptarizmi i ka themelet mbi shkamb të vetivet të nalta autoktone. Kush mohan këtë të vertetë, mbulon dobsin e vet nën maskën e një idealizmi kallp.

Vërtë emën taumaturgjik, ai i Skanderbegut. Lë qi për së gjalli bashkoí Shqiptarët në një epopë qi ende dridhë jehonat e historisë në mbarë botën mbas sa qindavjetash, por edhe për së dekuni ndiell ndiesit vëllaznore e trandë shpirtënt e atyne qi ndiejnë shkulumat e pastra të gjakut arbnuer tue u rrjedhë ndër dej.

Pjanë e Arbreshvet, 1 dhuetur 1968.

Një të dridhun i rrëshqet nëpër korrizë të shpinës Shqiptarit gjithësaherë i epet rasa të hÿjë në këtë qytetzë të dokeve gojëdhânore të fisit t'onë. Këtu, të prim nga Zoja Odigjitrja zënë vend bashkëluftarët e Skanderbegut. Siellshin me vete, për t'i shpëtue nga përdhosja nuperthuese (sacrilège, impie) e pushtuesavet azjaticë t'atdheut, ikonat shëjte, flamujt e luftave për liri, doke e zakone të fisit, nderin e papeçatun të vetin e t'Etënvat mât të lashtë. Makja, katund i vendlindjes së De Radës, edhe Pjana spikasin si dy kryeqytete ideale të gjindes arbnore dhe, tue u endë nëpër udha të tyne i duket njeriut se po ndëgjon një gurgullim krojesh. Buroi poezija e Rilindjes në këto dy vende të përdashunueme (bien-aimées, përdashunim = prédilection) nga Zânat.

Në Kryekishën madhnore të Horës, Emzot Perniciaro, Ipeshkvi i Pjanës, përkujtoi me theksim të përmallshëm Fatosin e Krujës e në Bashki, Kryetari i kësaj mbajti dalldishëm një fjalim përlavdimi mbi veprimet heroike kastriotiane edhe përfatiti (qerasi) pjesëmarrsit e

Kuvendit me pije e meze të shijeshme. Tuba vashash në kostum arbresh endeshin nëpër kthina të Bashkís e nëpër udha të Pjanës tue ringjallë në mende t'ona lulzime agimesh të lume, shum të largta në mot. Mos u buthtue papritmas Donika me një ndjektori zojushash princore n'udha të Pjanës? Ngjyrat e veshjes arbreshe t'i marrin sýt me hijeshí shortare e të grabisin në botën e legendave ku Skanderbegu dhe moti i tij i lavdishem jet përhera i gjallë.

Palermë, mbramje e 2 dhjetorit 1968.

Kunorzoi për bukuri Kuvendin mbrámja defryese në banesën vetanike (privée) të Petrottës. Kjo mbramje do të jesi gjatë mot në kujtim të gjithë atyne qi në të mueren pjesë. Dobiya e kuvendeve shkencore qindron në takime e lidhje miqsore qi ato shkaktojnë, edhe në goftë se të mbërrimet nuk i përgjegjen dishirit. Për sa i përket këtij të Palermës, përfundimet, në çdo pikëpamje mund të quhen të stëshkëlqyeshme. Shqiptarë t'ardhun nga Amerika, Gjermanija, Kosova u poqen e u njoftën edhe u miqasuen me Arbreshë t'Italis. Mbarë gjindja shqiptare, me pak përjashtime, ishte në Palermë e përfaqsueme. Fryma e vëllaznimit mbretnoi dhe, në të dytën ditë të Kuvendit, të gjithë pjesëmarrsit e ndiejshin veten t'afruem në ndiesina dhe të lidhun njëni me tjetrin në mënyrë të mystershëme si me pasë qënë në marredhânje me shoqishojnë ç'prej shum kohe. Mbramja ke Petrotta, ku sjelljet të diktueme nga përkuesija (bienséance) dhe katikulet e teprueme u zhduken tue i lëshue vendin një të prámit të lirë, të çiltërt e të gjinishëm (affable, aimable), i vüni vulën vëllaznore qindrimin t'onë në Palermë. Aty në shtëpín mikpritëse të Rozolinit, ku Zoja e tij Gjuzepina me at imti njerzije me të cilën gjithëkúj i hÿn në zëmër dhe Turi, biri i tyne i vetëm, me hov djaloshar të gazmendëshem qi bân për vete e tërhjek në gjire hareje të rij e pleq, krijuen mbas pak t'íntash një atmosferë ku brengat sejcili i mhyti, s'paku për pak orë, në defrim. U ngushlluem në buzqeshje së qartë të zojave e të zojushave qi ndodheshin pranë dhe në gufim qejfi të zëmrvet të rijvet. Dalldija áshit smundje ngjitëse. Edhe të motnuemit n'at mbrámje u lëshuen në kangë e në valle pa marre. Semel in anno... Njerz qi endë s'kishin shkëmbye, sa u zgjat Kuvendi, má tepër se dhetë fjalë ndermjet vetit, u shoquen në pak t'ínta si me u pasë rritë bashkë. Kulmi i asaj mbramjeje së paharrueshme u arrijt kur nga dhoma e Turit kumbuen motive kangësh shqiptare. Të rijt e shoqnís s'onë ishin tubue në dhomë të Turit qi kishte vü diskat me motive shqipe zgjedhë nga kolekcioni i pasun i tij. Bisedimet, n'odën e gjânë pune të Rozolinit, sado qi të krypuna me shllinë gazorije e tregime shijekandëshme, u prenë e njerzija ngarendi kah ftesa e ronisë. Rozolinit, ndejë në divan, i u këndonte kënaqsija në fytyrë: pushonte tashti mbasi qi kujdesi i Kuvendit u zhduk në triumf të mbërrimevet: i lodhun, por kondend. Zoja Gjuzepinë me zhdërvjellti rinore, e ndihmueme nga zojusha e hijeshme Resuli e nga Zojat Chicos e Nasteva, gostitte të pranishmit me të gjitha të mirat qi lakmon një qjellzë shijehollë. Zoti Chicos këndonte tue përsjellë me zâ të vet kangën e diskavet një rendi me profesorat kosovarë Selim Seferaj e Tefík Geci. Martin Camaj, shtatë-hjedhun si bré bieshkësh, kishte

ngjeshë armë të gjata e të shkurta, qi mbushëshin odën e Turit, e me një qeleshe të bardhë në krye kërcente midis dhomës e dukej bashibuzuk gati me i dalë Padishahit n'ushtri. Zojushat e zojat vallëzoshin me të. Në një ndërpremje të diskavet, krisi kanga. Burra e grá me të dhânun kënduen kangët shqiptare, qi ndryjnë në gjí të tyne aqë kujtime të përmallshëme. Koliqi, nderjë në minder pranë Sulejman Haxhis e Vesel Rexhepit, ndihmonte sa mujte me zâ të vet korin shungullues. E, qe, befas tjerët heshtën dhe e lanë me i a thânë fillikat vetëm një kange së vjetër shkodrane. Orët kalojshin pa u kujtue. Portadritare e madhe, qi xênte gadi krejt një perde të dhomës së Turit, çelej kah limani i Palermës plot me drita vaporresh n'errësi të natës. Një pákje e bukur me të marrë sýsh. Përveç atyne qi sipër u përmenden, at mbramje ndodheshin pranë e merrshin pjesë në poterë gazmore edhe prof. Resuli me zojën fisnike, Dr. Ragip Frashëri dhe At Vinçenc Malaj.

Të ngim me qejf e me pefatí (nderë), të gjithë me një ndiesí mirnjohjeje për zotin e zojën e shtëpis, dhe të birin e tyne Turin, pertrís i pashoq hovesh argtuese në shoqni, njaty në të zbardhun të dritës u përshndetëm njâni me tjetrin e kthiem në Hotel Sole. Ajo mbramje do të jesi e shkrueme në kujtime t'ona si një orë e lume, ku mullájt e zëmres u shkrinë në një shkrim qejfi të shëndoshtë i cili na përkujtonte thekëshëm qejfet e dikurshëme kur fati i zi endë nuk e kishte shqymbë mundësin e gzimeve në shpirtin t'onë. Na orëprëmit, të mësuem me u bashkue në vuejtje, u njomsuem ç'mos kurr tekembramja në një bashkim qejfi të kulluet, thjesht shqiptar, në një shtëpi shqiptare, plot nxehtësi bujarije shqiptare. Ata mã të motnuemit zor se aso mbramjeje do të gzojnë mã. Na u urojmë të gjithvet tjera defrime të tilla. Zoti Rózolin, Zoja Gjuzepinë, Ju rritët ndera e Ju marrshim mbrapa gjithmonë për të mirë!

GIORGIO CASTRIOTA SCANDERBEG NEL GIUDIZIO DEI SOMMI PONTEFICI

Noi, o diletto figlio, sempre abbiamo avuto un'ottima opinione della tua nobiltà e sappiamo con quanta perseveranza e quanto valorosamente in quelle parti quasi da solo ti sia opposto ai crudelissimi Turchi che tentano attraverso il varco dei tuoi territori, di irrompere a danno ed oppressione dei fedeli di Cristo, né piccola è la tua gloria presso i cattolici, resa illustre da tante belle imprese e dal quasi continuo riuscir vittorioso. Per questo ti esortiamo non solo a conservar costantemente il tuo antico coraggio in difesa della retta fede, ma anche a virilmente accrescerlo...

Callisto III a Giorgio Kastriota - 8 giugno 1457

Flet Em. Kardinal Francesco Carpino. Inaugurazione del V Convegno di Studi Albanesi a Palermo: S.E. il Card. Francesco Carpino, Arcivescovo di Palermo, tiene il discorso inaugurale.

Qendra e Studimeve Albanologjike Shejzat-Pleiades

Qendra e Studimeve Albanologjike Shejzat-Pleiades

Darka në Hotelin « Sole »: flet on. Rozolin Petrota.

V Convegno di Studi Albanesi. Cena sociale all'Albergo « Sole ».

Në Kishën Martorana: Auktoritetet e nalta të Palermës.
Le più alte autorità di Palermo presenti alla chiesa Martorana (da sinistra): Comm. G. Celauro, Presidente Amm. Prov. di Palermo; On Vincenzo Carollo, Presidente Regione Siciliana; Dott. Franco Spagnolo, Sindaco di Palermo; S.E. Giov. Ravalli, Prefetto di Palermo.

Qendra e Studimeve Albanologjike Shejzat-Pleiades

Qendra e Studimeve Albanologjike Shezhat-Plerades

Kongresi i pestë i Studimevet Shqiptare dhe pesëqindvjetori i Skandërbeut në Palermë

nga KARL GURAKUQI

Ata qi morën pjesë

Studjues nga çdo anë e botës u ftuen në Palermë për të përkujtue pesëqindvjetorin e vdekjes së Gjergj Kastriotit. Erdhën nga Amerika, nga Franca, nga Gjermanija, nga Jugosllavija, dhe, natyrisht, nga krejt Italia.

Qendra Ndërkombtare për Studimet Shqiptare, organizuesja e këtyne çfaqjeve kulturore kastriotjane, e pau me udhë qi këto simjet të lidheshin me të pestin Kuvend të Studimevet. Kjo organizatë sot i ka kalue kufijt e rrethit të ngushtë t'Arbreshvet t'Italis; zani i saj është bërë i njoftun në krejt botën kulturore.

Fara e kësaj Qendre pat qënë qitë një natë dimni në Shtëpin e Petrotajvet në Pjanën e Arbreshvet, tue u ngrohë rreth tangarit (mangallit) me zjarm, prej dy vëllazënve Gaetan dhe Rozolin Petrota, bashkë me të nënshkruemin, qi aso kohe ishte mik në shtëpin e tyre bujare. Nji zanafillë prë shum e thjeshtë, një farë shum e vogël, por qi sot u rrit dhe u smadhue me vepra të çmueshme dhe me anë nismash kulturore qi mori rreth njëzet vjetve të jetës së vet.

Në themel të programit, të shpallun e të pranuem nga misat e vet, Qendra mbajti deri sot pesë Kongrese me përfundime të ndieshme, por ky i sotmi, i vjetit 1968, pat një jehonë shum të largët e të shkëlqyeshme, më tepër nga shkaku i përvjetorit të Skandërbeut, qi u përkujtue gjithandej në rasën e mbushjes së pesëqind vjetve të vdekjes së tij.

Tri ditë të plota i u kushtuen kësaj përvjetorje me rëndësi historike, jo vetëm për botën e vogël shqiptare, por për krejt botën prendimore. Morën pjesë personalitete dhe auktoritete të hueja dhe shqiptare nga shum anë, ftue nga Kryesija e Qendrës. Disa prej këtyne, tue qënë të penguem të vijshin personalisht, dërguen aderimin e vet tue lypë ndjesë për këtë mungesë të pavullndetshme, dhe tue i urue Qendrës punim dhe përparim përherë më të madh në dobí të kulturës e të gjuhësis shqiptare.

Na u kënaq zemra tue vrejtë në mes t'onë Shqiptarë nga Kosova, ndërmjet të cilvet dalluem zojën fisnike, *doktoreshën Olivera Jashar Nasteva*, docente n'Universitetin e Shkupit, dy profesorët z. *Tefik Geci* i Shkollës Ekonomike e z. *Selim Seferaj* i Shkollës Bujqësore, djalosha të shkathë e të përgatitun, dhe Ekonomistin z. *Vasel Rexhepi*, të tre ardhë nga Prishtina. Profesorat *Hasan Kaleshi* dhe *Ali Hadri*, përfaqë-

suesa t'Institutit Albanologjik të Prishtinës, të penguem nga çashtje familjare, nuk u gjetën pranë por i dërguen Kuvendit referatat e tyne bashkë me urime për sukses. Nga Universiteti i München-it (Gjermani) mujti me ardhë vetëm profesor *Martin Camaj*, kryedaktori i Revistës « *Shëzjat* », kursë të ftuemit e tjerë, profesor *Hans Joachim Kissling*, i Institutit të Historisë e të Kulturës për lindjen e afërme, si edhe i turkologjis në München, prof *Georg Stadtmüller*, mik dhe shoq i nderit i Qendrës, dr. *Peter Bartl*, redaktor për pjesën gjermanishte të Revistës « *Shëzjat* », për shkaqe të paprituna, nuk mujtën me qënë pranë në punimet e Kongresit me kumtesat e veta të rëndësishme. Po japim këtu titujt e kumtesave që do të mbaheshin: prof. *Kissling* do të flitë mbi argumentin: « *Politika Turke dhe Skandërbeu* »; prof. *Stadtmüller* do të kishte për argument « *Situatën turko-ballkanike në fillimin e veprimtaris kastrjotjane* »; dr. *Bartl* do të rrihte çashtjen e « *Marrëdhënjet e Venedikut me Shqipni* ».

Përshtypje shumë të mirë bëni ndër të pranishmit Kryetari i « *Vatrës* », zoti *Peter G. Chicos* me Zojën e vet fisnike. Nga Amerika erdhi edhe prof. *Stavro Skendi*. Po prej Shteteve të Bashkueme kishte ardhun z. *Asim Jakova*, drejtori i ish së Përkohëshmes së mirnjohun *Illyria*.

Nga Italia shquheshin fytyrat e profesorvet *Ernest Koliqit*, *Zef Skiró jr.* me Zojën, *Namik Resulit* me Zojën e të bijën, *Jak Marlekajt*, e *At Vinçenc Malajt*, e *At Danjel Gjeçajt*, e *At Ambroz Martinit*, e *At Basilio Pandzic-it* (të pestët Fretën). Ishte pranë dhe Profesoresha *Adele Salerno*, Adsistente e Kathedrës së Shqipes si Universitetin e Romës. Në mes të tjeret, dallohej fytyra e veteranit të çashtjes shqiptare, bashkëpunorit t'Ismail Qemalit dhe të Luigj Gurakuqit, Shkëlqesës *Dhimitër Beratit*. Komiteti « *Shqipnija e Lirë* » i New Yorkut ishte i përfaqsuem nga dr. *Ragip Frashëri*, antar i Dërgatës Shqiptare pranë Kuvendit të Kombevet të Robnueme A.C.E.N., dhe Kryetar i Degës së këtij Kuvendi në Romë.

Qendra e Studimevet në Palermë ishte e përfaqsueme nga krejt Kryesija dhe nga një shumicë e madhe antarësh të çdo shkalle. Na vjen keq që s'mundemi të radhisim emnat e të gjithvet, pse lista e tyne do të zinte shumë vend, dhe pse, ndoshta, mund të na ketë kalue ndonji emën nga kujtesa.

Dita e parë

28. XI. 1968

Qendra e Studimevet e ká bá zakon, që kremtimet e Ditës së Madhe të 28 Nandorit të zënë fill me një ceremoni fetare në Kishën Arbreshe të Palermës « *Martorana* » në Sheshin Bellini, kundrejt Qendrorit t'Universitetit. Simjet, si kurrndonjiherë tjetër, Kisha ishte plim (plot e përplot) me Arbreshë dhe me të ftuem. Ndonsë moti nuk ishte aq fort i përshtatun, prap se prap gjindja e çdofarë rangu, kishte ngarendë në Shëjtnoren Arbreshe, që është « *monument kombtar* », si për vjetërsi ashtu edhe për mozaikët që e stolisin. Kjo është streha ku mbliidhen

besnikët e ritit bizantin në ditë kremte për të ndigjue meshën e famullitarit, *Papas Vito Stassi*-t, dhe këngët kishtare bizantine të këndueme nga kori i vajzave.

N'orën 18 të ditës 28 Nanduer, gjatë meshës në gjuhën shqipe, Ndrirtsija e Tij *Kardinalli Francesco Cărpino*, krye-epishkopi i Palermës dhe Kryetari i Shoqatës Katolike Italjane për Lindjen e Krishtënë, hapi kremtimet e pesëqindvjetorit të vdekjes së Skandërbeut « *princ dhe fatos kombtar i Shqiptarvet dhe mprojtës i fës* ». Liturgjin fetare e kryesoi shumë i nderueshmi *Arhimandrit Marco Mandalà*, Vikar i Përgjithëshëm i Pjanës; ishin pranë *At Zef Valentini* me meshtarë të tjerë; në vendet e rezervueme, vëmë ré, ndërmjet të tjeret, personalitete civile e fetare, studjues dhe dashamirë, Shkëlqesën *Dr. Carollo*, kryetar i Qeveris krahinore siciljane, Kryetarin e Bashkis së Palermës, *dr. Spagnolo*-n, Shkëlqesën Arhimandritin e Grottaferrata-s, *Emzot Theodor Minishin*, Prefektin e Palermës, *Dr. Ravalli*-n, Asesorin e Arsimit, Kvestorin e qytetit, kryetarin e Qendrës së Studimevet *On. Rozolin Petrotën* me antarë të tjerë të Kryesis, priftën e murgesha nga të katër anët e Sicilis arbreshe, të gjith Kryetarët e Bashkivet arbreshe të katundevet siciljane, Presidin e Fakultetit të Letravet t'Universitetit të Palermës, qi është edhe shoq nderi, *prof. Bruno Lavagnini*-n, shumë profesorë universiteti, etj.

Ndrirtsija e tij Kardinalli Emzot Cărpino, ndërmjet të tjerave, tha edhe këto fjalë: « ...rëndësija historike e veprës heroike të Gjergj Kastriotit për Kishën Katolike ka qënë theksue tash sëvoni nga Shëjtnija e Tij Papa Pali i VI. Tue u bā jehona e lëvdimevet shumë të nalta të Papvet të Romës kundrejt fytyrës së ndritun të Skandërbeut, — tha Kardinalli Cărpino — Papa Pali i VI, me dokumentin e paharrueshëm të ditës 17 kallënduer të vjetit 1968, ka dashtë me çelë qindvjetorin Skandërbegian për krejt botën; ka dashtë me nënvizue lidhjet e pashkëputëshme qi shtërngojnë racën dhe kombin shqiptar me Kishën e Romës. Emzot Cărpino, tue përkujtue se qysh katolikët shqiptarë mund të kundrohën si ata qi kanë hapë rrugën e « *frymës së sotme ekumenike* », shtoi se, me anën e studimevet të bāme prej tyne, Palerma shkëlqen në botën e krishtënë si « *fenër drite* », qendër ndër mā të çmuemet e kulturës shqiptare; kjo është edhe qendër tërhjekse për të krishtënë të lindjes, ku mund të shofin e të prekin me dorë traditat e veta shpirtnore, të ruejtuna me zili në botën prendimore.

« Të shumta janë shëjet, nga të cilat mund të nxjerrim frymën dhe veprimtarin e Skandërbeut » — vijoi e tha Kardinalli —, « të këtij Burri të jashtëzakonshëm, dhe mund të përfundojmë se jo vetëm lufta ka qënë qellimi i parë dhe i fundit i këtij Prisi ». Krye-epishkopi Cărpino ndriçoi gjendjen shoqnore, qytetare, fetare dhe politike t'Europës lindore, marrëdhānjjet në mes shtetesh e kombesh, ashtu edhe sjelljen e Fatosit Shqiptar kundrejt gjendjes s'atëherëshme. Përfundoi Prelati i Palermës, tue thānë se Shqipnija n'atë kohë, d. m. th. në kohën e Kastriotit të Madh « *qe si shtet ndërmjetës ndërmjet interesave të lāndore dhe idealevet të kohës, qi ishin në kundërshtim në mes vedit, dhe qi e kishin fuqin mbrenda dhe jashta Shqipnis* ».

Mbas meshës e mbas fjalimit të Kardinallit, gjindja u drejtue kah

fundi i Kishës, ku në murin e majtë të hymjes u zbulue një rrasë mermeri në kujtim të kësaj Dite së shenueshme.

Darka vëllaznore **28 Nânduer 1968**

Dita e Madhe e 28 Nândorit u mbyll me darkën vëllaznore, qi Qendra shtroi në hotelin « Sole », qi gjindet në mes qytetit, n'orën 20, për ndër të ftuemvet në këto çfaqje, qi do të mbesin të pashlyeme në kujtesën e gjith atyne, qi prej s'afërmi dhe prej së largu erdhën në Palermë për t'u bashkue me vëllaznit arbreshë. Në dy salla të mëdhâ të restaurantit, të zbkurueme me flàmujt e të dyja kombevet, u shtruen sofrat e kremtimevet. Gëzimi shifej në fytyrë e në sjellje. Zojat dhe zojushat, e mveshuna simbas rasës kremtoare, edhë me kostumin kombtâr, i dhanë mbrâmjes vëllaznore një shkëlqim të posaçëm.

Si gjithmonë, në të tilla rasa, por këso here mâ me entuzjazëm se përparandë, u mbajtën fjalë nga shum folës, secili tue kujtue pesë-qindvjetorin e Skandërbeut, tue çfaqë admirim dhe lavdim për vëllaznit arbreshë, qi dijtën të ruejnë në mënyrë të prekshme kujtimin e Atdheut të largët dhe t'Atij Burri të madh qi polli toka shqiptare. Oratorët u përcollën me duetrokitje e me çfaqje simpatije nga ana e drektarvet.

Një kor këngatarësh, të prîjmë nga *At Sofron Prencë*, i dhanë shkëlqim edhë mâ të madh atmosferës, qi ishte e elektrizuese nga madhnija e Ditës. Edhë pleqt i mori rryma e entuzjazmit.

Deri vonë nuk pushoi ndonji herë kënga. I madh dhe i vogël, u ndanë për atë natë nga njëni tjetri me përshtypjet mâ të mira e me fytyrë në gaz. Të gjith mbetën të mallëngjyem, Arbreshët pse kujtojshin ditët kúr sulmi otoman i shtërngoi t'i sillshin shpinën dheut të të Parvet, por mâ së forti Shqiptarët e sotëm të mërgimit, pse sillshin nepër mend pjestarët e familjevet të veta të lânuna në Shqipni, pá shpresë se mund t'i shofin ndonji herë.

Dita e dytë dhe e tretë **29 dhe 30 Nânduer 1968**

Dy ditë të tâna, 29 dhe 30 Nânduer, paradite dhe mbasdite, i u kushtuen krejtësisht kumtesavet dhe lajmesavet të Kongresit, të cilat na dhanë një pasqyrë të kjartë të Skandërbeut si njeri, si burr shteti, si diplomat, si komandant ushtrieje dhe si prîjs i kombit shqiptâr.

Të gjitha kumtesat u mbajtën në *Aula Magna* të Fakultetit të Letravet t'Universitetit të Palermës, ku e ká selín e vet Qendra e Studimevet Shqiptare me Bibljotekën e vet albanologjike. Salla e madhe ishte zbkurue anë-e-kând me flàmujt italianë dhe shqiptarë; në mes, në shpinë të tryezës së Kryesis së Kongresit, në mûr, spikatte një kvadër i madh, i punuem me dorë, i Gjergj Kastriotit, pronë e Qendrës. Krejt

Kuvendi ka pasë një karakter thjesht shkencues, sikurse u përshtatej personalitetet që morën pjesë dhe ambientit në të cilin u zhvillue Kongresi. Punimet u frymzuen të gjitha nga një atmosferë bashkëpunimi, marrëdhënie reciproke, vëllaznimi dhe solidaritete, me serjotet e maturi.

Më së pari mori fjalën prof. Bruno Lavagnini. Ky mik i shquem i Shqiptarvet, bashkë-themelues i Qendrës në vjetin 1948, theksoi zhvillimin e studimeve shqiptare në gjë të gjindes arbreshe qysh prej kohës së kalueme; përkujtoi në mënyrë të posaçme ndihmesën e dhënan në këtë fushë nga Emzot Giuseppe Crispi dhe nga i nëpi, shtetari Frano Crispi; përmendi edhe veprimtarin e papreme frutdhënë të vëllaznvet Petrota, Gaetanit e Rozolinit.

Fill mbas prof. Lavagnini-t, i përnderti dr. Petrota, si Kryetar i Qendrës, bëni një kvadër sintetik të veprimtarisë së kësaj qysh prej themelimit e deri në ditën e sotme, tue e dokumentue me anë shkresash, një pjesë e të cilave është botue në dy « Vjetorët » e Vjetit Akademik 1965-1966, redaktue nga vetë Kryesija e Qendrës.

Kumtesat u ternuen njëna mbas tjetrës, bashkë me ndërhyrjet. Këtu, në ketë syzim, po radhisim vetëm emnat e konferencjervet bashkë me titujt e kumtesave. Qendra ka vendosë t'i botojë këto më vonë në libër të veçantë. Folën këta zotnij: Ernest Koliqi i Universitetit të Romës dhe Drejtuer i Institutit të Studimeve Shqiptare t'atij Universiteti; ligjerata e tij pati si titull: « Umanita di Giorgio Castriota Scanderbeg »; Frati i ri, At Vincenc Malaj i Bibliotekës së Fretënvet të Raguzës (Dubrovnik), foli mbi « Bibliografin Kastriotjane »; prap një tjetër Frat shqiptar, At Jak Marlekaj, profesor n'Universitetin e Bari-t, ilustroi fytyrën e Fatosit në themel të traditave popullore shqiptare; i treti Frat, por këtë herë jo shqiptar, At Basilio Pandzic i Arkivit të Përgjithëshëm (Archivium Generale O. F. M.) të Romës, me kumtesën « I Francescani a servizio dell'Albania nell'epoca di Skanderbeg ».

Mbas secilës konferencë, At Zef Valentini, si kryetar i mbledhjes, përmbodhi shkurtimisht mbrendin e cdonjënës, tue u lanë vendin ndërhyrjet të Kongresistave. Ndërhyrjet që në vend, të shumta e me kompetencë. Folën me radhë Shkëlqesa prof. Ambrosini, ish-kryetar i Oborrit Konstitucjonal, profesorët Bruno Lavagnini, Zef Skiroi junior i Universitetit të Romës, Ernest Koliqi, Papas Ignazio Parrino, adsistent i katedrës së gjuhës shqipe n'Universitetin e Palermës dhe i përnderti dr. Rozolin Petrota.

Trungu i dytë i kumtesave përfshinë ato të mbajtura nga prof. Stavro Skendi, i Universitetit Columbia të New York-ut, i cili foli mbi « ambientin historik të shekullit XV », n'atë kohë kurrë e zhvilloi veprimtarin e vet Fatosi kombtar i Shqipnis: prof. Namik Ressuli, i Institutit Linduer të Napoli-t, zgjodhi si argument « Fytyrën e Skandërbeut në poemën Deradjan Scanderbeccu i pafaan »; dr. Ignazio Parrino, djalosh arbresh nga Palazzo Adriano, pati si argument « Skanderbeg nell'azione pontificia di difesa europea » (ilustroi veprimin papnuer për mprojtjen e Europës nepër Skandërbën); prof. Martin Camaj, docent n'Universitetin e München-it (Gjermani), pati si themë « Gjuha shqipe në kohën e Skandërbegut »; dr. Robert Schwanke — Albanien-Referat

der *Arbeitsgemeinschaft Ost Wien*, — mbajti kumtesën « *Risultati dei Convegni castriotiani di Tirana e Prishtina* ». Zotnija e tij kishte shpërndá një shkurtim të mbrendís së kumtesës, italisht e gjermanisht; prof. *Tefik Geci*, i Shkollës Ekonomike të Prishtinës, foli mbí themën « *Gjenealogjija dhe Sfragistika Kastriotjane* ». Mâ në fund, jashtë programit të paracaktuem, mori fjalën profesoresha *Olivera Jashari* me kumtesën « *Gjergj Kastrioti në letërsin e Macedonis e të Jugoslavis* ». Me sá kemi marrë vesht, zoja *Olivera* e kishte pasë rrahë ketë çâshtje edhe në Prishtinë me 11 máj 1968.

Shokë të rij nderi

Në mbarimin e mbledhjes së pasdrekes së ditës 30 Nânduer, u shpallë zyrtarisht vendimi i Këshillit Drejtues i Qendrës, i cili, njizâni, ká emnue *Misa Nderi* të saj Zotnijt *Petro Chicos*, Kryetarin e sotëm të Federatës « *Vatra* » n'Amerikë, *Anthony Athanas* dhe *Christo Thanasi*, të dy nga kryesija nderi e « *Vatrës* », « *Lajmi i emnimit* — thotë fletorja « *Dielli* » e ditës 30 tetuer 1968 — është një fitore e re e « *Vatrës* » s'Amerikës, që vëllazëron Arbreshët e Italisë me Shqiptarët Amerikanë »...

Përveç këtyne, Kryesija e Qendrës, tue çmue shërbimet e kryeme për çâshtjen shqiptare në pikëpamje letrare-kulturore, emnoi me një zâ antár nderi të vetin profesorin e mirënjoftun t'Universitetit të München-it, albanologun dhe mikun e sinqertë të Shqipnis, Dr. *Alois Schmaus*-in, qi áshít bashkëpuntuer i Revistës « *Shëjzat* » dhe mis i Këshillit të Kryesis së saj. Emmimi i gjith këtyne u prit me duertrokítje e me shêje simpatije.

Këshilli i Kryesis së Qendrës, si shêj çmimi për shërbimet qi fletorja « *Dielli* » i ká sjellë çâshtjes shqiptare tash gjashtëdhjetë vjetë e këndeje, në rasën e gjashtëdhjetëvjetorit të saj, ndroi artikullin e Statutit të vet, tue emnue editorin e kësaj fletorje, qi për taní áshít Dr. *Athanas Gegaj*, antár të Këshillit Drejtues të Qendrës. Gjithashtu Kryesija e Qendrës, emnoi si Antarë Mbështetësa të veprimtaris së vet kulturore, dr. *Hamdi Oruçi*-n, qi kreu studimet e veta në Palermë, z *Asim Jakova* dhe z. *S. Velaj*.

Sikursë çdo vjet, edhe simjet u shpallën fitues të çmimit vjetuer « *Papas Gaetano Petrotta* » për thezën mâ të mirë në gjuhën shqipe, zojusha arbreshe *Kristina Cusimano* nga Shën Kristina Gjela, dhe z. *Carmelo Pagliarello* nga Agrigento. (Ligja e këtij çmimi në të holla áshít botue në « *Gazzetta Ufficiale* » della Regione Siciliana, Anno XVIII, Nr. 19, Palermo 24 Aprile 1964).

Kongresistët në Pjanë

Kongresi i dha fund programit me 1 dhetuer 1968 në Pjanën e Arbreshvet, me një liturgji kremtimore në Katedralen e vendit. Mesha u tha nga Shkëlqesa e Tij Emzot Zef Perniciaro, epishkop i Arbreshvet të Sicilis. Kisha ishte plot e përplot me njerz, burra e grá, shum prej

të cilvet të stolisun me kostumet shqiptare, qi Arbreshët mveshin në ditë të shenueme, për Krishtlindje, për Pashkë, apo edhe në rasa të veçanta, si martesë dhe fejesa. Epishkopi Emzot Perniciaro përkujtoi me fjalë të zgjedhuna shqip pesëqindvjetorin e Kastriotit. Fíll mbas kësaj ceremonije, të gjith u drejtuen kah Bashkija, e zbukurueme me flàmuj Shqiptarë e Italjanë. Kryetari i Bashkís i gostiti të pranishmit me âmbëlçina e me piqe, mbasi zbuloi një rrasë mermeri në faqen e Bashkís në kujtim të kësaj rase së paharrueshme.

Aty folen, tue vù në dukje veshtrimin e kremtimeve kastrjotjane sidomos n'atmosferën e Horës s'Arbreshvet, qytetëz e patrandun e traditave jetike arbnore, Proveditori i Studimeve të Palermës e prof. Ernest Koliqi.

U mbyllën kremtimet me një drekë të pasun në një nga restaurantët e Pjanës, ku bante nderimet e shtëpis i Përnderti dr. Rozolin Petrota.

Të kënaqun nga kjo pritje fisnike e buiare, të gjith u drejtuem për në Monastirin e Sklicës, mbí Pjanën, ku Murgarët na gostitën me âmbëlçina të përgatituna në shtëpi dhe me vënë të shijeshme, bâ me rrushin e Monastirit.

Vonë kanë për t'u harrue këto çfaqje shqiptarizmi në mes Sicilis, me qinda kilometra larg nga Nâna Shqipni.

GIORGIO CASTRIOTA SCANDERBEG NEL GIUDIZIO DEI SOMMI PONTEFICI

Abbiamo inteso con quanto affetto ci raccomandi il diletto figlio, il Nobile Skanderbeg, Signore d'Albania, il che ci è graditissimo, benché di nostra stessa volontà per le sue virtù e gesta rilevantissime, per le quali è sommamente meritevole non solo davanti a noi, ma anche davanti a tutta la cristianità, siamo uniti a lui di un vincolo d'amore più stretto che dir non si possa. Vediamo infatti che egli quasi solo si oppone al furore dei ferocissimi Turchi come un muro fortissimo che chiude loro l'adito affinché non irrompano contro la cristianità, né ignoriamo quante stragi abbia subito egli con i suoi sudditi...

Callisto III al Re d'Aragona - 8 febbraio 1458

Il sec. XV fu per la nazione albanese uno dei periodi più travagliati ed insieme più gloriosi della sua storia, per le continue lotte che dovette sostenere contro la minaccia d'invasione da parte degli eserciti Osmani che, dopo avere occupato la capitale dell'impero bizantino, minacciavano lo stesso Occidente. La resistenza degli Albanesi per un quarto di secolo fu tenace e vittoriosa, grazie soprattutto al valore ed alla guida del loro condottiero Giorgio Kastrioti Skanderbeg, di cui in questo giorno ricorre il quinto centenario della morte.

Paolo VI - 17 gennaio 1968

Koliqi në Bashki të Palermës, në mes Kryetarve të Bashkive të Horës s' Arbreshvet e të Sh' Kristinës Gjela.
Il prof. Koliqi a Palermo tra i sindaci di Piana degli Albanesi e Santa Cristina Gela.

Qendra e Studimeve Albanologjike Shejzat-Pleiaides

Qendra e Studimeve Albanologjike Shejzat-Pleiades

Në darkë të festës së Flamurit.

Në Selin e Qendrës Ndërkombtare të Studimeve Shqiptare n' Universitet të Palezmës. Nga e mbajta kah e djathta: Koliqi, Gurakuqi, Prof. Olivera Jasar-Nasteva, Zoti e Zoja Chicos, At Valentini, Doktoresha Angela Cirrincione. Nella sede del Centro Internazionale di Studi Albanesi: un gruppo di congressisti in visita da Padre Valentini, Direttore del Centro.

Qendra e Studimeve Albanologjike Shejzat-Pleiades

Professor Georg Stadtmüller Zum 60. Geburtstag

von P. B.

Auf welche Weise kommt man dazu, sich mit der Geschichte eines Landes zu befassen, das weithin in Westeuropa nur ein vager geographischer Begriff ist, dessen Sprache nur an wenigen Hochschulen gelehrt wird und dessen Literatur kaum übersetzt, also nahezu unbekannt ist? Bei Georg Stadtmüller führte der Weg nach Albanien über Byzanz. Am 17. März 1909 in Bürstadt/Hessen geboren, studierte er Geschichte, Rechtswissenschaft, slavische, semitische und vor allem byzantinische Philologie und promovierte 1932 mit einer Dissertation über « *Michael Choniates, Metropolit von Athen* » (Rom 1934). Als Bibliotheksassessor, dann als Abteilungsleiter am Osteuropa-Institut in Breslau begann er sich intensiv mit albanischer Geschichte zu beschäftigen und habilitierte 1937 mit « *Forschungen zur albanischen Frühgeschichte* » (Budapest 1942). 1938 wurde er als ao. Professor und Leiter des Südosteuropa-Instituts nach Leipzig berufen. Seit 1950 lehrt Prof. Stadtmüller an der Universität München und ist (seit 1959) Vorstand des Seminars für Geschichte Osteuropas und Südosteuropas. 1963 gründete er hier als selbständige Institution, die jedoch dem Seminar räumlich und personell angeschlossen ist, das Albanien-Institut. Als Aufgabenbereich des Instituts wurde die historische, landeskundliche und philologische Albanien-Forschung bestimmt. Im Laufe der ersten Jahre wurde vor allem eine albanologische Handbibliothek aufgebaut, die heute fast 900 Titel, mehr als 30 laufende Zeitschriftenreihen und eine Mikrofilmabteilung (ca. 60 Mikrofilme vor allem mit Archivmaterial) umfaßt. Im Rahmen des Albanien-Instituts erscheint seit 1964 die von Prof. Stadtmüller begründete und herausgegebene Reihe « *Albanische Forschungen* », in der mittlerweile 8 monographische Arbeiten über albanologische Themen (Geschichte und Philologie) erschienen sind.

Das Hauptgewicht der Forschungen Prof. Stadtmüllers liegt auf dem Gebiet der Frühgeschichte und Religionsgeschichte der Albaner. Seine Habilitationsschrift « *Forschungen zur albanischen Frühgeschichte* » erschien 1966 in einer erweiterten Neuauflage im Rahmen der « *Albanischen Forschungen* ». Der behandelte Zeitraum reicht von der vorrömischen bis zur byzantinischen Zeit. Prof. Stadtmüller kommt zu dem Schluß, daß Lebens- und Siedlungsgebiet der Uralbaner in der Nähe der lateinischgriechischen Sprachgrenze auf lateinischem Sprachgebiet lag — in der Beckenlandschaft Altserbiens und den Bergkantonen Nordalbaniens. Als Sommerweidegebiet der uralbanischen Wanderhirten diente der Matigau, der außerhalb des römisch-byzantinischen Herrschaftsgebietes lag und praktisch politisches Niemandsland war. Stadtmüllers These vom Matigau als Reliktegebiet des früh-albanischen Volkstums ist bisher in ihren Grundzügen auch von der neuen wissenschaftlichen Forschung nicht entkräftet worden.

Mit den geographischen Voraussetzungen der albanischen Geschichte beschäftigt sich der Aufsatz «*Landschaft und Geschichte im albanisch-epirotischen Raum*» (1); anderen Arbeiten befassen sich, noch im Themenkreis der Habilitationsschrift, mit dem römischen Straßennetz (2) und der Christianisierung der Albaner. (3) Eine allgemeine Darstellung der Probleme, die sich bei der Betrachtung der albanischen Geschichte stellen, bietet der Aufsatz «*Die albanische Volkstumsgeschichte als Forschungsproblem*» (4); inzwischen ist zwar eine Reihe von Arbeiten erschienen, die dazu beitragen können, manche strittigen Fragen aufzuhellen, an seiner grundsätzlichen Gültigkeit hat dieser kurze Abriss der Problemlage aber noch nichts eingebüßt.

Fragen der albanischen Geschichte während der Türkenzeit werden in dem Übersichtsartikel «*Osmanische Reichsgeschichte und balkanische Volksgeschichte*» (5) angeschnitten. Hier wird schon auf die Bedeutung der Religionsgeschichte Albaniens hingewiesen, die einen weiteren Schwerpunkt der Forschungen Prof. Stadtmüllers darstellt. Neben dem schon erwähnten Aufsatz über die Christianisierung in Albanien kommt dem Artikel «*Die Islamisierung bei den Albanern*» (6), in dem auf Grund der katholischen Visitationsberichte die Etappen der Annahme des Islam aufgezeigt werden, besondere Bedeutung zu. In diesem Zusammenhang stehen auch die Arbeiten über die Visitationsreise des Erzbischofs Marino Bizzi (7) und das erste albanische Nationalkonzil von 1703 (8).

Wie schon aus diesem kurzen Überblick ersichtlich ist, stellen Forschungen zur Geschichte der Albaner einen wichtigen Abschnitt im umfangreichen Werk Prof. Stadtmüllers (Veröffentlichungen zur russische und südosteuropäischen Geschichte, zur Geschichte des Habsburgerreiches und des Völkerrechts u. a.) dar. Er hat maßgeblich dazu beigetragen, das Dunkel, das lange Zeit über der Vergangenheit des albanischen Volkes lag, zu lichten. Alle Freunde und Schüler wünschen ihm zu seinem 60. Geburtstag viel Glück und weitere schaffensreiche Jahre.

(1) In: *Revue Internationale des Etudes Balkaniques* 3 (1937/38) S. 345-370.

(2) Das römische Straßennetz der Provinzen Epirus Nova und Epirus Vetus. In: *Historia* 3 (1955) S. 236-251.

(3) Altheidnischer Volksglaube und Christianisierung in Albanien. In: *Orientalia Christiana Periodica* 20 (1954) S. 211-246.

(4) In: *Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa* 5 (1941) S. 58-80.

(5) In: *Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa* 3 (1939) S. 1-24.

(6) In: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* N. F. 3 (1955) S. 404-429.

(7) Die Visitationsreise des Erzbischofs Marino Bizzi. In: *Serta Monacensia* (Festschrift Babinger). Leiden 1952. S. 184-199.

(8) Das albanische Nationalkonzil vom Jahre 1703. In: *Orientalia Christiana Periodica* 22 (1956) S. 68-91.

Georg Stadtmüller për historinë shqiptare

nga MARTIN CAMAJ

Nji ndër veprat kryesore të Stadtmüller-it mund të njehet patjetër « *Gjurmime rreth historisë së lashtë shqiptare* » (1). Kjo vepër u botue së pari në Budapest në një kolanë të Akademisë së Shkencave të Hungereze « *Archivium Europae Centro-Orientalis* » në vjetin 1942. Blejt e botimit të parë u ranë në dorë vetëm një pakice dijetarësh, ndërsa shumica humbi në zjarrin e luftës. Dalja përsëri e kësaj vepre ishte e domosdoshme. Autori e pau se ishte e arësyeshme që këtij botimi t'i shtonte një hymje të dendun, ku merren parasysh studimet e mavona që prekun ndonji anë të çështjeve të trajtueme në këtë vepër, sidomos rezultatet e fundit të arkeologjisë shqiptare, si p. sh. kontributet e H. Cekës, F. Prendit, të S. Anamalit si dhe të dhanat e reja të linguistikës — të H. Krahe, të Çabejt, të A. V. Desnickaja etj.

Kjo vepër asht e ndame në tetë kapituj që këtu poshtë po i rendojmë në gjuhën shqipe :

I. *Gjenâja, detyrat dhe randësia e gjurmimit historik në Shqipni.*

II. *Historia e « çështjes shqiptare ».*

III. *Kritika e deritashme në përpjekjen e zgjidhjes « të çështjes shqiptare ». Drejtimi metodik për zgjidhje.*

IV. *Periudha parashqiptare (pararomake).*

Dy kapitujt që vijnë, d.m.th. kapitulli i

V. *Periuâha shqiptare e lashtë (romake-bizantine e hershme)* si dhe

VI. *Periudha parashqiptare (rreth 600-1018)* përbajnë thelbin e të dhanave e të përfundimeve të veprës. Autori mbështetet në landën gjuhësore të huej në shqipen, d. m. th. përpiqet që nëpërmjet të hauzimeve greke, latine-romane dhe sllave të profilojë deri dikund fazat e ndryshme të marrëdhajeve shqiptare me popujt fqij gjatë periudhave. Rindertimi i historisë shqiptare, si dihet, ash i vështirë sepse mungojnë dokumentët, prandej Stadtmüller-i mbledh bashkë të gjitha

(1) *Forschungen zur albanischen Frühgeschichte* — zweite erweiterte Auflage. 1966. Otto Harrassowitz. Wiesbaden. Albanische Forschungen Band 2.

të dhanat gjuhësore, toponomastike, arkeologjike etj. për sqarimin historik të këtij populli.

Shikue në pikpamje metodologjike rruga që rreh autori asht mjaft origjinale dhe ka meritën e pamohueshme që këtu mblidhet landa e dishiplinave të ndryshme dhe vlerësohet me gjikimin e historianit. Për studjuesit e çdo dege, gjuhëtar apo arkeolog si dhe historian janë mësimdhanëse pjesët « *Metodat e gjurmimit* » në faqet 76 vv. dhe 125 vv.

Ndjekun mandej dy kapitujt plotësues:

VII. *Lajme mbi çfaqjen e parë të shqiptarëve në histori (11-13 shek).*

VIII. *Emni popullor « alban » dhe në fund bibliografia si dhe rregjistri i emnave dhe i landës.* Libri përmban dhe dy karta gjeografike: *karta e gjurmëve romake në Shqipni dhe Karta e vendbanimeve sllave në Shqipni.*

Autori vjen në përfundimin tashma të përmendun: « *Djepi qendror i popullsisë shqiptare të sotme mund të ketë qenë gjatë kohës romake dhe bizantine të hershme vetëm në luginën e Matit* ». Në themel ky mendim asht pranue nga pjesa ma e madhe e dijetarëve tue shtue se krahina e Matit mund të merret si epiqendër e popullsisë shqiptare e se fise po të kësaj kombësie — sidomos fise baritore që ishin të shtrengue të ndiqshin kullotat (2) — jetoshin me shumicë dhe jashta kësaj qendre. Dhe cilësitë karakteristike djalektore të kësaj krahine mund të dëshmojnë për një zhvillim të veçuem dhe të pamvarun të popullsisë së kësaj treve (3). Nji tjetër element me randësi për zhbërthimin e kësaj çashtje (së pakut në përmasa të mbrendëshme krahinore) do të ishte etnografia krahasuese. S' do mend për t'u diktue se landa e re etnografike si dhe ajo e të folmeve shqipe mund të sqarojnë pra deri dikund dhe lidhjet mes fiseve e krahinave si dyndjet e tyne.

Këtu për rrshqitas po çekum dhe çeshtjen e autoktonisë shqiptare së cilës vepra e Stadtmüller-it i kushton aq vend, kryesisht për lexuesit tanë shqiptarë që nuk kanë kohë e rasë të këndojnë se çka shkruhet rreth kësaj teme. Në botën shkencore balkanologjike dhe albanologjike po ngjallet kadalë përsëri diskutimi nëse shqiptarët janë vendas (si mbas emërtimit kanunor *anas*) apo të ardhun (si mbas emërtimit kanunor *dheas*). Në pikpamje historike po vertetohet se krahina e Matit, apo ajo trevë që përfshinte principatin e Kastriotëve, ka qenë e banueme nga një popullsi shqiptare me traditë të vjetër vetqeverisje.

(2) Mbas mendimit tim emni i fisit *Berishë* vjen nga fjala *bari-sh* me një *-sh* të rrjedhore në trajtën e fjalëformimit të tipit *Martanësh* nga rrjedhórja *Martinësh*. *Berishë* d.m.th. « fisi i barijve », sikurse mbas ngjase dhe *Lopësi* « fisi që mbante lopë » (krh. dhe emnin e vendit *Lopçi* në rrethin e Shkodrës). Kalimi i emnit të fisit në emën vendi asht gja e rëndomët.

(3) Krh. *Caratteristiche della parlata di Mati*, kumtesë e mbajtur në simpoziumin mbi Skanderbegun në Palermo më 27 nandor 1968.

Vetëm kështu spjegohet dhe qindresa e popullsisë së këtyne viseve kundra stuhisë vërshtuese otomane. Disa studime gjuhësore të Çabejt mbi disa emna vendesh në pro të tezës së autoktonisë merren serjозisht në rrethet shkencore. Por ata çka ma tepër sjell vretjtjen veshguese të dijetarëve të huej janë përfundimet e zbulimeve arkeologjike në Shqipni sepse sot arkeologjia shqiptare me në krye Cekën, Anamalin dhe Prendin asht tue ba hapa të mirë përpara. Nuk duhet mshefë prej kurrkuj e aq ma pak nga dijetarët shqiptarë se objekti i hulumtimit mbi zanafillen e popullit tanë asht tejet e vështirë.

Nga vepra e Stadtmüller-it mësojmë diçka të randësishme: vetëm me pjesëmarrjen e të gjitha dishiplinave të degëve të ndryshme albanologjike e të tjera mund të qitet diçka në dritë mbi këtë « çashtje ».

Në lund të kësaj paraqitje dëshiroj të ve në pyetje një procedurë metodologjike që e ndjek dhe Stadtmüller-i. Mbështetja e teprueme në emnat e vendeve për të vertetue nëse kjo krahinë apo vend sado i vogël ishte në të kaluemen i banuem prej kësaj ase asaj kombësie vetëm pse ka një emën të kësaj ase asaj gjuhe, më duket e pavend. Kjo vlen sidomos për emnat romakë: nëqese një vend ka dhe sot e kësaj dite një emën latin apo sllav nuk asht thanë se nga periudhat ma të lashta ishte i banuem nga një popullsi jo latine apo sllave. Nuk vlen për të gjitha rasat se një vetje historike me emën grek apo sllav mos të ketë qenë shqiptar apo vllah. Mund të ketë dhe këso rasash: mbas mendimit tim emërtimi *Krasniq(e)* asht me prejardhje sllave që d. m. th. i *kuq* dhe emërtimi *Kuç* (trajtë djalektore e *kuq*) shenoshin dikur një fis të vetëm. *Kuçi* sot asht fis malazias dhe *krasniqët* fis shqiptar.

GIORGIO CASTRIOTA SCANDERBEG NEL GIUDIZIO DEI SOMMI PONTEFICI

Infatti per il tuo esimio valore e per le tue memorabili gesta, sempre ti consideriamo massimamente benemerito della fede e della religione cristiana, più di tutti i cattolici principi? Tu intanto sii di animo forte e costante e ricordati delle tue felici imprese e delle lodi, le quali con piena e perfetta gloria dovunque presso i cattolici con alto elogio sono già celebrate, ma esse raggiungeranno il massimo apogeo se sentiranno i fedeli che la Tua Nobiltà non sia crollata in tanto furore ed impeto di nemici ferocissimi, ma ha conservato il suo valore e il suo coraggio senza perdersi d'animo. Nessuno infatti è tanto ignaro degli eventi che non ti elevi al cielo con somme lodi e non parli della Tua Nobiltà come di un vero atleta e propugnatore del nome cristiano.

Callisto III a Giorgio Kastrioti - 11 settembre 1457

Kryetari i Vatrës z. Chicos u flet pjesëmarrsavet të Kuvendit. Nga e mbahta kah e djathta: Shkelqesa Arkimandriti Minisci, Dr. Petrota e At Valentini.

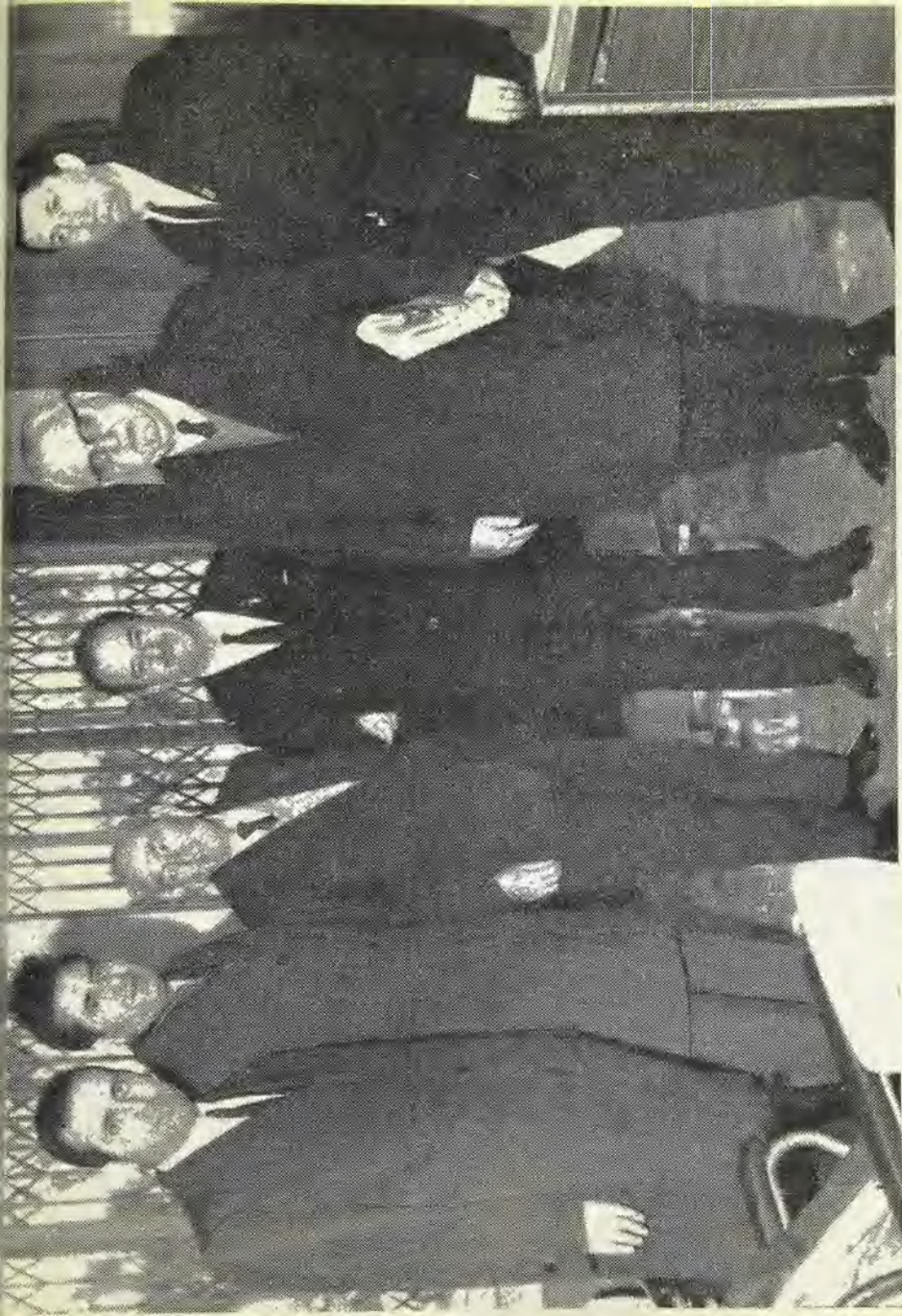
Il Presidente della Associazione albanese-americana « Vatra » rivolge la parola ai congressisti.

Qendra e Studimeve Albanologjike Shejzat-Pleiades

Koliqi flet mbi Humanitetin e Skanderbegut.
Il Prof. Koliqi nel V Congresso di Studi Albanesi a Palermo
legge la sua relazione.

Qendra e Studimeve Albanologjike Shejzat-Pleiades

Në Palermë - Në Kuvend të Studimeve Shqiptare në nandur 1968. Nga e mbajta, kah e djathta: Profesorat Kosovarë Tefik Geci e Rexhep Selimaj, Profesorat Gurakuqi, Resuli, Koliqi e Selim Seferaj (edhe ky i mbrami nga Kosova).
Un gruppo d'insegnanti albanesi nel V Convegno di Studi albanesi a Palermo.

Qendra e Studimeve Albanologjike Shejzat-Pleiades

Qendra e Studimeve Albanologjike Shejzat Plejades
Në Salën e Fakultetit të Letrave në Universitetin e Palermës. Nga e majta kah e djathta: Prof. Guzzetta, Koliqi, Zoti e Zoja Chicos, Shkelqesa Beratti. Mbrapa: Profesoresha Schirò, Zoja e Prof. Zef Schirojt dhe Lektoresha e gjuhës shqipe në Universitetin e Romës Zoja Prof. Adele Salerno

Dialetto albanese di Sicilia e ipotesi per il suo uso

di Papás IGNAZIO PARRINO

Le parlate delle quattro colonie

Dicendo « *dialetto albanese di Sicilia* », abbiamo fatto una semplificazione, perché, come è noto, in ognuno dei quattro, o meglio cinque paesi, se si aggiunge anche Santa Cristina Gela, dove esso si è parlato o si parla, esistono particolarità lessicali e fonetiche che per mettono di ben identificare la portata, onde dal modo di parlare di ognuno subito si capisce da quale paese provenga.

Tuttavia le parlate locali possono raggrupparsi nel seguente modo. Quella di Santa Cristina si collega a quella di Piana, da cui sono provenuti i suoi abitanti; quella di Palazzo Adriano era molto simile a quella di Contessa Entellina; di quella di Mezzoiuso non ho mai incontrato testimonianze viventi essendosi essa estinta già dalla fine del secolo scorso: comunque, dicono le persone anziane che essa era simile a quella del gruppo Palazzo-Contessa.

Attualmente si può sentire parlare albanese in Sicilia dagli abitanti di Piana e Santa Cristina e da quelli di Contessa. Però ricercando un po' anche a Palazzo si trovano un certo numero di persone anziane, purtroppo in rapida diminuzione, che s'illuminano di gioia quando incontrano qualcuno con cui possano parlare in albanese, senza dire che essi stessi fanno l'impressione di un venerando monumento, tanto più prezioso quanto più raro, al linguista ricercatore, o scienziato o dilettante, che vede in essi gli ultimi viventi testimoni di una tradizione rispettabile.

Per l'uso dell'albanese di Sicilia in scritti scientifici o culturali vari le parlate delle quattro colonie insieme si possono considerare come un unico dialetto, tenendo presente che in fondo le differenze non sono tali da far qualche ostacolo, anche piccolo alla reciproca comprensione. I contatti avuti nel Seminario Albanese di Palermo, dove sono passati tutti i Siculo-Albanesi che hanno scritto qualcosa, o anche i contatti occasionali, rendono note reciprocamente le poche differenze lessicali o fonetiche.

Tanto per far un fuggevole esempio di esse, ricordiamo come particolare, caratteristica della parlata di Piana, la nota pronunciata gutturale del suono « *ll* », per esempio: il termine *përrallë*, trasformata la *ë* in *u*, e fatta una metatesi, diventa *pullarë* che viene pronunciata *pugarë*. Caratteristica del gruppo Palazzo-Contessa è la pronunzia della « *l* » come se fosse seguita da una « *j* », quindi non *pulë*, ma

puljë. A Palazzo inoltre abbiamo osservato, così di sfuggita un altro particolare che ci sembra abbastanza arcaico: la desinenza della terza persona plurale dell'indicativo presente dei verbi che a Piana è « *jën* », esempio: *vijën*, si presenta a Palazzo nel seguente modo: la « *j* » ha conservato il suono « *nj* », e la *n* finale è pronunciata staccata in modo da formare sillaba a sé, quindi non « *vijën* », ma « *vinjën* »; ciò pure nel caso in cui la *j* è preceduta da consonante. Documentazione scritta di ciò si può trovare in F. Crispi Glaviano — vedi p. es. *Introduzione* fatta dal P. Sciambra al *Mbi Malin e Trundafiletet*, pag. LXVII, Palermo 1963 —. Ivi però non si può notare il distacco della sillaba finale, avendo il poeta trascurato di segnare la *ë*:

« *Këtej e atej fluturonjën,*
Me zërlime po na falnjën ».

Messe di osservazioni simili potrebbe facilmente raccogliersene nel linguaggio parlato, non meno che in quello scritto.

Tali differenze quindi, benché lascino intatta la sostanziale unità del dialetto siculo-albanese, sono tuttavia sufficienti per conservare la distinzione tra quello di Piana da un lato e quello di Contessa-Mezzoioso-Palazzo dall'altro.

La parlata di ognuno di questi paesi inoltre col passare del tempo ha registrato una discreta evoluzione facilmente riscontrabile. Basta prendere il volume dei *Canti Tradizionali* dello Schirò per rendersi conto del fenomeno. Qui citiamo solo un caso desunto dal dialetto di Piana, che ci sembra particolarmente significativo. Si tratta dell'aspirazione che attualmente si nota nella pronunzia della terza persona singolare di certi imperfetti, ma non di tutti. Per esempio abbiamo dal verbo *andare*, secondo la comune pronunzia, un « *vehjë* » che però troviamo scritto per esempio in Mons. Schirò abitualmente « *vej* » (*Fjala e t'In'Zoti*, Vangelo della prima domenica di quaresima, v. I ecc.), o perché al suo tempo non si sentiva l'aspirazione, o perché egli l'ha sacrificata per motivi di uniformità.

Attuali condizioni grammaticali del siculo-albanese

Per quanto le riguarda, prendiamo come base il dialetto di Piana, del quale abbiamo più completa esperienza. Bisogna purtroppo dire che esso ormai si trova in condizioni di una certa fatiscenza, sia per il continuo aumentare di termini che s'introducono in esso, di peso, dal siciliano o dall'italiano, e sia pure per il preoccupante fenomeno presentato da un certo numero di persone che pur potendo parlare in albanese, usano invece facilmente l'italiano. Causa di ciò in piccola parte può essere lo stesso siculo-albanese che si presta senza dubbio meno bene dell'italiano ad esprimere concetti e situazioni della vita moderna, specie se di una certa levatura culturale che naturalmente dai Siculo-albanesi vengono appresi in ambiente italiano e con espressione italiana.

Dal punto di vista grammaticale perciò il dialetto parlato ci si presenta così: Quelli che lo parlano della grammatica hanno sola co-

noscenza pratica, non essendovi scuole dove essa venga insegnata in modo riflesso e metodico. Se una persona che già lo parla vuol rendersi cosciente della struttura grammaticale che usa ad orecchio, può senza sforzo fare le seguenti osservazioni: Sono tuttora abbastanza vitali le declinazioni, sia determinate che indeterminate, e pure vitali sono le coniugazioni dei verbi, con tutti i relativi tempi e modi che, nel parlare, senza pericolo di confusione, si prestano ad esprimere sufficientemente bene tutte le situazioni che possono capitare o che si volessero esprimere parlando in italiano. Non troviamo però traccia dell'ammirativo. Anche i pronomi non accusano gran che di faticosità.

Invece incertezze o norme poco fisse si riscontrano nell'uso dell'articolo congiuntivo e nell'uso delle preposizioni, per quanto riguarda il caso da esse retto, che talvolta si distacca dall'uso ormai ben normalizzato d'Albania e subisce l'influsso della lingua italiana.

Altro campo dove si notano incertezze è quello del genere di alcuni nomi che non viene sufficientemente percepito, con conseguente confusione nella concordanza degli aggettivi.

Per le altre parti della grammatica e della sintassi non s'incontrano deficienze notevoli.

In complesso però si potrebbe dire che il dialetto di Piana, vivente generalmente nella parlata pratica, sia un po' artritico. Varie frasi ed espressioni comuni che corrono per la bocca di tutti, sono apprese esattamente quasi ad orecchio e così continuano a vivere, però, se bisogna strutturare alquanto alcuni periodi, allora può capitare di incorrere nelle incertezze su nominate. A dire il vero non ci vorrebbe molto ad eliminarle. Un qualsiasi Pianiota di media cultura, se dà uno sguardo a qualche grammatica albanese, subito può rendersi conto delle norme che la regolano ed esprimersi in modo grammaticalmente corretto, salva sempre la possibilità di qualche distrazione alla quale potrà trascinare l'uso corrente.

Condizioni del lessico

Se quel che abbiamo detto può esser sufficiente a dare qualche idea delle condizioni grammaticali del dialetto pianiota, non altrettanto semplice è il problema del lessico, sia di esso come del dialetto albanese di Sicilia in generale.

Il più immediato fatto che si osserva è quello della non sempre sufficiente costanza sia fonetica che grafica dei termini. Causa di ciò deve essere la naturale differenza di pronunzia caratteristica di ogni paese ed anche di ogni tempo, ma più ancora il fatto che gli autori siculo-albanesi non hanno potuto usufruire di una vasta e costante tradizione letteraria che fornisse loro sufficienti testi sui quali apprendere la lingua. Perciò ognuno di loro in qualche modo è stato quasi un autodidatta che doveva crearsi la sua lingua più di quanto non faccia abitualmente ogni scrittore, e lasciarsi guidare dall'orecchio e dalla sua sensibilità linguistica. Recenti studi che si vanno svolgendo presso l'Istituto di Albanese dell'Università di Palermo mostrano che tali differenze grafiche non sono del tutto di scarso rilievo.

Riguardo al patrimonio lessicale è da dire che quello scritto è notevolmente più ricco di quello tuttora parlato. Tanti termini che sono stati registrati nelle composizioni poetiche o prosastiche, ormai non corrono più pericolo di scomparire a differenza di quelli del linguaggio parlato che va depauperandosi a misura che scompaiono tante attività agricole o artigianali o pastorali. In tutti questi campi come pure nella frascologia usata nelle relazioni quotidiane di un piccolo centro qual'è stato Piana, nel campo dei fenomeni atmosferici o comunque in tutti quelli in cui normalmente si svolgerà e si svolge la vita dei suoi abitanti troviamo un lessico abbastanza proprio e vario.

Sviluppi della letteratura religiosa

Un campo dove il lessico si è ben sviluppato oltre che ben conservato è quello delle composizioni religiose, sia prosastiche che poetiche.

Si può dire che quasi tutta la letteratura siculo-albanese sia stata di argomento religioso, o, come nel caso dei Dara, del poeta Schirò, del Crispi Glaviano o di vari canti tradizionali, di argomenti e sentimenti non molto lontani da quelli che si possono incontrare nel campo religioso. Quindi la letteratura religiosa si è così bene sviluppata, specialmente per l'attività di Mons. Schirò e di Papàs Petrotta e ultimamente per la meritoria opera dell'attuale arciprete di Piana, Papàs Giorgio Schirò, che si può tranquillamente affermare che non s'incontra quasi alcuna difficoltà a scrivere di argomenti di questo genere (1).

Lo stesso però non si può dire se colla sola base del dialetto di Piana si volesse tentare di affrontare una composizione letteraria al di fuori dei campi già battuti, o trattare argomenti scientifici o storici o di critica varia.

Purezza di lingua

Credo che si possa affermare che gli autori siculo-albanesi si distinguono per particolare purezza di lingua. Ciò è stato possibile sia perché colle loro composizioni non si sono mai allontanati, eccetto il poeta Schirò nei suoi ultimi lavori, dai campi letterari rispecchianti la loro vita abituale e loro più familiari e sia perché hanno fatto tutti gli sforzi, talvolta anche in modo abbastanza soddisfacente, per coniare i termini che l'uso corrente non offriva, partendo quasi sempre da materiale lessicale sicuramente albanese.

(1) Gli scrittori di materia religiosa siculo-albanesi si sono specialmente esercitati in quattro campi: nella traduzione dei testi liturgici bizantini, nella letteratura devota popolare, nella catechetica e nella traduzione di pericopi bibliche; il campo degli studi religiosi è rimasto invece pressoché intatto sia in materia dogmatica sia in materia morale. Il più ardito tentativo resta quello dello Schirò nel *Këthimi*, il quale però come opera poetica non può formare una base sicura per un linguaggio scientifico, e d'altra parte il poeta si è avvalso coraggiosamente ed abbondantemente di prestiti e calchi d'Albania e specialmente di Scutari.

Adesso però il tempo di coniare termini ci sembra che in linea di massima debba considerarsi sorpassato. Si può ammettere facilmente la formazione di parole per mezzo dell'aggiunta dei normali suffissi e prefissi d'apertutto noti; anzi qualche futuro autore siculo-albanese dovrebbe un po' svincolarsi da quel rispetto quasi sacro che porta ad usare solo i termini sicuramente noti e tradizionalmente stabiliti e acquistare scioltezza nella formazione di aggettivi e sostantivi verbali e altri derivati, cosa che fino ad ora si è fatta con molta parsimonia, e per conseguenza gli scritti siculo-albanesi si presentano dotati di una cristallina limpidezza, ma talvolta anche quasi fossilizzata. Tuttavia la formazione di veri e propri neologismi, specialmente nel caso che già esista in altre parti dell'aria albanofona il termine equivalente a quello che si ricerca con la formazione del neologismo, correrebbe pericolo di essere presa per arbitraria.

Dialetto parlato e dialetto scritto

Credo che mai avvenga, eccetto il caso in cui si ricercano particolari effetti artistici, che una parlata così come erompe dalla bocca del popolo, venga assunta in composizioni letterarie e tanto meno scientifiche. La cosa è tanto ovvia che l'ha praticata anche Omero in quel suo lontano tempo. Perciò anche se alle debolezze del siculo-albanese segnalate aggiungiamo ancora che esso soffre di progressivo depauperamento e che contiene buona quantità di termini o siciliani o italiani che vengono assunti spesso senza subire più quella albanizzazione nella forma e nella fonetica che avveniva fino a non molto tempo fa, non pensiamo che esse tutte insieme debbano costituire un grave pregiudizio contro il suo uso negli scritti. Esiste sempre la produzione letteraria passata alla quale si può ricorrere come ricalzo dove l'attuale parlata mostra falle. Certo a voler scrivere attualmente non sembra che convenga riesumare abbondantemente antiche forme; sarebbe più opportuno prendere il dialetto così come si trova attualmente e come risuona all'orecchio di ognuno che lo parla o lo sente parlato, fatti naturalmente gli opportuni ritocchi; se si dovessero assumere termini o forme scomparsi, converrebbe uniformarli alle esigenze della sua attuale fisionomia.

Come un Italo-albanese vede la lingua albanese d'Albania

Se dopo aver scoperto le piaghe del siculo-albanese gettiamo il nostro cattivo sguardo critico... sull'albanese d'Albania, sia scritto che parlato, anche sul suo conto potremmo fare alcune osservazioni. Esse riguarderebbero la non uniformità dell'uso anche all'interno di ognuno dei due maggiori dialetti, o la scarsa costanza grafica, o l'uso di slavismi o di turchismi o di barbarismi vari giustificati e ingiustificati, nonché la dubbia sufficienza delle possibilità espressive non dico magari per uno che scriva in albanese e che abbia consumata familiarità con la sua lingua e che pensi con essa e quindi volga e rivolga le frasi come crede, ma certo per chi, imparandola o traducendo volesse far

calzare precise frasi albanesi sullo stampo di quelle di altra lingua, per esempio la greca o la latina o l'italiana. Lo stesso potrebbe dirsi nel tradurre dall'albanese le polivalenti accezioni di un certo numero di termini alle quali possono corrispondere in altra lingua, mettiamo l'italiano o il francese, altrettante precise espressioni. E diciamo pure che dal presentare simili strettoie ci sembra che non sia indenne nemmeno la stessa lingua del Fishta. Comunque queste ultime sono difficoltà in cui s'imbatte qualunque traduzione da qualunque lingua, però è questione di trovarle più o meno accentuate. Un'altra osservazione potrebbe riguardare lo stile usato in alcune riviste, anche molto meritevoli, il quale se non può imitare il parlare dei Lekë delle montagne del nord, o quello dei Himarioti, tuttavia spesso palesamente denota l'influenza dei modelli esteri.

Con tutto ciò non vogliamo per nulla sminuire i grandi progressi fatti dalla lingua albanese d'Albania specialmente in questo ultimo secolo e la ricchezza e malleabilità da essa manifestamente mostrate ormai nei più svariati campi dell'umana espressione con abbondante presentazione di opere; diciamo solo che molto s'è fatto, ma che la via del progresso rimane ancora aperta.

Nell'attuale stadio di sviluppo della lingua, in cui non sembra che ci sia qualche dialetto che prevalga nettamente sugli altri, tutti i dialetti potrebbero avere diritto di cittadinanza e potrebbero contribuire secondo le loro capacità linguistiche o attraverso i valori ideali ad essi collegati, all'ulteriore progresso dell'Albania e alla formazione di una lingua uniforme e comune in un futuro non lontano.

Ipotesi per l'uso del siculo-albanese in scritti d'indole scientifica

Il siculo-albanese potrebbe usarsi per continuare la tradizione letteraria finora esistita, rinnovando e mantenendo in vita i valori di cui ancora possono essere portatori i Siculo-albanesi. Questa ipotesi consiglierebbe di adottare l'atteggiamento tenuto da Mons. Schirò e quindi presentare tale dialetto così com'è. Anzi nel caso che si volesse scrivere per i Siculo-albanesi non ci sarebbe forse altra via da seguire.

Ma se scrivendo si vogliono raggiungere gli altri elementi dell'area albanofona, o trattare nuovi argomenti al di fuori di quelli tradizionalmente seguiti, allora bisogna dire che il siculo-albanese ha bisogno di aiuto, nonché di alcune modifiche, in modo che possa esser reso facilmente comprensibile anche dagli altri Albanesi e possa adeguarsi alle esigenze del soggetto.

In primo luogo bisognerebbe fare una certa revisione ortografica e morfologica nel caso che ci trovassimo di fronte ad elementi di fonetica strettamente locale. Con lo stesso scopo bisognerebbe sostituire anche i vocaboli di uso dialettale locale, con altri più universalmente compresi.

Nel caso poi che il siculo-albanese non avesse quei termini che potrebbero servire a secondo della materia da trattare, credo che non si dovrebbe avere alcun timore di mutuarli dall'albanese d'Albania, o toscano o ghego, qualora ivi siano ormai di uso corrente, forse magari adattandoli un po' alla fonetica del dialetto ospitante.

Per ora sembra troppo presto per esser sicuri che il toscano, ufficialmente richiesto e usato in Albania, nonché regolato dalle apposite commissioni linguistiche, arrivi ad imporsi in modo duraturo. Intanto il siculo-albanese potrebbe esser usato e presentato secondo i suesposti criteri di una moderata koiné. Questo del resto è stato il metodo adottato dal poeta Schirò nei suoi ultimi lavori.

Mi sembra che ormai il periodo in cui il siculo-albanese e magari l'albanese d'Albania debba considerarsi chiuso, a meno che non sorga l'italo-albanese dal punto di vista lessicale potesse dire qualcosa all'ancora qualche potente personalità creativa che arricchisca la lingua con geniali sviluppi. Gli Italo-Albanesi hanno assolto il loro compito letterario con la loro lingua così come la conservavano, quando in Albania lo sviluppo degli studi era ancora molto limitato, cioè, si può dire, fino alla fine del secolo scorso. Inoltre essi coi loro scritti hanno ormai abbondantemente servito alla documentazione relativa alle loro particolarità linguistiche. Ma ormai la Madrepatria è passata all'avanguardia decisamente con gli illustri autori e l'abbondante produzione letteraria che in parte già alla fine del secolo scorso e molto più fin dall'inizio di questo secolo ha presentato. Voler ancora rimanere strettamente legati a locali particolarismi sarebbe probabilmente equivalente a una rinuncia a far sentire la propria voce nel contesto albanese e ad assicurare la sopravvivenza dello stesso dialetto italo-albanese in campo letterario. Ma si potrebbe domandare se prima che si arrivi ad una koiné universalmente accettata, non sarebbe un peccato rinunciare a delle proprie caratteristiche che potrebbero facilmente esser comprese da qualunque Albanese e che portano con sé ricordi certo non disprezzabili.

* * *

Per una conoscenza più particolare del dialetto siculo-albanese si possono consultare i seguenti studi:

CRISPI GLAVIANO F., *Mbi Malin e Trundafilevet*, a cura di Matteo Sciambra. Palermo 1963.

SCIAMBRA MATTEO, *Evoluzione del linguaggio e del pensiero di Giuseppe Schirò dalla I alla II edizione di « Te Dheu i Huaj »*, Annuario del Centro Inter. Studi Albanesi, 1965-6, pag. 177-207.

COMANDE' F., *Morfologia dei verbi nella parlata di Piana al principio del secolo XIX* - Tesi di laurea difesa presso l'Università di Palermo, Anno Accademico 1965-6.

CUSCIA G., *La morfologia dei verbi nei vecchi testi popolari siculo-albanesi*. Tesi di laurea come sopra, Anno Acc. 1963-4.

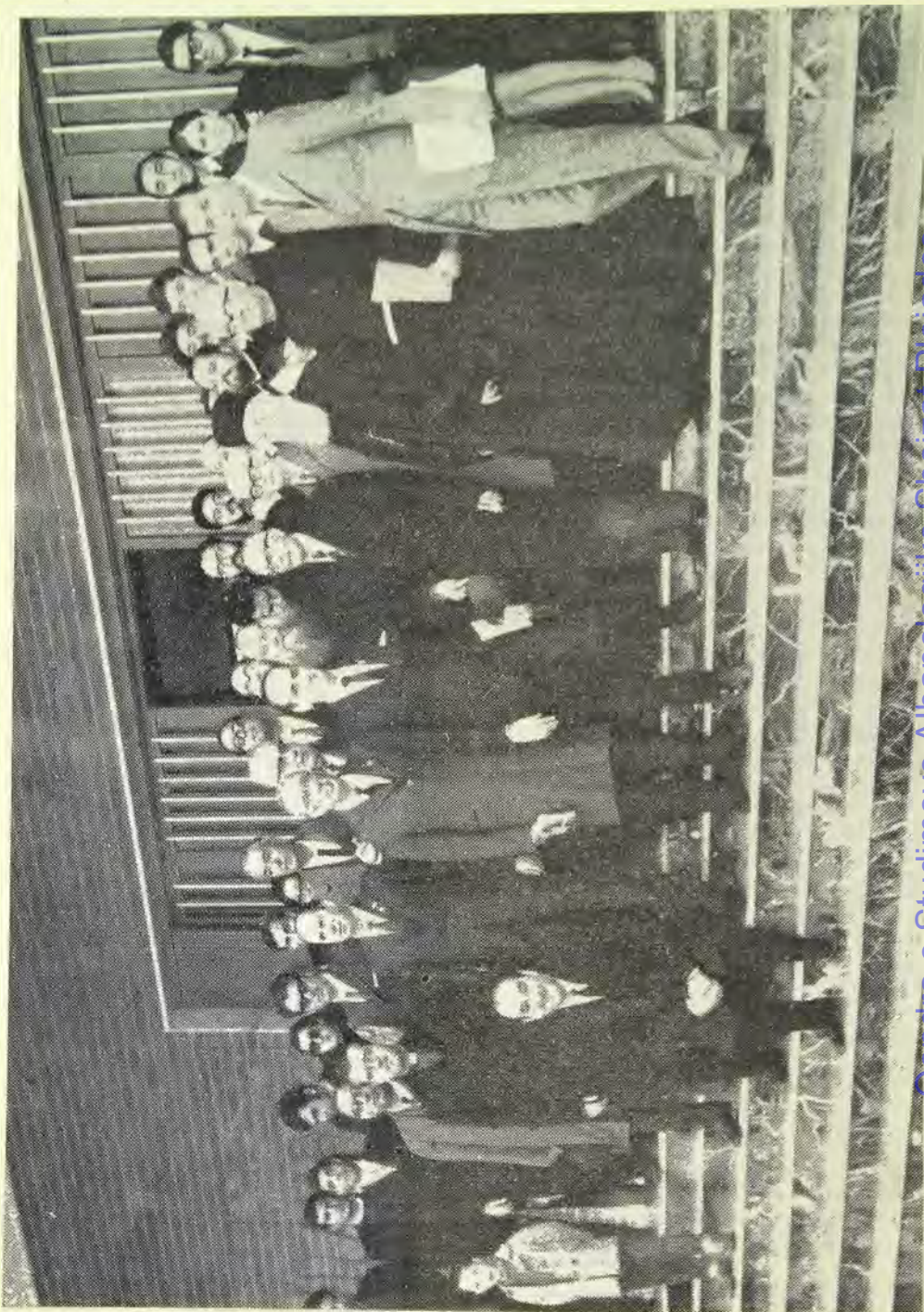
ORTAGGIO G., *Rilievi sulla parlata pianiota nella collezione di « Fjala e t'In Zoti » di Mons. Paolo Schirò*. Tesi di laurea come sopra. Anno Acc. 1966-7.

Segnaliamo inoltre le due seguenti tesi di laurea ancora in via di completamento, ma di cui conosciamo parziali risultati:

SCHIRÒ G., *Il lessico dello Schirò nel poema Këthimi*.

MAUGERI A., *Versione del Fjalori di Emanuele Giordano (parziale). Annotazioni introduttive*.

Ambedue da difendersi prossimamente presso l'Università di Palermo.

Qendra e Studimeve Albanologjike Shejzat-Pleilades

Kongresistat rrethojnë Shkëlqesën Ambrosini.
I convenuti al V Congresso di Studi albanesi a Palermo, Ambrosini.

Nga e mbajta: Dr. Robert Schwanke, Profesorat Gurakuqi,
P. Pandžić, At Valentini.
Un gruppo di congressisti.

Qendra e Studimeve Albanologjike Shejzat-Pleiades

Qendra e Studimeve Albanologjike Shejzat-Plejadës

Në Horën e Arbreshvet, Profesorat Kosovare Geci, Seferaj dhe Ekonomisti Selimaj në mes Vashave arbreshe të Sicillit.
I congressisti giunti dalla Kosova fra le giovani siculo-elbanesi in costume a Piana degli Albanesi.

Koliqi flet në Bashki të Pjanës.
Il Prof. Koliqi risponde al Sindaco nel Municipio di Piana degli Albanesi.
Qendra e Studimeve Albanologjike Shejzat-Pleiades

GJERGJ KASTRIOTI SKANDËRBEG

Shkruen : ALOIS SCHMAUS
Përkthen : KARL GURAKUQI

Në pesëqindvjetorin e vdekjes së Fatosit kombtár shqiptár

Gjergj Kastrioti Skandërbeg, qi me 17 kallënduer 1968 mbushi 500 vjetë nga dita e vdekjes, ásht bâ për Shqiptarët e botës së mbarë — pá marrë para sýsh se ku gjinden, se çfarë partije politike i përkasin, apo se çfarë besimi kanë — simbol i kombit, e, si me thánë, tash sá kohë, nji mit historik; ai ásht për ta trupzimi i periudhës kreshnike shqiptare, shembulli i luftimevet për liri, për njisi kombtare e për vetëqeverim, me nji fjalë ásht *Fatosi kombtár shqiptár*. Për t'a nderue ashtu si lipset, u mbajtën kongrese dhe u organizuen prej Shoqñish dhe Shkollash, kremtime të ndryshme si në Tiranë e në krejt Shqipnín, ashtu edhe në Prishtinë, kryevend i Kosmetit, krahinë autonome jugoslave, në kolonit shqiptare (arbreshe) në Kalabri e në Sicili, pranë Shqiptarvet në Shtetet e Bashkueme t'Amërikës (1).

Rândësija historike e Skandërbeut e bân të spjegueshme punën, qi edhe popujt e tjerë t'Europës jug-lindore, tue marrë para sýsh fatin e përbashkët historik, kanë marrë shkas nga ky përvjetuer për të përkujtue kalesën e tyne në lidhje me Kastriotin, për të qitë në mend pjesëmarrjen në lavdín qi ky ká lánë në historin e në traditën e secilit tyne.

Gjâja mã e vështirë ásht hulumtimi historik, pse koha nuk ásht endë e pjekun për nji monografi kritike të plotë mbí jetën dhe veprat e Fatosit kombtár të Shqipnis, nga shkaku i gjendjes së burimevet dhe të punimevet paraprake. N'atdhën e Skandërbeut hulumtuesit (Aleks Buda dhe të tjerë) janë tue u përpjekë të mbulojnë zbrastinat me punime të mundimshme të vogla. Por burimet historike, ato mã të parat, janë gjithnji të pamjaftueshme për të mujtë me nxjerrë prej tyne, në nji farë mënyre, nji pasqyrë besnike të gjendjes shqiptare në shekullin e XV. Burimi mã me rândësi i humanistit shkodran, *Marin Barletit*, d.m.th. monografia e Skandërbeut, botue në Romë ndërmjet vjetve 1508 dhe 1510, me gjith shkëlqimin dhe artin retorik të humanistëve të vjetër në zâ, ásht e kritikueshme nga shum anë. Po të shikohet hollë, del në dritë se Barleti, jo vetëm e kryen detyrën thjesht si shkrimtár fantastik, por del në shesh se ai ásht nji stilizator

(1) Ky artikull ásht shkruen në fillim të vjetit 1968, kúr s'kishin marrë fund endë kremtimevet, prandej nuk përmenden ato qi u zhvilluen madhnisht në Palermë prej ditës 28 nânduer deri me 1 dhetuer 1968. (*Shenim i përkthyesit*).

letrarisht i zoti, din të skjarojë e të naltësojë simbas shembujvet të vjetër të para-ardhësve letrarë, pa shtrembnue aspak faktet konkrete.

Ndryshej qindron puna me *Kronikën e Giambattista Biemmi-t* (1742), i cili është tregue si falsifikues, d. m. th. si mistifikues, simbas shijes së kohës. Aq më i vlefshëm duhet të jetë edhe më i vogli dokument, qi të vlejë si ndihmesë për skjarimin dhe vërtetimin e lajmevet të dhânuna nga Barleti. Qysh prej vjetit 1945 dishka është bërë në ket drejtim; tani pritet qi vjeti, kushtue pesëqindvjetorit të vdekjes së Kastriotit, t'u japë shtytje të ré përpjekjevet të deritashme.

Nuk duhet harrue në ket mes kolekcjoni i materjalit dokumentar nxjerrë nga arkivat italianë për periudhën qi shkon prej vjetit 1300 deri në vjetin 1479; ky kolekcjon do të rrokë po thuej 20 vëllime. Kjo mbledhje materjali do t'u dihet përpjekjevet të hulumtuesit të palodhëshëm të punvet shqiptare, *Zef Valentinit*, i cili deri tash ka botue dy vëllimet e para me titullin « *Acta Albaniae Veneta* ». Pritet qi të botohen edhe vëllimet e tjera (2).

* * *

Detyra e eme këtu nuk mund të jetë të jap lajme mbí jetën dhe veprat e Skandërbeut as për s'afërmi; nuk është mundësija të nxiren këto nga shkaku i gjendjes historike dhe i lidhjevet politike të ndërlikueme t'asaj kohe. Unë, qi nuk mirrem me çashtje historike, nuk e ndiej veten kompetent për ketë detyrë.

Përveç kësaj, gjendja e Shqipnis në kohën përpara Skandërbeut është në shum pikëpamje endë e errët. Me gjith këtë, është nevoja të theksohen disa pika, të cilat lipset të mirren përherë para s'ys. Mbas shgatrrimit të mbretnis serbe të mesjetës (me Car Dushanin, i cili vdiq në vjetin 1355), u vendos në krahinat e tija, ashtu edhe në Shqipni, një periudhë princash rivalë dhe asish dyersh bujare, qi, me gjith përpjekjet e Skandërbeut, nuk lejoi të zbatohet një veprim mprojtjeje kundra rrezikut otoman. Mosbashkimi i mbrendëshëm, përpjekjet egoiste për të përhapë tokat dhe ndikesën politike në kurriz të zotavet feudalë kufitarë apo të dobët, bënë qi të bijshin në dorë të njëj mbretnije ushtarakisht dhe politikisht t'organizueme, sikursë ishte aso kohe perandorija osmane. Aq më tepër është për t'u admirue qindresa shumvjeçare, qi Shqipnija ka bërë nën drejtimin e Skandërbeut kundra Sulltanavet, Muratit të II dhe Mehmetit të II, të cilët ishin mësue me korrë fitore mbas fitoresh.

Si një front mprojtës i natyrshëm dhe i përbashkët do të kishte qënë bashkëpunimi i shtetevet ballkanike me Hungarin. Por shtetet e vogla macedonase kishin pasë rá nën sundimin turk qysh prej vjetit 1371 (lufta e Maricës), ashtu edhe mbretnija e dytë bullgare

(2) Ndërkaq janë botue edhe këto vëllime: a) *Acta Albaniae Veneta* (në katër vëllime); b) *Acta Albaniae Juridica* (vëllim i parë); në bashkëpunim me Papas Matteo Sciambra-n dhe Papas Ignazio Parrino-n, At Valentini ka botue vëllimin *Liber Brevium* të Papës Kalikstit të III (*Shenim i përkthyesit*).

1393/96. Serbia ishte dobsue në luftën e Kosovës (1389), dhe Dhespotati mujt i me e rrujtë fytyrën e nji farë vetëqeverimi si vasal i Turkís me anë kompromisesh në mes Hungaris dhe mbretnis otomane. Nji farë lehtësime qe për Shqipnín politika energjike e Hungaris kundrejt Turkís dhe ofensiva e luftëtarit të famshëm, Gjon Hunyadi-t, kundra ushtrivet turke.

Venediku bante kundrejt Shqipnis nji politikë të dyshimtë për mprojtjen e interesavet të veta. Venediku kishte përpara sýsh, mbí çdogjã, sigurimin e Adriatikut për anijat e veta e për tregtín me lindje; kjo ishte arsyeja qi s'kishte pushue kurrnji herë për të shtí në dorë qytetet bregdetare shqiptare, sidomos Durrsin dhe Shkodrën. Për të sigurue pushtimin e këtyne qyteteve dhe për të mos humbë ndikesën qi kishte mbí to, përfitonte shpesh nga rivaliteti i mbrendëshëm, për t'asgjásue çdo aspiratë fuqije të ndonijj princi të vogël. Grindja në mes mbretnis së Napoli-t dhe Venedikut, shkaktue nga planet ambicjose t'Alfonsit të V në hapsinën e Mesdheut, ndikonte gjithnji si nji pengim i fortë për politikën e bashkimit qi ndiqte Skandërbeu. Përveç Aragonës, prej së cilës pati mprojtje shumë të vlefshme, Papati qe ai faktor, qi mã së forti duhej t'ishte i interesuem për nji fitore ushtarake të Skandërbeut kundra rrezikut otoman qi i kërcnohej Krishtënimit dhe Shtetit kishtar. Por, me gjith dashamirsín qi Selija e Shëjtë tregonte kundrejt këtij « *athleta Christi* », kundrejt këtij « *defensor ecclesiae* », dhe kundrejt këtij « *capitaneus generalis* », ndihma, ajo e vërteta, nuk qe e mjaftueshme për t'i dhënë nji drejtim tjetër gjendjes dhe fatit. Politika e Kryqzatavet e disá Papve nuk pati sukses nga mos-bashkimi dhe nga përgatitja e pamjaftueshme e Fuqivet të krishtëna; këso dore, Skandërbeu ngeli prap vetëm përbáll nji anniku shumë të fuqishëm.

Së rundi, nuk lipset harrue, se pushtimi i Shqipnis prej Osmanvet kish fillue në kohën para Skandërbeut. Në fundin e shekullit XIV Turqit kishin pasë pushtue kështjelle kufitare të rëndësishme shqiptare, dhe i kishin pasë forcue me garnizone. Me gjith sulmin e Mongolvet (lufta afër qytetit Ankara në vjetin 1402) dhe me gjith luftimet për sigurimin e fronit në Turkí, të cilat lejuen qi të përpilohej e para kadastër, dhe ndonsë luftimet u prenë sá me marrë pak frymë, fuqít turke, nën sundimin e Muratit të II u shtynë për të parën herë në krahinat bregore, por pá aneksue tash për tash vendin as politikisht as ushtarakisht.

* * *

Familja *Kastrioti* e pat zanafillën e vet në krahinën e Matit, dhe atjè i pat pasë pasunít e veta. Me anën e nji politikë së ndritun të Gjon Kastriotit, t'et të Skandërbeut, kjo familje mujt i me e shtrí sundimin e vet, me anë martesash, mbí Dibër. Këso dore, filloi me pasë rëndësi në politikën e mbrendëshme shqiptare, krahas me familjen e fuqishme të Arjanitasvet në jug dhe të Dukagjinit në veri. Princnija e Kastriotvet luejti nji rrol të posaçëm edhe nga qi ishte në qendrën e Shqipnis. Por, mbas nji beteje së Turqvjet (1423), i u desht Gjonit, siç duket, të dërgonte peng n'oborin e Sulltanit në Adrjanopël bijt e vet, ndër të cilët edhe Gjergjin, lindun andej kah vjeti 1405, dhe qe

shtërngue të njifej *vasal* i Zotit të Turqvet, qi të mujte me ruejtë pak së paku një pjesë të pronavet të veta.

Shqipnija u bâ në ketë mënyrë një *sanxhak* otoman, i ndam në *vilajete*, në të cilat qe shtî në përdorim sistemi administrativ turk dhe mënyra e jetesës turke. Ndërmjet nëpunsvet të naltë, shumica ishte shqiptare e islamizueme, një e gjashta e krishtënë dhe vetëm një e treta turq (kadastra e vjetit 1432). Në kështjellët qenë vendosë garnizone Janiçerësh; nisi edhe të zbatohëj politika e zakonshme osmane e kolonizimit (*Yürükten*). Me mjete të zbatueme gjetiu, Turqit provuen të shtijnë në dorë vendin me forcë dhe t'a bashkojnë me mbretin e tyne. Ketë gjendje nuk qe e mundun t'a ndryshojshin as kryengritjet as fitoret e rasëshme t'Arjanitit, i cili ishte i fuqishëm dhe e kishte situatën në dorë. Vetëm, mbasi u kthye në Krujë Skandërbeu (1443), filloi një gjendje krejtësisht e ré.

Skandërbeu, ndërsá gjindej n'oborrin e Sulltanit, ku mori edhe besimin musulman (prej këndej emni *Iskender bey*) dhe prej kah u shtý në fushata lufte, pati rasë të njifte sistemin otoman të sundimit dhe mënyrën e luftimevet. Ai u dallue në lufta të ndryshme, kështu qi fitoi besimin e Sulltan Muratit të II. Simbas dokumentavet të zbuluem tashti së voni, Skandërbeu, mbas vdekjes së t'et (1437), qe dërgue në Krujë si *subash*, ku, menjihërë, tue vijue traditën e familjes, filloi me veprue dhe lidhi marrëdhânje diplomatike me Venedikun e me Raguzën. I shpërngulun si *Sanxhakbei* në Silistrje, në Danubin e poshtëm, tue ndjekë politikën e vet, përfitoi nga fitorja e Huniadyt afër Nishit, dhe u kthye mësheftas në Krujë, ku dëboi garnizonin turk dhe u shpallë *princ*. Mbrenda pak kohe mujti me shtî në dorë krejt trashigimin atnuer. Këso dore u prenë një herë e mirë marrëdhânjet me Sulltanin. Tue qënë se parashifte një veprim energjik të kundërt nga ana e Turqvet, bâni çmos për të bashkue princat e vendit, për t'u bâ báll bashkarish sulmevet të Sulltanit. Në ketë mënyrë u krijue në vjetin 1444 *Lidhja e Lezhes*, e cila e emnoi Skandërbén Kapidan të përgjithëshëm t'ushtrís së përbashkët. Me energji të jashtëzakonshme, i u vù krijimit dhe organizimit t'ushtrís, rivendosi dhe riforcoi fortesat dhe kështjellët; mori të gjitha masat për t'i bâ báll njëj sulmi turk qi pritej dita me ditë. Po n'at vjet korri fitoren e parë kundra njëj ushtrie së fortë osmane të dërgueme kundra tij; këtu tregoi artin e vet të shkëlqyeshëm në fushën e betejavet. Kjo fitore përforcoi admirimin e tij n'Atdhë, dhe, mâ vonë, i doli zâni në mbarë Europën. Këto sukcese të para nuk do të kishin qënë të munduna, po mos të kishte ndodhë Hunyad-i, i cili në të njajtën kohë i kishte pasë shtërngue Turqit të sillshin krejt vëmendjen drejt Hungarezvet.

Mbas thymjes s'ushtrivet të krishtëna afër Varnës (1444), rreziku u bâ mâ i madh. Mosbashkimi në Lidhjen e Princavet dhe lufta me Venedikun për pushtimin e kështjellit të Dëjës e vështirsuen edhe mâ shum gjendjen. Por, ndonsë afrohej një ushtri turke nën komandën e Muratit të II, Skandërbeu e vijoi rrethimin e Dëjës; pastaj shkoi në ndihmë të kështjellit të Sfetigradit, qi në ndërkohë kishte pasë qënë rrethue nga ana e Turqvet. Skandërbeu i shkaktoi anmikut humbje të rânda tue shtî në punë taktikën e vet të befasís, por, me gjith këtë,

nuk mujt me e pengue dhe me e ndalue dorëzimin e atij kështjelli në dorë t'anmiqvet. Nji tjetër shuplakë e fortë për Kastriotin qe në të njajtin vjet thyemja e Hunyad-it në Fushën e Kosovës, afrimi i të cilit e kishte pasë shtërngue Sulltanin të tërhiqte ushtrinë nga kufijt e Shqipnis.

Murati i II donte të zgjidhte nji herë e mirë çashtjen shqiptare, prandej në vjetin 1450 i u sul Shqipnis me nji ushtri të madhe, i shoqnuem nga i biri, Mehmeti i II, qi, mâ vonë zûni vendin e t'et si Sulltan. Ky, me fitoret e veta kundra anmiqvet të Turqis, fitoi titullin « *Pushtuesi* ». Ndonsë Turqit e sulmuen kryeqytetin e Skandërbeut me ushtri të mëdhâ, Kruja u bâni ball trimnisht dhe i shkaktoi Sulltanit humbje të rânda n'ushtri. Skandërbeu, me nji ushtri shum mâ të vogël se ajo e Sulltanit, qindroi burrnisht dhe trimnisht, tue i shkaktue humbje të ndieshme ushtrís turke me sistemin e zakonshëm të befasis, dhe sidomos tue i ndalue nozullimet ushtarake. Këso dore Sulltani u shtërngue të pezullonte rrethimin e Krujës përpara se të mërrijnte dimmi. U nis për në Adrianopoli, ku, mbas pak kohe, vdiq. Kjo fitore e mrekullueshme e Skandërbeut u përhap në të katër anët, mbrenda dhe jashta kufijvet të vendit të tij.

Lidhja Shqiptare formalisht qindronte në kâmbë, dinastit bujare të visevet shqiptare e ruejshin me zili vetëqeverimin e vet; vijuen politikën e vet t'interesavet, madjë bânë edhe lidhje të veçanta. N'anën tjetër, disâ prej këtyne e kundruen veten të përbuzun nga shkaku i masavet qi Skandërbeu mirrte për mprojtjen e vendit; këto masa shkaktuen moskënaqsi dhe mosbashkim. Ky partikularizëm do të vuloste mâ në fund, bashkë me mungesën e ndihmës qi pritej nga besëlidhunit të jashtëm, fatin e Shqipnis në ketë kohë të vështirë. Skandërbeu dijti madjë, me nji energji pothuejsë brutale, të fuste n'organizatën ushtarake pjesë të mëdhaja të vendit, t'organizonte nji ushtri të fortë, e cila u shtrohej urdhnave të tij. Por tânsija politike nuk shkoi hap për hap me ket organizim. Procesi, përsëri, qe pengue nga ana e Venedikut, pse ky kishte frigë prej nji fuqije së fortë qendrore, e cila mund t'u kërcnohej qytetevet bregdetare.

Raguza, e cila në çdo hap duhej të mirrte para sÿsh qi mos t'i binte ndesh as Sulltanit, as Venedikut, ishte në gjendje të jipte ndihma financjare e diplomatike, por vetëm në sasi të pakët, kur mujte, Republika e Bujarvet e kâ ndihmue Skandërbën me të gjitha fuqit. Mbasi Hungaria kishte qënë dobsue nga e thyemja e Varnës dhe nga ajo e Kosovës, Shqipnija mund të shpresonte ndonji ndihmë vetëm nga prendimi, nga Mbretnija e Napoli-t dhe nga Shteti i Vatikanit. Me Alfonsin u lidh në vjetin 1451 nji marrëveshtje në Gaeta; vetëm nga kjo lidhje Skandërbeu pati, sâ me thânë, ndonji ndihmë, por, mjerisht, edhe kjo në të holla, n'armë e në mercenarë, por të gjitha këto qenë të pamjaftueshme. Për të forcue gjendjen e vet të mbrendëshme, Skandërbeu mori për grue princeshën Donikë, të bijën e rivalit të vet ndër mâ të fuqishmti, Gjergj Arjanitit.

Rreziku mâ i madh për Shqipnin qe hypja në fronin e Turqvet të Mehmetit të II, i cili shifte në personën e Skandërbeut nji pengesë të fortë në zbatimin e planevet të veta të pushtimit e të smadhimit.

Skandërbeu ishte i përgatitun për t'i bërë ballë: asgjësoi në vjetin 1452 një ushtri t'ekspeditës turke; një vjet më vonë përsëri shgatroi një tjetër, tue e ndalue qi të hynë thellë në tokën shqiptare.

Pushtimi i Konstantinopoli-t (1453) u a kalli guximin sunduesvet t'Europës, por nuk qe e mundun të kryhej një veprim i përbashkët; për më tepër, në vjetin 1454 Venediku bëri një lidhje me zotin e madh të Turqvet, për të sigurue viset e veta të pushtueme dhe interesat tregtare. Për me kërkue të besëlidhun, Skandërbeu u nis vetë për në Napoli në vjetin 1453. Skandërbeu në vjetin 1455 u përpoq të pushtonte Beratin, por, mjerisht, pati një thyemje të rëndë, pse ungji i tij, Mojs Golemi, luftoi krahas me Turqit për t'u ahmarrë për disa dâme qi Skandërbeu kishte pasë bërë në tokët e tija. Mojs Golemi erdhi vetë në Shqipëri (1456) në krye të një ushtrie osmane, por pa dobí, pse u thye keqas nga Kastrioti. Me gjithë këtë, mbasi rá rob ndër duert e tija, ky e fali dhe i a kthei të drejtat.

Fitorja e shkëlqyeshme e Hunyadi-t në portat e Belgradit (1456) u a ngjalli shpresat vendeve të krishtëna, por ky vdiq menjherë mbas kësaj fitorje. Me vdekjen e këtij luftëtari të përmendun, dhe këtij anmiku t'egër të Turqvet, Skandërbeu humbi shokun më mirë e më të vlefshëm luftime; këso dore mbeti si i vetmi përfaqësues i luftimevet n'Europën jug-lindore.

Një tjetër humbje të madhe pësoi Skandërbeu në vjetin 1457, kurrë i nipi Hamza Kastrioti, tue pasë humbë shpresën për trashigimin e Skandërbeut me lindjen e djalit të këtij, iku n'anën e Turqvet, dhe Sulltan Mehmeti e dërgoi, bashkë me një komandant luftime të stërvitun, kundra Krujës. Skandërbeu, bëri kinsë kishte pasë qënë thye keqas; u tërhoq nga balli i luftës, dhe tue u shtu e tue dhënë me kuptue se po shgatrronte ushtrinë e vet. Mbas pak kohe i mësyni përsëri Turqit me befasi, dhe i thei shumë keq. Hamza rá rob, dhe Skandërbeu e dërgoi në Napoli, ku mbreti e mori në dorëzim.

Me gjithë fatin e madh qi e përcillte Skandërbegun ndër lufta, me gjithë famën e madhe qi çdo ditë shtoej në Shqipëri, me gjithë besimin qi ushtria kishte vënë në të, me gjithë emnin e mirë qi i ishte përhapë në viset e krishtëna, gjendja bëhej përherë më e vështirë, sidomos pse i mungonte ndihma nga jashtë. Papa Kaliksi i III bëri thirrje për një kryqzatë, dhe e emnoi Skandërbën si Kapidan të përgjithëshëm. Ky i u drejtue personalisht për ndihmë Napoli-t, Venedikut dhe Hungaris. Papa Piu i II bëri vonë e organizoi kryqzatën më me energji. Simbas gjase, pati përfundime mjaft të mira (Marrëveshja e Mantues 1459); madje edhe Venediku kësaj here i u përgjegj thirrjes. Në këtë ndërkohë kishte pasë qënë nënshtrur prej Turqvet një herë e mirë edhe dhespotati i Serbis, dhe në vjetin 1463 i rá në dorë Sulltanit edhe mbretinija e Bosnjes. Vetëm këto dy fakte dishmojnë se s'ishte i ngutshëm çfaqej një kundërveprim i përbashkët. Një ushtri turke qi Sulltani dërgoi kundra Shqipërisë, qe thye prej Skandërbeut në vjetin 1460. Për të prishë bashkë-marrëveshjen e bëme kundra Portës së Naltë, Sulltani e pau t'arsyeshme të bënte po n'at vjet një armë-pushim trevjeçar me Princin e Shqiptarvet.

Ndërkaq kishte pasë vdekë Alfonsi i V i Aragonës. I biri Ferdinandi kishte pasë rá ngusht nga Francezët, prandej i u suell Skandërbeut për ndihmë. Ky kapërcei në vjetin 1461 n'Italí me një ushtrí të vogël, pushtoi qytetet e fundit që i kishin mbetë endë Ferdinandit; doli fitues kundra kalorís së rándë të kundërshtarit, dhe pastaj ktheu në Shqipni në vjetin 1462. Në të njëjtin vjet i duel me zmbrapë, njënin mbas tjetrit, trí sulme turke, tue korrë fitore të mëdhá. Vendi kishte vojtë keq nga shkaku i kushtevet të luftës, nga sulmet e anmikut dhe nga shkretnimet dhe vuetjtet që Shqipnija pat gjatë shum vjetve; gadi gadi nuk mujte mà me qindrue dhe me i bá báll asaj gjendjeje së vështirë. Tue qënë se organizimi i kryqzatës ishte tue u vonue, Skandërbeut nuk i mbeti tjetër veçse me bá paq me Sulltanin. Por, kúr kryqzata mà në fund u sendértue (realizue) dhe u shpallë zyrtarisht, Skandërbeu u vù n'anën e Besëlidhunvet të vet. Por kjo ndërmarrje nuk qe organizue ashtu si duhej: ndërmjet pjesëmarrësve mbretnonte mos-bashkimi, e, mà në fund, me vdekjen e Papës, Piut të II, që ishte shpirti i saj, nuk i doli qellimit.

Kërcnimi i vdekjes dukej se po afrohej gjithnji mà tepër. Nën komandën e Ballaban Pashës, një renegat shqiptár, Sulltani dërgoi në vjetin 1465 katër herë, njënen mbas tjetrës, ushtrí të forta; këto, me të vërtetë, u thyen keqas, por edhe Skandërbeu pati humbje të mëdhaja. Mà në fund, Sulltani vetë, i u sul Shqipnis në krye të njëj ushtrieje mirë e armatosun, me qellim të thente definitivisht qindresën shqiptare, të shtinte në dorë Krujën, dhe, të përlulte një herë e mirë « *ket vend shqetsimesh dhe kryengritjesh* ». Si gjithmonë, garnizoni shqiptár i Krujës i bëni báll breshnit të topavet dhe sulmevet të njëmbasnjishme t'ushtrís turke. Skandërbeu, si përherë, me taktikën e vet të mëshehjes nepër gryka malesh, me sulme të befasishme, i shkaktoi ushtrís sulmuese humbje të ránda, sidomos tue i pengue furnizimet dhe nozullimet. Sulltani, i mërzitun, mori rrugën e kthimit për në kryeqytetin e vet, tue lánë Ballaban Pashën për të vijue rrethimin e Krujës me një ushtrí të fortë e të shumtë.

Gjendja u bá e padurueshme. Skandërbeu, i mveshun me një uniformë thjesht ushtarake, shkoi në Romë, i doli para Papës, Palit të II, por ndihma që pat prej tij dhe prej Napoli-t qe e pamjaftueshme. Me gjith këtë, ai organizoi një qindresë të fortë, i përkrahun edhe nga Lekë Dukagjini, që ishte i kërcnuem drejt për së drejti edhe ky prej Turqvet. Thei Ballaban Pashën para qytetit të Krujës, tue e lirue këtë nga rrethimi. Po n'at vjet Sulltan Mehmeti i II sulmoi Krujën edhe një herë, i vendosun me e çue në vend planin e pushtimit të kështjellit. Sulltan Mehmeti sulmoi njëkohësisht edhe Durrsin dhe Shkodrën; kudo që shkeli kâmba e tij, e shkretnoi vendin, tue djegë e tue pré. Mbasí nuk i doli qellimit, e shfrei idhnimin e vet — sikursë kishte pasë bá edhe tjera herë — kundra popullsis, dhe pastaj mori rrugën e Konstantinopoli-t me faqe të zezë. Forcat e tija, që pat lánë në Shqipni qenë thye; këso dore Kruja u lirue nga rrethimi dhe nga kërcnimi.

Venediku, i cili qysh prej vjetit 1463 kishte pasë qënë ngatrrue me Portën e Naltë në një luftë të gjatë e të mundimshme, e pau veten të shtërnguem, natyrisht për interesë të vet, me i shkue në ndihmë Skandërbeut.

Mbarimi i Kreshnikut Shqiptár ishte i afërm: në Lesh, ku ai kishte pasë thirrë të Mëdhajt e Shqipnis për me u këshillue mbí masat e mâtejme, vdiq me 17 kallënduer të vjetit 1468. Skandërbeu qe mâ i rrebtí kundërshtár i Osmanvet në Ballkan, qe prís dhe udhëheqës ushtarak gjenjal, qe burr qi dinte se ku donte me dalë, kishte vetëdije të plotë për veprat qi ndërmirte, por mjerisht qe gjithmonë e kurdoherë i penguem në planet e veta nga grindjet e mbrendëshme dhe nga mungesa e ndihmës së jashtëme. Skandërbeu qe shoqnue gjithnji prej fatit në luftat e bâme; i kishte dalë zâni kudo, nderohej e çmohej gadi si nji fytyrë legjendare kreshnike. U kishte pasë bâ báll për shum vjetë me radhë dy Sulltanavet osmanë, të fuqishëm dhe fitues luftash, Muratit të II dhe Mehmetit të II; kishte dalë ngadhnyes kundra udhëheqsvet t'ushtrivet shum mâ të mëdhaja dhe shum mâ të pajisuna ushtarakisht se ato të vetat.

Skandërbeu kishte qënë në gjendje të çonte në këmbë në pak kohë nji ushtrí të gatishme për luftime gjithëfarësh; në krye të kësaj ushtrieje, ai mujtí me thye fuqít e forta turke qi kishin pasë hý në tokat e sundimit të tij. Përveç talentit të njij udhëheqsi të hollë luftimesh, përveç zotsís qi kishte për të njoftë njerzit, dhe përveç trimnis vetjake, përveç njohjes së thellë t'organizimit t'ushtiris otomane dhe të taktikës së kësaj, e patën ndihmue në sukseset ushtarake e luftarake trimnija dhe guximi i banorvet të Shqipnis, ashtu edhe natyra e vendit, qi ishte si nji forcë e natyrshme, me malet e vështira të kapërceheshin, me luginat dhe grykat e ngushta. Taktika e luftimit të tij me befasí e ndihmoi në fitoret qi korri kundra Turkut. Nuk vonoi shum dhe Europa prendimore pati rasë t'a radhisë Skandërbën ndërmjet udhëheqsvet mâ të mëdhaj të historís. Duket me të vërtetë si nji mrekullí qi ai të ketë mujtë me mbajtë gjallë shpirtin e qindresës në nji gjendje pá shpresë daljeje, me nji popull qi kishte hjekë të zezën e ullinit nga sulmet dhe mizorit e Turqvet, qi nuk mund të tregohen me gojë, në nji vend qi ishte plaçkitë dhe ishte përgjakë derisá mâ nuk vete.

Skandërbeu nuk kishte se kúj t'i a linte në dorë trashigimin e vet. I biri, qi ishte endë shum i rí, u hodh, bashkë me t'âmën, n'Italí. Vetëm Lekë Dukagjini, në lidhje me Venedikun, u përpoq me i a ndalë hovin Turkut. Në vjetin 1474 u rrethue Shkodra për të parën herë, por pá dobí. Kruja qindronte endë; vetëm atëherë kúr vetë Mehmeti i II e sulmoi, i u desht kësaj t'ulte kryet e të binte në dorë në vjetin 1478. Shkodra qe shtërngue, mbas njij rrethimi të dytë, ku mori pjesë vetë Sulltani, t'ulte armët bashkë me qytetet e tjera.

Mbas epizodit të shbarkimit n'Otranto (1480), vdekja e Mehmetit, i mbiquejtun Pushtues (1481), u a ndaloí për nji kohë frënin fushatavet të parqvet.

Por, edhe mâ vonë, në disá krahina u ndez qindresa, pjesësisht nën udhëheqjen e të birít të Skandërbeut, Gjónit. Vetëm Bajazití i II mujtí në vjetin 1492 me u a pré hovin shqetsimevet. Fuqí të jashtëme shkaktojshin shqetsime në tokën e Skandërbeut për të zbatue planet e veta, por pastaj, mâ të shumtën e herës, e lëshshin në záll Shqipnin të fërgohej në voj të vet. Edhë i nipi i Skandërbeut, Gjergji, e provoi edhe nji herë

fatin e vet në krahinën e Lezhës, por pá dobí. Me pushtimin e qytetevet qi ishin nën pushtimin e Venedikut (Durrsi 1502) dhe (Lezhja 1506), u krye krejtësisht pushtimi i mbarë Shqipnis nga ana e Turqvet.

Rrjedhimet e luftavet shgatrruese në shekujt qi vijuen nuk kanë qënë mâ ndonji gjâ e papritun. Popullsija kishte qënë dhetue, ekonomija kishte vojtë si â mâ zí. Mbrenda në Shqipni qe shtu në përdorim sistemi i administratës dhe i jetës otomane; ky sistem e këputi Shqipnin nga lidhjet e përparëshme me prendimin. Me mija vetësh i kishin lânë trojet e veta dhe kishin gjetë strehë sidomos n'Italín e jugut, ku ruejtnë gjuhën, mveshjet dhe zakonet, ashtu edhe kujtimin e Fatosit, Skandërbeut, pjesësisht edhe sot e kësaj dite. Në Shqipni, gjatë vjetve, pjesa mâ e madhe e popullsis kaloi në besimin muhamedan; kjo gjâ ngjau kryesisht nga shkaqe ekonomike. Por ndikesa turke nuk qe e njajtë në të tånë vendin: kjo ndikesë u vrejti mâ shum në karakterin e popullsis qytetare dhe n'atë të fushës e të bregut të detit, kursë fiset malore me ligjëet e veta, sidomos në veri, patën një farë autonomie, dhe e vijuen jetën simbas së drejtës kanunore (*Ligja e Lekë Dukagjinit*)

Ndonsë Shqiptarët hypën në shkallë të nalta të shtetit osman — i dhanë Turkís për shembull, shum vezira, — dhe ndonsë n'ushtri, sidomos, fituen rëndësi shum të madhe, ndonsë ndikesa turke, shtue edhe nga islamizmi dhe bektashizmi, vijoi deri në shekullin e kaluem, gjithmonë, pá asnji ndryshim, nuk ngjau ndonji shkrímje në masë të madhe; rizgjimi kombtar i Shqipnis erdhi mâ vonë se në popujt e tjerë të Ballkanit. Dasija fetare (musulmanë, katolikë dhe orthodoxë), ashtu edhe sundimi turk, pranimi i trajtavet të jetës turke, sidomos në qytete, mundësit për të fitue zyra të nalta në shërbimin osman, të gjitha këto nuk mujtën me i ndalue Shqiptarët në lavrimin e gjuhës dhe në vetëdijen e lidhnis së ndërmjetvedshme. As puna qi shum pjestarë të shtresës kulturore muhamedane, të cilën e morën si shembull në krijimet e veta, as puna qi shum prej këtyne shkruen në gjuhët lindore, nuk qenë shkaqe për largimin e Shqiptarvet nga punimi i gjuhës së tyre, edhe pse këta përdorën alfabetin arab për të dhânë tingujt e gjuhës shqipe.

* * *

Skandërbeu jetoj si figurë legjendare kreshnike në vetëdijen e popullit, dhe në traditën popullore; kjo gjâ vërtetohet mâ së miri në legjendat e visevet të ndryshme shqiptare qi lidhen me emnin e tij. Kângë mbí Skandërbegun rrallë takohen sot në Shqipni; këto jetojnë dhe vijojnë në traditën e Arbreshvet t'Italís, qi, simbas çdo gjase, i kanë sjellë me vete në viset e reja ku zënë vend mbas ikjes në fundin e shekullit XV për t'u shpëtue sulmevet turke.

N'imagjinatën e Shqiptarvet periudha e Skandërbeut u bâ periudha shqiptare kreshnikore. Tematika e tyre pat një rëndësi të madhe në letërsin e « *Rilindjes* ». Dishrojmë të përmendim këtu vetëm Poetjn e madh arbresh *Hieronim De Radën* (1814-1903) me veprën « *Skenderbekku i pa-faan* » (1872-1884), ashtu edhe pinjollin e familjes shqiptare t'islamizueme, *Naim Frashërin* (1846-1900) me veprën e tij « *Istori e*

Skëndërbeut » (1898). Të dyja këto vepra e kanë pasë burimin nga shtytja patriotike, e para — më shumë lirike se epike — në ndikimin e romantikës premdimore, e të « *Risorgimento-s* » italian, ashtu edhe në ndikimin e këngës popullore arbëreshe t'Italis, kurse e dyta, ajo e Frashërit, në ndikimin e lëvizjes kombtare shqiptare në gjysmën e dytë të shekullit të kaluëm. Qysh prej lirim të Shqipërisë (1912), Skandërbeu, me shokët e tij të luftës, dhe përgjithësisht periudha kreshnike shqiptare qenë zgjedhë gjithnjë më shpesh si argument për poezitë epike, për kallxime, për drama historikë dhe për romane.

Fytyra e Skandërbeut, në mbështetje të më të parit biograf të tij, *Marin Barletit*, libri i të cilit « *Historia de vita et gestis Scanderbegi Epirotarum principis* » që ribotue dhe përkthye në gjuhët më të rëndësishme t'Europës, ka ngacmue shkrimtarë të ndryshëm për të përpilue vjersha epike, kallxime në prozë e në poezi. Këto shifën në të gjitha letërsitë europjane. Në Gjermani u botue në vjetin 1533 n'Augsburg një përkthim i Barletit, kurse botimi i origjinalit latinisht (1578) është ndër më besnikët. *Bibliografija e Skandërbeut* të Georges T. Petrovich-it (München 1967), dalun në rishtypje nga Shtëpia Botuese R. Trofenik, nuk është aspak e mjaftueshme, por me gjith këtë, na jep një mendim, pak a shumë të mjaftueshëm, mbi shumicën e veprave shkruara nga poetë prej Italis, prej Hispanije, prej France, prej Anglisë, prej Gjermanije dhe prej Suedie. Ndërmjet këtyne, takojmë në emna të njoftun (Ronsard, Montaigne, Lillo, Longfellow). Por një pjesë e madhe e kësaj letërsije skandërbegiane ka sot vetëm një vlef të historike. Ky argument që zgjedhë për të përpilue drame në gjuhën latine me qëllime didaktike, nga shkrimtarë të pa-përgatitun në historinë shqiptare; u morën me Fatosin shqiptar, ndoshta pse ky ishte për ta një argument ekzotik « *oriental* » (Lübeck 1643). Edhë komponistë u frymzuen nga ngjarjet shqiptare. Kështu, për shembull, u zbulue tash së voni muzika e përpilue për veprën « *Scanderbeg* » t'*Antonio Salvi* mbi tekstin e *Antonio Vivaldi*-t, e cila me 22 kallënduer 1718 u çfaq me sukses të madh në rasën e rihapjes së « *Teatro della Pergola* » në Firenze.

Është gjë e natyrshme që fytyra e Skandërbeut të ketë interesue gjithnjë popujt fqij të Shqiptarvet. Tue përjashtue lajmet e shkurta që gjinden ke Gundulić-i dhe Njegoš-i, është për t'u përmendë sidomos Frati kroat *Andrija Kačić Miošić*-i me librin e tij « *Razgovor* », tekst populluer, i cili tregon jetën dhe punët kreshnike të Skandërbeut, pjesësisht në prozë, dhe pjesësisht në përpilimin në vjersha në shtatëmbëdhjetë këngë (1759). [Njënen prej këtyne këngëve e ka përkthye gjermanisht *Wilhelm Gerhard*-i, dhe e ka botue në veprën « *Wila* » (1828)]. Dramatiku serb J. St. Popović ka përpilue, përveç njëj Bjografije së shkurtë të Skandërbeut (1828), edhe një dramë historike kushtue Princit të Shqiptarvet, e cila që çfaqë në Belgrad në vjetin 1848. Në përpilim dramash mbi Skandërbën janë dallue edhe Kroati M. Šporer dhe Greku Antonidis. Është për t'u përmendë si gjë e rrallë Macedonasi G. Prlićev-i, i cili mori pjesë në konkursin e poetëve grekë në vjetin 60 të shekullit të kaluëm me një epos mbi Skandërbën, përpilue në një greqishte klasike, mbasi ai pak kohë më parë pat meritue kunorën e dafinës të poetëve me një tjetër vepër poetike.

Vjeti kujtimuer i Skandërbeut nuk do të sjellë vetëm një shqyrtim kritik të gjendjes së hulumtimevet historike, dhe një pasunim njohunish mbi Skandërbën dhe kohën e tij, por do të na shfjëlë të vezhgojmë më mirë se deri sot historin interesante, që në disa pikëpamje është jashtëzakonisht me shumë rëndësi; do të na shtjëlë të hulumtojmë më hollësisht se deri në ditën e sotme historin e famës së Skandërbeut dhe të jetës së tij në poezin artistike popullore, jo vetëm të Shqiptarvet, por edhe të popujvet të tjerë t'Europës.

(Nxjerrë nga Revista « Mitteilungen der Südosteuropa-Gesellschaft », Januar-Juni 1968, Nr. 1/2 ; 8 Jahrgang, faqe 1-10).

Venezia temeva sempre che egli la compromettesse coi Turchi, ma dopo i primi fieri contrasti, definite in onorevoli trattative le rispettive posizioni, seguì a passargli un appannaggio annuo equivalente al doppio di quello solito darsi ai principi che le avevano venduta un'intera grande provincia; e più tardi lo nominava capitano generale di tutte le sue genti d'arme in Albania.

Alfonso il Magnifico gli mandava balestrieri e denaro.

Ma tutto questo si esauriva nel pozzo senza fondo delle spese di guerra, e in quelle di rifornimento e riparazioni dopo le ricorrenti devastazioni turche.

D'altra parte l'eroico Giorgio non era il tipo del principe che rendesse facile e piacevole la vita ai suoi sudditi alleati; austero con se stesso per assoluta dedizione a un dovere eroico, era esigentissimo e severo nel regime; nelle tradizioni giuridiche, egli passa per il rappresentante della corrente più austera; chi si rifiutava di concorrere alle spese di guerra, andava incontro a misure di forza molto spiacevoli; i principi alle armi in campo dovevano essere disciplinati.

Eppure egli ebbe costantemente al suo seguito una folta schiera di cavalieri votati alla morte; la sua Croja ed il suo esercito, anche quando egli per due volte dovette far fronte ad assedi turchi tra i più imponenti e tutto sembrava andare alla rovina, gli rimase fedele e rispose costante e ardito alle sue iniziative: egli aveva il segreto di saper far ricorso all'animo eroico della sua gente.

Giuseppe Valentini

Symfonia e shqipevet

nga ERNEST KOLIQI

Tempo i Parë: *Andante maestoso*

Mbret i Illyrvet, Hylli pinjuell mbretësh,
krenve e pleqve t'fisit n'kuvend t'mbledhun
qiti e u foli: « Burra, mjeglla e mardha
arat t'ona i mblon gjasht' muejt e vjetit,
me t'zi drithi piqet dhe kur kallzat
prarojn fushën, turma dal' nga Veri
endacakësh t'ûnshëm na bediten
e me sulme rreken t'na rrmbejn shûjtën.
N'An' prej Borës popullsi t'panjehna
njâna tjetrën shtÿjn' me çelun shtegun
n'krah kah Ana e shjut për t'zbrit' ke trevat
qi nxën dielli.

Ju qi jeni, o burra, shtylla e fisit,
e urtën n'mende, e n'zëmër trimnën rueni,
fjal't e Mbretit t'uej sot mir' peshoni:
koha arrini t'zhgrehim bânat t'ona
tue ngarkuemun n'kval plaçka edhe çakla,
t'vëm përpara që, lopë e mushtjerra,
dele e kingja prî nga desht galâna,
dhît kuqloshe e skjept me brina t'kthyeme,
edhe t'mkambna me hân' t'rë kah viset
qi divnaca e shpatullar' betohen
se na presin, ku n'nji qiell pa mjegull
shkelqen dielli ».

Foli Hylli e heshtja e mbloi kuvendin.
Prap tha Mbreti: « S'doni, burra, t'nisemi
kah ai dhë ku dielli shkurton dimnin,
ku prendvera njeth' fusha e kodrina
e pjek vera n'gëma molla arit?
Gjaku i fisit ngrî ndër dej nga mardha
ktu rrin amull: por kur t'vloj' ndër stina
t'nxehtha t'jugut ka me shndrit' ndër vepra
kreshnikije e atjè do t'i lâm fisit
nj'emën t'ndershem. Kshtu premtajn neshtrashat.
Pleq e krenë e ju, djelmosha trima,
pse ngurroni?

Fati, o Illyr' fatosa, e caktoi nisjen.
A ju dhimben bânat me i zhgatrrue?
Do t'i ngrehim ngjeti mâ të mira.
A ju dhimben kopshti, ara e vneshta?
Tok' mâ e plleshme, o burra, na pret ngjeti.
Rrasën shêjte ndoshta ku hyjnëvet
flije u therim keq u vjen t'a lëni?
Na me vete rrasën do t'a marrim:
gjatë udhtimit do t'a ruej djelmnija
e n'at vis ku plangjet do t'i ngulim
n'nji faltore t'nalt' kém m'e zatetun.
Pse ngurroni? ».

Pritte Hylli, prijëtari i fisit,
qi vullnetin fisi atij t'ia shpreshte.
« Ara e bâna, o Mbret i ynë, as vneshta
nuk na dhimben, rand' por prekna n'zëmër
me lânë etënt qi pushojn' rrâz' kodrës
te vorreza ku një bli shtrîn degat »
kshtu i a bâni një prej pleqve. E prisi
tha m'at'herë: — O Burra, vëni veshin:
veç pak pluhun edhe 'i grusht me eshtna
n'vorre t'ktushme na do t'lâm tu'u nisun,
me tym flijesh si kadi' t'i kemi
n'shênj nderimi,

por me veti, bashk' me rrasën shêjte
të therores, doket stërgjyshore,
trashigimin qi prej tyne patme
do t'a marrim. Shpirti i yn' vorreza
sot e tutje ka me qênë e t'Parvet.
Hija e tyne t'mbar' na e bâft' né udhën ».
E polëmi vrik një zâni vrriti:
« Prijna, o Mbret, se na gjithkah do t'ndjekim,
sepse zotat tý t'kan' vndue n'krye t'fisit:
Hyll ké emnin; prijna si hyll drite
kah ai vis ku zjarrmin n'votra t'reja
do t'a ndezim ».

Mbret edhe pinjuell mbretësh, Illyrvet u prînte kah jugu
Hylli mbi pel' të kuqe rrethue me fatosat e fisit,
pika e djelmnis qi n'vrâca zëmtrak' rrijshtin gati për msymje
kur udhës ordhí dilshin anmiqsh me penguemun kalimin
josë ndonji i papritun rrezik rrasës shêjte i kërcnohej.
Djelmve n'krah t'rrmbajtë u varej kukëri përplot me shigjeta,
n'ijën e djathtë u shndritshin latushat mir' t'mpresuna n'grihen.
Çante mbas Prisit shtegun gatit' për luftim pararoja,
përmes pyjesh ku ulkoja gjí drangut të vet i jep n'strofull,
ku bletën me kërkuemun harusha mbi lis kacaveret.
E vinte fill mbas tyne me cull e me mull krejt karvani.

Shkojshin nânat illyre me djepa të lidhun mbas shpine,
me boshita n'duer e furka tue tjerrun shtëllungën e leshit.
Rob e robí kalojshin e çikat me bebet e hapuna
prej habije kah shifshin fushoret përhera mâ t'gjelbërta
e qiellat mâ t'kalthëra, liqëjt si pasqyra t'argjanta
ku ftyra e hijshme e tyne shkelqente n'új t'qartë e vizueme.
Rrjeshti i kafshave vinte t'ngarkueme me plaçka dh'ushqime,
barrtorë edhe barrtores me gjânat mâ t'çmuehme e paj' nuseshe;
dele e dhí tufa tufa, kopë qësh me brîna t'harkueme,
e lop' me gjina t'mdhaja të mbajtuna n'rend prej barijve
me prutekat e gjata e me ndihmen e qëjvet ungruesa.
Në fund si mbraparoje një aradhe luftar'sh kaluronte
të lodhunit tue mbledhun e kê npër shtegtim jithe mbrapa.
mbas Mbretit t'tyne, qi n'mbramje pëvette hyllsinat. Illyr't
ecshin anames dhénash t'panjoftne kah qiella mâ t'buta.

T'lumit na për Tý, o Zot i Qiellit,
qi ternesson ndër zëmra gzime e idhnime:
njizet hera shkoí rreth diellit toka,
njqind hera tokës i u suell hâna
dhe prap endej fisi mb' udha t'botës.
Hyllin Mbret fort mosha po e moliske;
kush u nis flokzí tash ishte i zbardhun,
rritej fmija e n'armë e n'kuvend rysej,
çikat nâna e nânat i'n bâ gjyshe,
por zakonet dhe n'udhtim u mbajshin
dh'u festojshin ditët n'shëj prej t'gjithvet
si mbas dokesh.

Lum për Tý, o i Lumi Zot, qi motra
mbi kët shekull jetë e dekë i bâne:
vorre çilen, djepa t'rij përkunden,
varg e varg breznít ngjiten e zbresin,
vdesin njerzit, fisi rron përhera,
vjen mbas dimnit vera, shndrrohen stinat,
e çdo stin' na sjell dhantit e veta;
plot me t'mira â' bota e i biri i nierit
lakmon copën t'madhe mâ se t'shoqit:
por â i lum, o Zot, ai fis mbi t'cilin
si n'dit t'bardha ashtu n'dit t'zymta mshirshëm
reshë uratën.

Endej fisi shteg pa shteg e Hylli
n'asnji vis nuk gjënte ato neshtrasha
qi divnaca e shpatullarë i rrfyene;
pleqt shoshlojshin, t'rijt të breshtë u rritshin,
n'préna e n'gjah t'vaditun si rrugaça,
pa dijt' fare ç'âsht mbjella ase korra,
msue n'sulmine kundra anmigue e bishave,
m'arm' tu'e nxjerrun shûjtën për rob t'ûnshëm;

me mundime shteg i hapshin vetes,
lêjshin udhës n'për kalim murâna
n'ato logje prâj' ku bânte fisi
për t'u shlodhun.

Lum për Tý, o Zot, sa lodhshëm fisi
njâj termalje prî nga Hylli i ngjitej
tue pas' para male të përborta,
vargje kepash me 'i qiell t'vrânt' përsipër.
Kur, qe, o mreku!! ardh' te 'i kresht' plot thepa,
vrret Bardhylli, nipi i ardhângtë i Hyllit,
qi mâ i pari n'teh të saj arrini:
— Fusha! Fusha! atjè në diell, e deti!
Vrapon gjindja. Hylli dal' mbi maje,
shef n'at dhë qi shtrihëj kah prendimi
mbi rê t'kuqe 'i shqipe flatër-murrme
tuj flutruemun.

Siellet Hylli e i ligjiron polëmit:
— Burra Illyras, u plotsuen neshtrashat;
toka â' kjo qi zotat na premtuene,
fusha t'blerta kunorue me male,
pyje t'thella streh' ndër sharte t'liga,
lugje t'kandshme dhe rudina t'érshme:
ktu do t'ngrehim plangje, votra e vathna,
faletoret e vorrezat t'ona;
me djers' t'ballit bâcat tuj i njomun,
me hîr dokesh rresën tu'e melmye,
prej ksaj toke s'on' tashmâ do t'nxjerrim
stina t'lume.

Djep e vorr i fisit sot e prore
t'jët ky dhë ku shqipet ngrehin çerdhen,
tokë e jona me jallina e male;
frymëmarrja e saj ka n'mot t'përtardhun
m'u përzie me t'rrahme t'zëmres s'fisit.
T'mkambna, o burra! ». E fisi illyras zbriti
tuj ndjekë ujnât qi teposhtën marrin
lugje n'lugje e n'dët shkumbuesa shprazen.
Nji tub' shqipesh mbi krye t'Hyllit endej
qi mbi pelën prînte qymekuqe:
afër tij Bardhylli kaluronte,
mbret i ardhshëm.

Margherita Sarrocchi e la sua «Scanderbeide»

di ROSA MEOLI

Le imprese dello Scanderbeg non mancarono di allettare anche la poetessa Margherita Sarrocchi che scrisse appunto un poema intitolato « *Scanderbeide* ».

Margherita Sarrocchi nacque verso la metà del XVI secolo a Siena secondo il Mango (1); a Napoli secondo il Capaccio (2), il Tiraboschi (3) e l'Eritreo (4); a Gragnano secondo il Toppi (5).

Perciò di lei non ci è dato sapere con precisione, né l'anno in cui vide la luce, né la città che le dette i natali né notizie riguardanti la famiglia dalla quale uscì. Solo da alcuni documenti a noi restanti e che ora verrò nominando sembra che ella andò sposa ad un *Birago*, gentiluomo piemontese, non sappiamo in quale anno. Infatti ella figura con tale nome in un codicillo che Beatrice Cenci, in data 8 settembre 1599 aggiunse al suo testamento tre giorni prima di salire al patibolo, e pubblicato per la prima volta dal Bertolotti (6).

Col cognome *Birago* è ancora ricordata in un codice cartaceo di fogli 30 del secolo XVII segnato V, 18 che si trova nella Biblioteca dell'Università di Torino contenente: « *Canto imperfetto d'un poema eroico che si compone da Madonna Sarochi Biraga* » e questa circostanza contribuì forse a far credere al Vallauri che essa fosse una gentildonna Piemontese (7).

(1) FRANCESCO MAGNO, *Fonti dell'Adone*, Torino-Palermo, Carlo Clausen 1891 (pag. 154 nota 2).

(2) G. CESARE CAPACCIO, *Illustrium Mulierum et Illustrium litteris virorum elogia*, Neapoli Apud, Jo. Jacobum Carlinum & Costantinum Vitalem 1608, libro I, pag. 203-204.

(3) GIROLAMO TIRABOSCHI, *Storia della letteratura italiana*, Milano. Per Nicolò Bettoni e Comp. 1833, volume IV, pag. 559.

(4) JANI NICII ERITHRAEI, *Pinacotheca imaginum illustrium, doctrinae vel ingenii laude, virorum, qui auctore superstite, diem suum obierunt*. Colon Agrippinae, Apud Iodocum Kalcovium, pag. 259.

(5) NICCOLO' TOPPI, *Biblioteca Napoletana*, Napoli Appresso Antonio Buliyon, All'insegna della Sirena. A sue spese, pag. 205-206.

(6) A. BERTOLOTTI, *Francesco Cenci e la sua famiglia*, Cenni storici. 2^a edizione ampliata e con nuovi documenti inediti, Firenze, Tipografia della Gazzetta d'Italia 1897, pag. 138-140.

(7) TOMMASO VALLAURI, *Il cavalier Marino in Piemonte*, Terza edizione Siena, Tipografia all'insegna di S. Bernardino 188, pag. 205. — *Storia della poesia in Piemonte*, Torino, Tipografia Chirio e Mina 1841, Vol. I pag. 400-504.

Aggiungerò inoltre che come « Margherita Sarrocchi nei Biraghi » si firma in una lettera da lei indirizzata al duca di Mantova in data 19 gennaio 1613 e nella quale lo prega « *con la sua solita generosità di una lettera efficace al Signor Ambasciatore di Francia* » per essere favorita in un ufficio col Papa e col cardinale Borghese per una lite che aveva con Don Filippo Colonna (8).

Questo però sappiamo con sicurezza, che ella nel 1585 era già a Roma e ne faceva la conoscenza Aldo Manunzio, il quale poi le scriveva da Bologna in data 18 dicembre dello stesso anno in questi termini: « *Non so per ora se io debba giudicare ventura o sventura la mia, di aver conosciuto V. S. poiché ciò mi venne fatto per mia, ben dirò, mala sorte, quando mi convenne partir di Roma; la qual partita, che per se stessa mi fu pur troppo dispiacevole, doppia noia mi recò per la privazione di quel gusto, che V. S. si degnò del suo molto valore: di cui ricordandomi io viverei certo sconsolatissimo, quando grande conforto non mi porgesse la speranza, anzi la determination mia ferma di ritornar ben tosto a vederla et udirla più lungamente* » (9).

Tale brano oltre a confermarci quanto detto sopra, mette in evidenza in quale considerazione Margherita Sarrocchi era tenuta dai contemporanei e come la sua casa fosse già fin d'allora convegno di dotti e letterati.

Senonché al rovescio della medaglia leggiamo presso Gianvittorio dei Rossi dei disgusti della Sarrocchi con G. B. Marino « *quem illa, ut fama erat, alio amore dilexerat atque platonico* » (10).

Costui lasciò tracce di tali aspri dibattiti nel canto nono dell'« Adone » stanza 187-188, raffigurando l'antica amica in una gazza e scrivendo di lei:

*« Mentre a garrir s'appresta acconcio in atto
Che de la nobil turba il gioco accresce
E scote l'ali in un medesimo tratto
Gli urli tra canti ambizioso ei mesce,
Loquacissima Pica il contraffatto
Uccellato Uccellone a sfidar esce
E con strilli importuni in rozzi carmi
Dassi anch'ella a cantar d'amore e d'armi.*

*Ma che? Non prima a balbetta si mise
Quel suo (canto non già) strepito e strido,
Che alto levossi al cielo in mille guise
Infra i volanti ascoltatori un grido,*

(8) *La nuova rivista*, Pubblicazione mensile di politica, scienze, lettere ed arti. Anno IV (serie II) Torino, Tipografia Baglioni 1884, pag. 572.

(9) ALDO MANUCCI, *Lettere volgari*, Al molto Illustr. Sign. Lodovico Riccio, Roma. CI-I-XCII, Presso il Santi, e Comp., con licenza dei superiori, pag. 26-27.

(10) JANI NICII ERITHRAEI, *op. cit.*, pag. 261.

*Ed empie, sì, che Citerea ne rise,
Quasi di festa popolare il lido;
Tacque alfine, e fuggì non senza rischio
Del volgo degli augei favola e fischio » (11).*

Noi, a dir la verità, possiamo affermare che, benché Margherita Sarrocchi avesse scritto sonetti, lettere italiane e latine e si proponesse di far saggio del suo valore letterario con la pubblicazione di un « *Museo* » (ad esso troviamo che accenna esplicitamente il Manunzio nella già citata sua lettera) tuttavia il suo nome sopravvive per il Poema « *Scanderbeide* » di cui ora mi accingo a parlare.

Di questo poema alcuni canti (cioè i primi nove canti, un riassunto del decimo e dell'undicesimo, il 12° canto, un riassunto del 13° e di una parte del 14° fino al termine del poema) sono stati dati alla luce per la prima volta nel 1606 a Roma presso Lepido Facij (12).

Tale « *Scanderbeide* » è dedicata all'Illustrissima Eccellentissima Signora Donna Costanza Colonna Sforza Marchesa di Caravaglio alla quale sono anche dedicati i due seguenti sonetti della Sarrocchi :

*« Donna real, nel cui pudico seno,
Sol regna alto pensier d'eterno honore,
Cui non fe' la virtù del forte core,
Venir Morte, o fortuna unquanto meno.*

*Tu sola in questo dì del mondo pieno,
Di perigli, e fatiche incerto errore,
Drizzi i miei torti passi, e il cieco horrore
Mio, sgombri co'l tuo Sol puro, e sereno.*

*Ogni hor benigna al mio desire aspira,
Che forse mi vedrai l'altero monte,
Poggiar dove rado ormai hoggi si mira.*

*E al doce mormorio del sacro fonte,
Temprar le corde à la mia rauca lira,
E far tue lode, e mie venture conte ».*

*« Donna real, dal cui divin sembante,
Quanto di ben può darne il Ciel, traluce,
Onde nasce virtù ch'erger, e produce,
Alti pensieri, e voglie honeste, e sante.*

*Ben de le gratie tue si rare, e tante,
Il sovran pregio à celebrar m'induce,
Nobil desir, ma tua divina luce,
Mal soffre la mia vista offesa errante.*

(11) L'Adone, Poema del Cav. Marino con gli argomenti, le allegorie e la tavola delle cose notabili, Londra 1784, vol. II, pag. 116.

(12) LA SCANDERBEIDE: Poema Heroico della signora Margherita Sarrocchi dedicato all'Ill.ma & Ecc.ma Sign.ra D. COSTANZA SFORZA, Marchesa di Caravaglio. Con privilegio per anni XX. In Roma, Appresso Lepido Facij. MDCVI. Con licenza de' Superiori.

*Ond'io pur sembro augel, ch'incontro al Sole,
Vacilla infermo, o che poco alto s'erga,
Spiegando il vol con non secure piume.*

*Ma pur l'alto desir, che'l core alberga,
Lodato sia, che lode anco haver suole,
Pensier che ardito oltre il poter presume ».*

Segue quindi la dedica dell'Arrotato Accademico Raffrontato.

Chi si nascose sotto lo pseudonimo di Arrotato non so dire, perché sebbene io abbia consultato l'opera di Curzio Mazzi « *La congrega dei Rozzi di Siena — del secolo XVI* » e i relativi autori che costui cita nel corso dell'esposizione, non ho potuto trovare nulla che mi rivelasse l'identità di costui, pur avendo assodato l'esistenza di una Accademia dei Raffrontati (13).

Riporto tale dedica per esteso perché ci sono notizie abbastanza importanti riguardo tale edizione e il contenuto del Poema.

Illustrissima et Eccellentissima Signora, io hò sommamente desiderato d'essere Servitore a V.E. d'effetti, sì come lo sono, e le sarò sempre di volontà. Ma non mi s'è appresentata mai occasione d'effettuare questo mio desiderio, se non hora, che mi sono venuti in mano alcuni canti della « SCANDERBEIDE » Poema heroico, della Signora Margherita Sarrocchi. Mi è parso quantunque senza saputa di lei mandarli alla Stampa: sì perché il Poema, per la eloquenza, e per l'eruditione, lo merita, sì ancora perché ho visto, e inteso, che molti, che l'anno letto e sentito, si sono appropriate diverse sue invenzioni, e concetti.

Et se bene dall'opera ciascheduno apertamente vedrà, che l'inventrice di cose maggiori, più facilmente hà possuto ritrovare e fare le minori: nondimeno hò voluto con stamparle, far riuscir vana a questi tali, quella fiducia, che eglino hanno presa, co'l darsi à credere, che non si potesse mai stimare dal mondo l'ingegno d'una donna essere stato di ciò inventore e facitore. Costoro, forse non haveranno letto, che Pindaro prencipe dei Poeti Lirici, fu vinto da Corinna, da cui egli apprese poi il buon modo di poetare. Et che la divina Saffo, pareggiò i più famosi Poeti della Grecia; essendo di più, essa e lambe state di nuovi metri ritrovatrici. Et ancora Temistoclea, Diotima, Aspasia, à Pitagora, à Socrate, à Pericle avevano insegnato.

Similmente, che Leontia, contro la dottrina di Theofrasto, eccellentemente avesse scritto. Et Hipatia à Plotino nella lettura fusse succeduta; ambidui Filosofi celebratissimi.

(13) CURZIO MAZZI, « *La congrega dei Rozzi di Siena del secolo XVI* », Firenze, Successori Le Monnier 1882, Vol. 2°, pag. 407. — FERRO GIOVANNI, *Teatro d'imprese*, All.mo e R.mo Cardinal Barberino, Presso Giacomo Sarzina Venezia 1623, Parte 2^a, pag. 357, pag. 456. — FRANCESCO SAVERIO QUADRIO, *Della Storia e della Ragione d'ogni poesia*, Vol. I stampato per Ferdinando Pisarri. All'insegna di S. Antonio, Bologna 1739, Vol. I, pag. 68, Vol. 7° stampato per Antonio Agnelli a Milano MDCCLII, Vol. VII, pag. 9.

Né meno, Mero Bizantia, fusse stata di tanto sublimità d'ingegno, che tutti i letterati, in quei tempi Eruditi à lei per l'interpretazione d'Homero ricorressero.

Veramente noi siamo venuti à mali tempi: perché in questi nostri, corrotti e infelici, non si fa altro, che disaiutare, detrahere, e oscurare simili ingegni.

Al contrario fecero felici, quelli gran lumi del mondo, gloriandosi d'innalzarli insieme con l'opere, e detti loro, non si sdegnando di lasciare scritto alla posterità di essere stati scolari di donne.

Et pure nessuna di quelle, né altro, ò greche, ò Latine, composero mai Poema à cui il nome d'heroico degnamente si dovesse.

Opera certo delle maggiori, che possa produrre giamai intelletto umano, come n'è dimostrativo argomento il ritrovarsene de gli eccellenti tanto rari essendone nondimeno stati scritti infiniti in tutte l'età, e in tutte le lingue.

Et quanto bisogna all'Epico essere intendente d'ogni scientia, e d'ogni arte; l'hanno dimostrato gli autori de buoni Poemi, huomini tutti di profonda dottrina.

Questa non manca in ciascheduna scientia alla Signora Sarrocchi, come hora ne daranno saggio al mondo questi pochi canti, ch'io mando in luce: se bene pur non havergli essa ridotti all'ultima perfezione, sono certo di fargline segnalato dispiacere, il quale procuro di mitigare, con la contentezza che riceverà vedendoli dedicati a V.E. riverita, e stimata da essa sommamente per conoscere, che in lei, lo splendore del sangue Illustrissimo à pari di qualsivoglia altro del mondo è di gran lunga inferiore alla Sublimità dell'ingegno, alle rare virtù, e alla nobiltà dell'animo suo.

Del che, fra tanti chiari segni, chiarissimo appare questo; che la fortuna sempre nemica al valore, quanto ha veduto più eminenti nella sua persona le doti dell'anima, e del corpo; tanto più l'ha perseguitata, e attraversata: havendo in questo per avventura la Signora Margherita Sarrocchi conformità grande con V.E. da lei celebrata per sua Signora: si come hà già mostrato in diverse compositioni, delle quali mi sono capitati alcuni Sonetti posti da me quì in fine, acciò che il mondo veda l'osservanza di questa gentildonna verso di lei, e insieme il talento che essa ha ancora ne versi lirici, degno tanto più di lode, quanto che non v'è Autore, che nello stile dell'una, e dell'altra Poesia sia stato eminente.

Ma per continuare dell'Epica, saprà V.E. che la SCANDERBEIDE è di venticquattro canti.

Di questi canti io non ne hò potuto havere più di undici, e non tutti seguiti, ancorché gli abbia letti tutti.

Sò bene, che le cose più principali, e più dilettevoli, sono negli altri; havendo il Poema non solo l'unità della favola, conforme à precetti; mà ancora essendo di molte nuove, e vaghe inventioni ripieno.

Et per dare qualche lume di quelli, che non si sono possuti havere, le dico che in materia di scientie, si tratta de Cieli, dell'intelligenze di Astrologia, d'uno studio di cose naturali molto curioso poste, e esplicate tutte opportunamente et poeticamente: con chiarezza, grandezza e diletto insieme.

Vi sono sparsi molti amori, mà espressi con tanta honestà, che non

è pericolo che offendino le orecchie delle caste matrone, come V.E. in particolare ve n'è un tragico, che muove gran commiseratione; e un altro, che dopo molte, e varie disgratie, termina in allegrezza.

In materia d'armi, vi è un'altro duello, stimato da quelli, che si intendono della scherma, straordinario, e singolare.

Vi son assalti, sortite, battaglie navali, e campali, rese più pellegrine, con gli abbattimenti degli Elefanti, e insomma tutte le fattioni, che in una guerra possono accadere.

Molte orationi in diversi generi, più incanti finti in varij modi, discriptions di diverse bellezze, di fame, di giuochi, di viaggi, d'ordinanze militari, e in particolare vi è una tempesta marittima, tanto horribile, e tanto al vivo rappresentata, che per quanto dicono tutti, non è inferiore alle migliori, che si trovino scritte in qualsivoglia idioma. Et se in questi canti si dice male degli huomini, ne gli altri si dice delle donne; non per altro, che per toccare in questo genere i luoghi d'eloquenza, e d'eruditione, della quale tutto il Poema è ripieno: sì come ancora di moralità di pietà Christiana, di documenti, d'allegorie, di gravità, di sentenze. Et il tutto è particolareggiato con decoro, e spiegato con purità di lingua Toscana, e con verso non meno grande, che sonoro: nella quale grandezza, e sonorità, riluce il talento mirabile della natura. Questa è la relatione che io hò saputa dare succintamente de Canti, che restano, della Scanderbeide. Supplico V.E. à degnarsi d'accettare questa dedicatione per principio della mia servitù: e disporre con la sua autorità la Signora Sarrocchi à non volere più lungamente negare al mondo un parto sì degno del suo singolare intelletto. Bacio humilmente le mani à V.E. e per fine prego dal Sig. Iddio quella felicità, che à suoi meriti si deve.

Di Roma à X d'ottobre M.D.CVI.

D. V. E.

Vero, e affett. Servitore.

L'Arrotato Academico Raffrontato

Quindi il poema vide la luce per volontà dello Arrotato Accademico Raffrontato che lo mandò alle stampe « senza saputa » dell'autrice, e certo « di fargline segnalato dispiacere per non havergli essa ridotti all'ultima perfectione ».

Tale pubblicazione dette luogo a molte critiche, e di qui la sua scusa che era mancato all'autrice il modo di rivederla.

Comunque Margherita Sarrocchi con tale poema dette appiglio a dolersi di lei non solo a G. B. Marino, il quale ebbe poi a scrivere nella lettera che precede la Sampogna « non mi attrista l'havermi sentito trafiggere con acute punte dalle scheccheratrici delle Scanderbeidi » (14), ma anche Tommaso Stigliani (il quale pare sia stato pure tra

(14) La Sampogna del Cav. Marino divisa in idilli favolosi e pastorali. Al Serenissimo Sig. Principe Tomaso di Savoia, in Venetia appresso i Giunti MDCXXXI, pag. 23.

gli intimi della Sarrocchi) che chiama « erronico » il poema e degno di avvolgere « Sarache » (15).

* * *

Per quanto concerne la seconda edizione del poema alcune notizie possiamo trovarle nel carteggio di Galileo Galilei, cioè nelle varie lettere indirizzate da Luca Valerio allo scienziato (16).

Infatti, in una di queste spedita da Roma in data 4 aprile 1609, il Valerio, dopo aver ringraziato Galileo per l'invio d'un teorema, prosegue: « *l'ha letto ancora la Signora Margherita Sarrocchi, che fu già mia discepolo, donna dottissima in tutte le scienze che io, e a V.S. si raccomanda, pregandola a farle grazia, s'ella ha letto quei canti della Scanderbeide, suo poema eroico, che le furono tolti prima ch'ella li rivedesse, di scrivermene il suo parere e quel che altri ne sentano costì, siccome anch'io la prego* » (17).

La totale dispersione delle lettere indirizzate da Galileo Galilei a Valerio non ci permette di conoscere la risposta fatta a questa istanza e possiamo soltanto argomentarla da una nuova lettera di Valerio in data 23 maggio 1609 nella quale egli avverte Galileo di mandargli « gli undici canti della Scanderbeide della Signora Margherita Sarocchi » (18) e dalla poscritta ad un'altra del successivo 18 luglio dove leggiamo: « *la signora Sarrocchi ringrazia V.S. del favore fattole in mandarle il giudizio del suo poema, e della diligenza che dice di voler fare sopra ogni parte di esso, e le bacia le mani restandole con perpetuo obbligo* » (19).

Segue quindi una lettera in data 23 ottobre 1610 sempre del Valerio al Galilei ove è annunciata l'intenzione della Sarocchi di dare alle stampe il suo poema.

Infatti in essa così leggiamo: « *Per fine bacio a V.S. le mani come ancora fa la Signora Margherita, rendendole i saluti duplicati. Ella è predicatrice del gran valore di V.S. e s'apparecchia a dare in luce la sua Scanderbeide, ridendosi anch'essa della guerra puerile, che pur le fanno talora gli ormai rochi e sprezzati parlatori* » (20).

In realtà, come vedremo in seguito tale pubblicazione non avvenne, anzi passarono molti anni prima che una seconda edizione vedesse la luce.

Galileo Galilei ebbe senza alcun dubbio occasione di conoscere personalmente la Sarocchi, quando egli per la seconda volta si recò

(15) Il *Canzoniere* del Cav. fra Tomaso Stigliani. In Roma per l'erede di Bartolomeo Zannetti, 1623, pag. 455.

(16) ALBERI EUGENIO, *Le opere di Galileo Galilei*. I ed. compl. Tomo 80, Firenze 1851, Soc. ed. Fiorentina.

(17) E. ALBERI, *op. cit.*, pag. 39-41.

(18) E. ALBERI, *op. cit.*, pag. 45.

(19) E. ALBERI, *op. cit.*, pag. 48.

(20) E. ALBERI, *op. cit.*, pag. 112.

a Roma e vi rimase dal 29 marzo al 4 giugno 1611 e di conferire ancora con essa intorno al poema.

Ritornato Galileo in Firenze cominciò un attivo carteggio tra lui e la Sarrocchi. Rispondendo ad una di Galileo che non è giunta fino a noi, la Sarrocchi gli scrive ricordandogli la promessa che le aveva fatto di rivedere il suo poema ed anche, a quanto pare, di adoperarsi perché la dedica fosse accettata da qualche gran personaggio. (Forse da qualcuno della corte di Toscana).

L'invio del manoscritto allo scienziato, preannunziato da Luca Valerio con la lettera dell'11 novembre 1611 e dalla Sarrocchi stessa con una sua del 6 gennaio 1612, (21) seguì finalmente nel successivo 13 gennaio, sotto il qual giorno essa scriveva: « *sottopongo talmente questo poema al giudizio di V. S. che s'Ella con la sua solita sincerità mi dirà che non val nulla, io lo darò piuttosto a Vulcano ch'al sole, sapendo molto bene che siccome le stampe mostrano il sapere dell'uomo, così palesano altresì l'ignoranza. Però supplico V. S. a darmene liberamente il parere suo, ed essermi in ciò rigorosissimo giudice e favorirmi di transporre e mutare i Versi secondo che più le piacerà, e in quelli che non vorrà durar tanta fatica, avvisarmente che io muterò le parole e le cose seconda che ella mel imponerà.*

Facciami ancora grazia di riveder la lingua ed emendarla, perché io vorrei che la fosse Toscana più che fosse possibile, almeno nella frase, purché non guasti la grandezza del dire, essendo che la Toscana è molto dolce... vorrei che S. V. la rivedesse ancor quanto all'ortografia... desidero ancora che V. S. mi favorisse di dividere questo poema, col suo giudizio, in più canti, perciocché questi mi paiono troppo lunghi » (22).

Galileo si affrettò ad accusare ricevimento del poema con la lettera data dalle Selve sotto il di 21 gennaio 1612, la quale è la solo pervenuta fino a noi delle moltissime che egli deve avere indirizzate al Valerio e alla Sarrocchi. Tale documento si trova nell'Archivio storico Gonzaga di Mantova: come vi sia pervenuto non è noto.(23)

In questa lettera Galileo non si impegna affatto a corrispondere a tutte le domande che la Sarrocchi gli aveva indirizzate ed anzi adduce le « *molte e molte indisposizioni e tutte gravi e fastidiose... con molti dolori di petto, e di rene, con una grande effusione di sangue* » « *per chiarirsi* » « *inetto ad ogni operazione di corpo e di mente ancora* » « *perché sia scusata l'impotenza sua la quale non gli permette di affaticare il pensiero non che la mano senza grandissimo nocumento* ». Né ciò che scrisse in queste lettere furono pretesti; infatti Galileo fu travagliato da indisposizioni che nell'estate di questo medesimo anno degenerarono in grave malattia.(24)

(21) Biblioteca Nazionale di Firenze, Mss. Galileiani, Parte I, Tomo XIII, cart. 16.

(22) Biblioteca Nazionale di Firenze, Mss. Galileiani, Parte I, Tomo XIII, Cart. 18.

(23) GOVI GILBERTO, *Tre lettere di Galileo Galilei*, pubbl. ed illustrate. Roma tip. delle Sc. Mat. e Fische, 1870.

(24) E. ALBERI, *op. cit.*, pag. 137.

Galileo, del resto, come non s'era impegnato, così non si occupò affatto del poema della Sarrocchi, la quale dopo averglielo chiesto di ritorno in una prima lettera non pervenuta a noi, torna a domandarglielo in un'altra, che è l'ultima delle sue a Galileo a noi nota, in occasione di ringraziarlo d'un esemplare del « Discorso »: così essa scrive: « quanto al mio poema, V. S. come già le ho scritto mi farà favore rimandarmelo, perché ci ho fatto molte mutazioni, di modo che quello non è più buono. Io lo farò di nuovo copiare e lo manderò a V. S. E sarà in miglior tempo, perché spero ch'ella allora starà con sanità.

Se intanto con cotesta Altezza si può far nulla, V. S. favorirà una sua serva. Nel tempo che le manderò il mio poema; la pregarò a rivedere le cose mie liriche ».(25)

In data 31 agosto 1613 il Valerio scriveva ancora che la Sarrocchi « ha finito di rivedere e rilimare il poema a sua soddisfazione e d'altri uomini assai dotti in quest'arte, co animo di darlo, piacendo a Dio l'anno veniente alla stampa ».

Questo però non seguì perché non si trova altra edizione della Scanderbeide anteriore all'anno 1623, quando cioè la Sarrocchi era già morta (sembra sia morta a Roma nell'anno 1618) e il poema figura dato alle stampe da un Giovanni Latini, il quale doveva essere legato alla Sarrocchi da vincoli assai stretti.(26)

In questa seconda edizione postuma della Scanderbeide si trovano ventitrè canti.

(25) *Biblioteca Nazionale di Firenze*. Mss Galileiani, Parte I, Tomo XIII, cart. 20.

(26) LA SCANDERBEIDE, Poema heroico della Signora Margherita Sarrocchi alla Principessa D. Giulia Da Este. Dal Sig. Giovanni Latini, con Privilegio della Santità di Nostro Signore, del Re di Spagna e de' Principi d'Italia, dato alla Stampa. In Roma, per Andrea Fei. MDCXXIII, con licenza dei superiori.

Nota della Redazione:

E' un capitolo della tesi di laurea « Scanderbeg nella letteratura italiana » svolta e discussa dalla Dottorressa Rosa Meoli, diligente alunna dell'Istituto di Studi Albanesi della Università di Roma, nella sessione autunnale di esami dell'anno accademico 1959-1960. L'accurata dissertazione della Signora Meoli si compone di quattro densi capitoli: 1) Introduzione in cui in maniera succinta tratteggia la figura di Scanderbeg come emerge dai documenti storici; 2) Bibliografia ragionata delle principali opere scritte su Scanderbeg; 3) Scaramelli Baldassarre: « Due canti » del poema eroico su Scanderbeg; 4) Sarrocchi Margherita e la sua « Scanderbeide ». Quest'ultimo capitolo consta di 233 pagine dattilografate. Conclude il lavoro una copiosa bibliografia.

Don Ndre Mjedja und das Kultusprotectorat von Oesterreich-Ungarn

von Dr. ROBERT SCHWANKE

Die Bedeutung Ndre Mjedjas als albanischer Sprachforscher ist bekannt. Seine Verdienste um das Werden einer einheitlichen albanischen Schriftsprache sind ebenso nicht wegzuleugnen.

Mjedja bediente sich in seinen Schriften vorerst des altskutariner Alphabetes. Als im Jahre 1899 die Gesellschaft *Bashkimi* in Shkodra gegründet wurde, nahm er an der Tätigkeit derselben teil. Ihm schien das im Rahmen dieser Gesellschaft vom Mirditenabt Preng Doçi aufgestellte Programm als eine Kompilation von italienischen und englischen phonetischen Lautwerten für die albanische Sprache ungeeignet. Als daher Doçi dieses Alphabet im Verein durchsetzen wollte, trat er sofort aus diesem aus und gründete im Jahre 1901 zusammen mit seinem Bruder, dem Bischof Lazar Mjedja, eine neue Gesellschaft « *Agimi* », in welcher er sein Alphabet, das auf lateinischer Grundlage wie das der *Bashkimi* beruhte, jedoch mit diakritischen Zeichen und wissenschaftlich aufgebaut war, vertrat. Mit Hilfe Österreich-Ungarns, welches im Rahmen seines Kultusprotectorats für eine einheitliche Schreibweise in den von der Schutzmacht unterhaltenen katholischen Schulen Nordalbanians eintrat, konnte Mjedja, gestützt auf eine Entscheidung von sechs albanischen Bischöfen, gegen Doçi sein Alphabet durchsetzen, welches dann bis zum Sprachkongreß in Manastir zur Grundlage der Schulbücher, welche von Österreich-Ungarn für die katholischen albanischen Schulen hergestellt wurden, gemacht wurde.

Der Sprachenkongreß in Manastir im Jahre 1908 fiel in eine für Österreich-Ungarn ungünstige Periode und stand unter dem Schatten der infolge der Annexion, von Bosnien und Herzegowina gegen die Doppelmonarchie gerichtete Boykottbewegung. So konnte sich Mjedja auf dem Sprachkongreß gegenüber Doçi nur in beschränktem Maße behaupten, ja sympatisierte eher mit der von den Jungtürken unterstützten konstantinopolitanen Richtung unter Midhat Frashëri; so kam es dazu, daß das Alphabet von Konstantinopel, trotz seiner Überholtheit, zur zweiten im albanischen Sprachraum empfohlenen Schreibweise gemacht wurde, um das lateinische Alphabet überhaupt gegenüber den neuen Versuchen, die arabischen Schriftzeichen zur Grundlage der albanischen Sprache zu machen, zu retten.

Mjedja hatte, wie gesagt, im Interesse seiner wissenschaftlichen Anschauung, daß jeder Laut durch ein Zeichen symbolisiert werden müsse,

eher für diese Schreibweise von Konstantinopel plaidiert, als die von ihm als unwissenschaftlich bezeichnete *Bashkimi-Version* anzunehmen.

Albesehen davon, daß Mjedja im Rahmen des österreich-ungar. Kultusprotektorats die Übersetzung einer Reihe von Schulbüchern vollführte, wobei ihm das Verdienst anzurechnen ist, als Nichtschulmann das Bestmögliche hiebei geleistet zu haben, hat Mjedja das österreichische Kultusprotektorat im Jahre 1902 auch in anderer Weise in Anspruch genommen. Ein eigener Faszikel im politischen Archive gibt darüber Auskunft (1).

Im Jahre 1901 hatte der österreichische Vertreter in Skutari, Generalkonsul Theodor Ippen, festgestellt, daß Italien sich mit der Absicht trage, Zentrum der literarisch-albanischen Bewegung zu werden. Der italienische Generalkonsul zeigte ein früher kaum bemerkte Interesse sowohl an der albanischen Sprache sowie an der Fixierung einer allgemein anerkannten Schreibweise. Ippen schlug daher, um den italienischen Bestrebungen den Boden abzugraben, vor, Ndre Mjedja auf den künftigen Orientalistenkongreß in Hamburg zu entsenden (2). So besuchte denn Mjedja im Jahre 1902 den 14. Kongreß, welcher vom 4.-10. September stattfand. Er hielt dort ein wissenschaftliches Referat über albanische Dialekte, und legte sein Alphabet vor, welches Gefallen fand und ihn als ernststen Wissenschaftler erkennen ließ. Mjedja hat auch sein Versprechen gehalten, auf dem Kongreß selbst keine politische Äußerung abzugeben. Er meldete sich ferner pflichtgemäß bei seiner Durchreise durch Wien im dortigen Außenministerium (22. September). Als Mjedja wieder nach Shkodra zurückgekehrt war, machte er am 11. Oktober dem Wali einen Anstandsbesuch. Am selben Tage um 6 Uhr abends wurde er überraschend noch einmal von diesem vorgeladen und sofort festgehalten. Der Stellvertreter Ippens, Vornemisza, intervenierte daraufhin und mußte feststellen, daß Mjedja nicht nur festgenommen, sondern bereits abtransportiert worden war. Er sollte nach Tschane Kale, später nach Angora deportiert werden. Dies war ein eklatanter Fall der Verletzung der Bestimmung des Kultusprotektorats, welches vorsah, daß katholische Geistliche, welcher Nationalität immer, von den türkischen Behörden nicht verhaftet werden dürften. Der österreichische Vertreter in Konstantinopel, Calice, erhielt daher sofort den Auftrag, unter allen Umständen die sofortige Freilassung Mjedjas zu erwirken (3). Calice selbst hatte infolge seiner guten Beziehungen zum Großwesir heraufgebracht, daß die Verhaftung Mjedjas hinter dessen Rücken durch kaiserliche Irade erfolgt sei. Über den Großwesir erfuhr Calice unter dem Siegel der Verschwiegenheit auch, daß die Teilnahme Mjedjas am Hamburger Kongreß sowie seine Subventionierung hiezu — er hatte

(1) Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Politisches Archiv, XIV Albanien, Liasse 25.

(2) Bericht Ippens vom 15.6.1901 Nr. 18b PA 38 Konsulate.

(3) Weisung vom 15.10. Nr. 59 an Calice.

800 Kronen Reisekostenzuschuß erhalten — die Ursache der Verhaftung gewesen seien (4). Das Außenministerium betonte in seiner Weisung an Calice, daß die Beziehungen zu Mjedja gänzlich harmlos seien. Die gewaltsame Deportierung sei ein flagranter Eingriff in die Rechte der Schutzmacht, sie müsse schon mit Rücksicht auf das Prestige derselben und die aus dem Schutzverhältnis sich ergebenden Pflichten sofort rückgängig gemacht werden, und es bleibe dem Ermessen des österreichischen Vertreters vorbehalten, ob er auch Satisfaktion verlange. Nachdem man sich jedoch in Konstantinopel widerspenstig zeigte, wurde man in Wien ungeduldig und stellte es dem österreichischen Vertreter anheim, er könne selbst entscheiden, welche Art der Pressuren er ausüben wolle, um zum Ziel zu kommen. Von einer massiven Drohung, wie z. B. Abreise oder Flottendemonstration, möge er allerdings Abstand nehmen (5). Calice bemühte sich daraufhin, den Großwesir zu veranlassen, daß der Zwischenfall so rasch wie möglich erledigt werde. Calice beeindruckte den Großwesir hauptsächlich indem er ihm auf eine Korrespondenz vom Jahre 1891 anlässlich der sogenannten Glockenaffaire in Shkupi hinwies, wobei die Pforte damals sorgfältig die Beachtung des Schutzrechtes ihren Wilajetbeamten anempfahl, was anscheinend jetzt bei dem Falle des Wali von Skutari nicht der Fall gewesen sei. Der Großwesir machte sich eifrig Notizen und hat vermutlich die Anregungen Calices dem Ministerrat vortragen. Calice hatte ferner den guten Einfall, gar keine Drohung auszusprechen, aber die Bemerkung fallen zu lassen, es wäre für die Pforte noch viel peinlicher, wenn plötzlich ein Kriegsschiff vor Durazzo erschiene (6).

Der Großwesir gab an, daß man von seiten der Pforte darauf Gewicht lege, daß Mjedja osmanischer Untertan sei. Als solcher stehe er für ein Vergehen, welches er im Ausland verübt habe, keineswegs unter österreichischem Schutz. Calice betonte seinerseits, daß das Schutzverhältnis für jeden katholischen Geistlichen auf jeden Fall gelte. Eine Arretierung von Geistlichen durch Lokalbehörden sei überhaupt noch nicht vorgekommen, daher dringe er auf sofortige Freilassung. Calice befürchtete jedoch, daß seine nachdrücklichen Vorstellungen ihren Erfolg verfehlen würden und bei einer Verzögerung die Angelegenheit viel schwieriger zu lösen sein würde (7). Die Angelegenheit Mjedjas kam schließlich vor den Ministerrat und endete mit einer Begnadigung, was nach türkischer Ansicht eine Schuld Mjedjas und ein entsprechendes Recht auf Begnadigung der Pforte voraussetzte. Calice ignorierte diesen Passus und begnügte sich mit der Tatsache, daß Mjedja tatsächlich freigelassen wurde. Er beschloß, diesbezüglich keine Konsequenzen zu ziehen, daß die Pforte Mjedja angeblich begnadigt habe, weil er davon nur mündlich vernommen habe. So

(4) Telegramm Calices vom 14.10.1902 Nr. 127 an das Außenministerium.

(5) Weisung vom 15.10.1902 Nr. 59.

(6) Bericht aus Jeniköj 22.10.1902 Nr. 49 A.

(7) Bericht aus Konstantinopel vom 15.10.1902 Nr. 48 D.

konnte Mjedja, den man während der ganzen Angelegenheit nur nach Tirana geschafft hatte, wo er unter verhältnismäßig mildem Hausarrest stand und die Möglichkeit hatte, mit Bekannten und Freunden sprechen zu dürfen, heimkehren und man bedeutete ihm österreichischerseits, er möge in Zukunft vorsichtiger sein (8).

Über die unmittelbare Ursache der Verhaftung Mjedjas läßt sich aus den Akten wenig erkennen. Der Wali von Skutari gab an, es sei der Wunsch der fremden Konsulen in Skutari gewesen, daß dieser Störenfried entfernt werde. Der Großwesir wußte, wie bereits erwähnt, anscheinend von der ganzen Angelegenheit, die durch eine Irade des Sultans in Szene gesetzt wurde, nichts, wobei der türkische Außenminister noch die Ungeschicklichkeit beging, auf Erkundigungen des Innenministeriums hin zu behaupten, daß der Maßregelung Mjedjas als osmanischen Untertan nichts im Wege stehe. Kaum war Mjedja verhaftet worden, tauchten auch in Skutari, angeblich von italienischer Seite lanciert, Gerüchte auf, österreichisches Geld sei bei der Verhaftung mit im Spiele. Ganz eigenartig ist auch das Benehmen Doçis. Obwohl er in offener Feindschaft mit Mjedja lebte, soll er doch den Wali aufgesucht haben und ihn dazu bestimmt haben, Mjedja freizulassen. Der Wali senierseits behauptete Doçi gegenüber, Mjedja ihm zu Gefallen pardonieren zu wollen, allerdings erst als er bereits wußte, daß Konstantinopel die Freilassung verfügt habe (9). Es war daher selbstverständlich, daß der österreichische Vertreter in Skutari, Ippen, in der Folgezeit alles daran setzte, diese falschen Versionen, die sich um die Gefangennahme Mjedjas gerankt hatten, zu berichtigen.

In Wien und in Konstantinopel war man gleicherweise froh, daß die Angelegenheit zufriedenstellend erledigt worden war, zumal man fürchten mußte, daß dieser an und für sich harmlose Zwischenfall sich ungünstig auf die großen Aktionen, wie Reformaktion in Mazedonien welche damals im Anlaufen waren, auswirken würden.

Calice ist jedoch der Dank Bischofs Mjedjas, den dieser der Schutzmacht ausdrückt, die schönste Anerkennung für sein erfolgreiches diplomatisches Wirken:

Anzi a nostra memoria, forse niun altro fatto ha suscitato tanta ammirazione, stima e fiducia nella protezione del governo Austriaco presso il clero cattolico e popolo della città e delle montagne, turchi e cristiani d'ogni confessione, quanto il presente, specie per la meravigliosa prestezza onde venne effettuato (10).

(8) Telegramm aus Skutari 20.11.1902 Nr. 19.

(9) Bericht aus Skutari 21.10.1902 Nr. 49 A.

(10) Schreiben aus Konstantinopel v. 26.11.1902 Nr. 54 E.

SHKURTIM SHQIP I ARTIKULLIT TË DR. ROBERT SCHWANKE « Dom Ndré Mjedja dhe Kultusprotektorati (mprojtja e kultit) i Austro-Ungerisë »

Ndré Mjedja perdorte perpara alfabetin e vjeter të Shkodranve katolikë. Kur në 1899 Abati i Mirditës, Prend Doçi, themeloi shoqinë BASHKIMI, edhe Mjedja pat hi në të. Porse në 1901 Mjedja e lën shoqinë BASHKIMI, pse nuk i pelqei alfabeti qi kjo shoqni dote me shti në perdorim, alfabet ky i bazuem në tinguj italian e anglez. Mjedja me vllaun e vet ipeshkev, Lazer Mjeden, themeluen shoqinë AGIMI e një alfabet të bazuem po n'alfabetin latin sikurse ai i BASHKIMIT, por me shêje diakritike per do tinguj të veçantë të shqipes. Austro-Ungeria protezhon alfabetin e AGIMIT, me të cilin u mbashin të gjashtë ipeshkvijt e asaj kohe në Shqipni, Doçi e alfabeti i tij nuk kishin asnji ipeshkev nga ana e vet. Të tanë librat qi u shtypen deri në 1908, vjeti i Kongresit të Manastirit, janë me alfabet t'AGIMIT. (Natyrisht të tanë kta libra i paguete qeveria austro-ungareze).

Në Kongres së Manastirit (nanduer 1908) Mjedja nuk kishte mâ pshtetjen e perparshme, sepe me aneksimin e Bosnes e të Hercegovinës nga ana e Austro-Ungerisë, kjo i kishte të prishuna marredhanjet me Turki. Mjedja atëherë, tue mos mujtë me i a dalë kunder alfabetit të BASHKIMIT, fillon e mbahet me alfabet të Stambollit, të cilin edhe Turqit e Rij e preferojshin e me kta sidomos ishte Mid-hat Frashëri, i cili pat kenë ai qi e pat bashkue Kongresin e Manastirit.

Artikulli i albanologut të njoftun Schwanke na kumton edhe mbí pjesë-marrjen e Ndré Mjedës në Kongresin e Orientalistave qi u mbloodh me 4-10 shtatuer 1902 në Hamburg, kú Mjedja pat mbajtë një fjalim mbí djalektet e shqipes. Mgjithëse Mjedja në kongres të Hamburgut nuk ishte marrë veçse me çashtje gjuhsore, porsa u gjet në Shkoder, vjen e arrestohet. I u kercnuen se do t'a tretshin n'Anadoll. Austro-Ungeria proteston energjikisht në Stamboll. Nder tjera fjalë kercnuese të Calice, ambasador austriak në Stamboll, kje edhe kjo qi nuk do të delte mirë po të dukej një ani luftet austro-ungareze në Durrës. Mjedja lirohet. Ai mâ larg se deri në Tiranë nuk kje tretë, aty muji me ndëjë në kontakt me miq e të njoftun.

Prej akteve t'arkiveve âsht vshtirë me e hetue arsyen e vertetë, per të cilen u arrestue Mjedja. Në Shkoder paten dalë do fjalë, se gjojá Mjedja u arerstue per arsye se ky muer pare nga qeveria austro-ungareze per me shkue në Hamburg. (Por në « vahktin e Axha Franos » ishte puna kshtu: Mprojtja e kultit ishte e lidhun po me ndima financjare qi qeveria austro-ungareze nepte per kler katolik si shqiptar si edhe të huej. Natyrisht nder ato kohë qeveria austro-ungareze shperdate pare edhe nder tjerë gjind të racës shqiptarë e jo vetem në kler katolik).

Schwanke-ja e shenjon edhe faktin e pelqyeshem e simpatik qi Doçi vetë, megjithse jo një mendje në çashtje t'alfabetit, i lutet Valiut të Shkodres qi t'a lëte Mjedjen të lirë.

Në fund Schwanke-ja bjen fjalët e letres qi Calice muer n'at rasë prej Ipeshkvit Lazer Mjedja:

« Mesá e mbajmë na nder mend, ndoshta asnji ngjarje tjeter nuk ká ngjallë në klerin katolik si edhe në popull të qyteteve e të maleve, turq e të krishtenë çdo besimi qi të jenë, aq një admiracion, çmim e uzdajë në qeverinë mprojtse austriake, sa kjo ngjarja e tashme, sidomos prejse ajo u ndreq me një shpejtisi jashtzakonisht të madhe ».

Lëvizja e madhe për çlirimin kombtar

nga Át PAULIN MARGJOKAJ

Në 1968 mbushë 90 vjet qëse Shqiptarët u mbledhën për të parën herë në Prizren. Përgatitjet për këtë bashkim patën filluar më datën 3 mars 1878, kur në Shen Stefan Rusia fituese i pat diktuar Turqisë pagjen, kështu që vendosë me të shkputë Shqipërisë shumë tokë dhe me të falë fqinjëve tanë ballkanas.

Në Fuqitë e Mdhë kishin pasë bërë përgatitjet për t'u bashkuar në një Kongres në Berlin, por dojshin me të shndërruar shumë nga vendimet e marrëna në Shen Stefan. Të parën ditë përpara, due me thanë me 10 qershor 1878, në qytetin shqiptar tashmë të famshëm, në Prizren, filluan bisedimet e patriotëve tanë që kishin si themel të rilindjes sonë, që na çoi deri të pavarësisë e vjetit 1912.

Na duem me të marrë njëherë me çashtjen lindore në përgjithsi. Mandej flasim mbi se si popujt tjerë ballkanas fituan lirinë përpara nesh; vinë mandej luftat mes Rusisë e Turqisë dhe vijojmë deri në luftën e mëbrave mes kësaj Fuqive, për se të nënshkruhej pagja në Shen Stefan. Kto të tana i rrahim në kapitullin e parë.

Në kapitullin e dytë bëmë vendimet e traktatit të Shen Stefanit dhe mëherë nisim të flasim mbi Kongresin e Berlinit.

* * *

Kapitulli i parë

PERANDORISË TURKE ÆSHT KAH I VJEN E MBRAMJA

1) Cashtëja Lindore

Në një Kongres që Fuqitë e Mdhë patën mbajtur në Verona (tetuenduar 1822) pat këndë ndie së parit kjo fjalë, për të shenjue problemin e ri që do të marrë me zhvilluar Europa tash që perandoria turke është kah shkon teposhtë e po i afrohet marimit.

Pat këndë Nikolla I i Rusisë, i pari që pat qitë fjalën: « njëri i smundë në Bosfor ». Jo prej dhimit të duel Carit rus kjo fjalë, por pse e pritte që s'atë më shpejt ky njëri i smundë po shkon e maron për t'i a nxënë vendin ai vetë: Cari i Madh i Rusisë! Qysh ka herë Rusët e kanë mbajtur veten si ata që me të drejtë u perket trashigimi të Perandorisë së vjetër të Bizancit.

N'anen e Pushteteve prenimore është folë shpesh herë përmbi « Integritetin e perandorisë turke ». Ato e mendojshin se është më mirë

të rrijë Turquia ashtu si është se sa me i ardhë e me i a nxanë vendin kush e din se kushi. Poeti i njoftun anglez, Byron, pat thanë një herë kështu: « Po t'u perzëshin Turqët nesër nga Shejtja Sofi dhe po t'a nxëshin vendin e tyre Francezt asë Rusët, nuk e diç a thue Europa do të kishte ndoj fitim prej ktiç ndrrimi. Anglia sigurisht do të bierte ». Kto fjalë të poetit anglez janë thanë kur Franca ishte fuçja më e madhja e Europës kontinentale në Prendim. Nuk ka dyshim që në politiken e Fuçive europjane rrin në vend të parë friga që kan se mos po e fiton Rusia atë vend për vedi dhe kështu po bëhet teper e madhe e e fuqishme. Por edhe prej njana tjetres kan frigë Fuqitë europjane: asnjana nuk don t'a shohë tjetren në Konstantinopojë.

Por punët kan ardhë një grimë ndryshej se u pritshin. Turquia nuk maroi krejt, asaj i mbet në dorë qyteti i fituem në 1453: « Carigradi » i famshem si e qujshin Rusët nder mote të largta të Meskohës, asë *Roma e dytë* si paten fillue me e qujtë më vonë ata edhe tjerët.

N'anë tjetër, të tanë popujt ballkanas e shkunden po zgjedhen turke, por me gjithkta asnjani prej tyre nuk ka pasë dishir që me shkue e me i sundue Carët e Ruisë.

Ushtarakisht ka pasë nisë teposhtja e Turkisë qyshë me at ditë kur ushtria e Perandorisë tedeshke zbashkut me një ushtri polake të Gjon Sobjeskit pat dermue ushtrinë turke që i kishte pasë vù rrethimin Vjenës, kryeqytetit të Perandorisë. Në krye të komandës të kësaj ushtrie perandori austriak, Leopoldi I, kishte pasë vù Karlin prej Lotaringjet; ky pat drejtue krejt operacionin luftarak që perfundoj me një fitore të plotë. Leopoldi vetë (Perandori) nuk ka mujtë të marshojë në krye t'ushtrisë për arsye se mbreti i Polonisë kishte pasë vù si konditë se do të merrte pjesë në luftën libruese, vetem po kje se i lëjohet me hy në Vjenë tue i prë ai ushtrisë së Perandorisë. Kjo ushtri libruese që ishte për tri të katërta tedeshke e për një të katërt polake (ktu nuk ndjehet ushtria e rrethueme në qytet e që qindroi po gati dy muçj pa u dorzue), ishte kenë e grumbullueme po prej Perandorit, Leopoldit të parë. Papa Inocenci XI kishte pasë ndermjetsue që të vijë edhe Gjon Sobjeski me 14 mi ushtarë polakë. Një që ka pasë një pjesë të randsishme në ket luftë (asë në përgatitjen e saj) është kenë frati kapuçin italian Marco d'Aviano, i cili predikoi n'ëmen të Papës nder Oborret europjane dhe bani propagandë që të marrin pjesë sá më shumë në ket luftë. Ishte prë një bashkim i Fuçive prendimore, gjâ që jo shpesh here vertetohet n'Europë. Sepse ishin zbashkut: Papa, Perandori, Mbreti i Polonisë dhe shumë princa tedeshk, si katolikë si edhe protestant. Edhe Franca, që e kishte për zakon me u mbajtë me Turqë kundra Perandorisë tedeshke, ket herë ndëj asnjansë. Papa e pat ndreqë ket punë. Shum nga princat tedeshk, jo vetem katolikë por edhe protestant, kan mbetë vdekun tue luftue trimnisht në krye të trupave të tyre, për të pshtue Europen prej tiranisë azjatike në ket ditë të lavdishme të historisë europjane: me 12 shtatuer 1683.

Njana mbas tjetret vënë tashti fitoret kundra Turqve. Në vj. 1684 formohet « Liga Shëjte » për luftën kundra Turqve. Në ket Ligë marrin pjesë Austriakë, Polakë e Venecjan. Papa Inocenci XI që e pruni ket bashkim të tri Fuçive, jepte ndima me parë. Dý vjet mbropa edhe Rusia pat hy në ket Ligë Shëjte. Në 1686 fitohet kryeqyteti ungarez

Ofen ase Buda (ky është kah e djathta e Danubit, Pest kah e rrmakta). Nji vjet mbrapa zaptohet Transilvania ase Siebenbürgen qi don me thanë « shtatë kshjtjellet » ase « 7 kalatë ». Në të njëjtin vend, Mohács, kù Ungarezit në 1526 paten kenë thye dhe kù pat mbetë vdekum mbreti i tynë Ludoviku, thehen në 1687 Turqit.

Në 1688 ushtritë e Perandorisë kan mbrijtë deri në Beograd, te cilësi i Ballkanit (prej veriut në Jugë!).

Edhe Venediku i pat çpallë luftë Turkisë qysh në prendverë 1684, dý vjet mbrapa ai kishte zaptue Morenë, në 1687-88 Atena është në dorë të Venecjanve. Në ket rasë paten luejtë nji rol edhe Himarjott qi ishin të lidhun me Venedikas (1).

Në vj. 1689 ishte kenë emnue Vezir i Madh i Turkisë Mustafë Qyperliu, njani nder tre Qyperlitë e famshem (Qyperlitë janë kenë me origjinë shqiptare), qi i paten dhanë nji pertrimje perandorisë otomane.

Në tetuer 1689 Gjenerali Piccolomini me nji repart prej 6 mí ushtarësh pat kenë shtý deri në Shkup, Prizren e Lumë. Puna ishte kah shkote mirë, por Piccolomini vdiq pa pritë pa kujtue (prej murtajet). Ai qi erdh mbas tij në krye t'ushtrisë, njëfarë Holstein, nuk dijtë me u sjellë mirë me Shqiptarë. Kta u idhnuen dhe u bënë me Turqë, atëherë edhe fati i ushtrisë perandorake ndërroi, ksaj i u desht me u ritirue deri në Nish. Në ket rasë është fjala per nji projekt qi pat hartue Pjeter Bogdani (shkrimtari i famshem) per çlirimin e Shqipnisë, të cilin shpresote me e realizue me ndimen e Perandorit austriak, por me smbrapjen e Austriakve humbi edhe kjo shpresë.

Shi në ket kohë Luigji i XIV kishte pasë nisë luften në premdim kundra Habsburgve, kta e kan tashti vshtirë me luftue në dý fronte. Në vj. 1690 Beogradi zaptohet prap prej Turqve. Në ket vjet bjën « kshtu e qujtuna e para mergatë serbe » (2). Në jug të Shqipnisë, kù Himarjott bashkë me Venedikas u kishin pasë marrë Turqve kalanë e Kaninës e Vlonen, në prendverën e vj. 1691 vinë e thehen prej Turqve.

Por në verí ushtritë e Perandorit paten prap dý fitore: njana kje në Slankamen (Ungeri), kù mbet vdekun Veziri i Madh Mustafa Qyperliu; tjetra kje në Gran Varadino (*Großwardein*) në vj. 1692. Tashti mujti me u sigurue kufini Sava-Danub.

N'Oborin Peranduer të Vjenës fillojnë me mendue per pagjë, por Turqt nuk e ndiejnë vedin aq të ligshhtë sa me lypë pagjë. Francezt e Luigjit të XIV e nxisin Turkinë me vijue luften. Në 1697 Princ Eugjeni prej Savojet është emnue Komandant i Pergjithshem i ushtrive të Perandorisë Danubjane. Shi në ket vjet korri Eugjeni nji fitore decizive

(1) *Historia e Shqiprisë*, Blë I, Tiranë 1959, faqe 400.

(2) THALLOČZY në *ILLYRISCH-ALBANISCHE FORSCHUNGEN*, Blë I, München-Leipzig 1916, faqe 307. — Ká pasë fallsifikatorë qi kan shkruje se « 37 mí familje serbe » me Patrikun Arsen Çernoviqin në krye, hiken prej Kosovës s shkuen në token ungareze të Habsburgve. Historjaku i njoftun Thallóczy na flet ktu per nji « kshtu të qujtunin të parin mergim serb (= *die erste sogenannte serbische Einwanderung*). Patriku është çue po e ka hikë, Serbët per arsena politike të njoftuna e kan qindfishue numrin e atyne qi ndoqen patrikun serb qi lëte Pejen e delte në token mikpritse të Perandorisë danubjane.

në Zenta (kah prendimi i lumit Tibisk ose *Theiß*). Në vjetin mrapa filluen bisedimet per pagjë. Kjo u nenshkrue 1699 në Karlovac (quhet edhe *Karlovic*). Turqt hjekin dorë prej Ungerisë e prej Siebenbürgen, por mbajnë Banatin. Viza e kufinit Sava-Danub shkon deri aty kù perpiqet Danubi me Tibisk. Banati qi shtrihet kah lindja e Tibiskut, ká per t'u zaptue má vonë prej Perandorit. Edhe dý krahinat rumene, Valakí e Moldaví, i perkasin enë Turkisë.

Nji nder vendime qi u mueren në Karlovic kje edhe kjo: Turkia i jep Austrisë të drejten me u ndjehë si Mprojtse e Katolikve të Ballkanit. Shumicen e Katolikve të Ballkanit e perbâjnë Shqiptarët (Kroatët i perkasin Perandorisë e nuk ndjehen ktù me Ballkan). Me gjithkta kjo e drejtë qi i jepet Austrisë do të fillojë me dhanë frytet e veta kund 150 vjet má vonë. Në vj. 1700 edhe Rusia bani pagjë me Turkí. Tue fillue prej ksaj kohe, nji tjetër Fuqi e Madhe del në skenë si Mprojtse e Kristjanve të Ballkanit.

Në ket dramen me titull « çashtja orjentale » po i kemi tashti dy protagonistat europjanë kryesorë qi kan per t'u kujdesue se si e kush po i merr tokët ballkanike kur të vijë koha qi me i lanë Turkia.

Kah fundi i 1714-s áisht prap luftë kundra Turkisë, ket herë fillohet me Venedik. Turqt fitojnë Morenë e do ishuj kundruell Kretës. Edhe Austria hinë në luftë, princ Eugjeni fiton në vj. 1716 afer Peterwardein. Temesvari kapitullon, Banati bjen në dorë austriake. Vjetin mbrapa Princ Eugjeni korrë nji fitore të shkelqyeshme tue zaptue Beogradin. Me 21 korrik 1718 nenshkruehet pagja në Pasarovic (*Passarowitz*). Austria merr tashti edhe Serbinë verjore me Beograd, nji copë të Valakisë, do pjesë të Bosnjes. Por në jugë i jesin Turkisë Morea e Kreta. Venediku ka vetem ishullin e Qerfozit, ishujt Jonjan si edhe Dalmacinë.

Nuk kaluen as 20 vjet e kufini mes perandorisë turke e asaj austriake ndrrohet. Në luftë qi Rust kan fillue, per t'u kapë deri në Dët të Zí, hynë edhe Austria qi qysh në 1726 ká bâ lidhje me Rusí. Por qysh me vjetin 1736 kishte dekë Princ Eugjeni i Savojëç, perandoria austriake nuk ka má nji komandant aq të zotin per luftë. Prandej ksaj here bjerrë keqas e ngushtohet me nenshkrue pagjen e Belgradit me 18 shtatuer 1739. Kryeqyteti serb si edhe vendet tjera qi kishin pasë zaptue Austriakët kah jugu i vizës Savë-Danub, binë prap nen Turkí. Q'atëherë Austria humbi çdo prestizhë nder popuj të Ballkanit, aq ma fort veç erdh e u shtue ai i Rusisë, qi në ket luftë pat fitore andej e kndej. Në ket rasë áisht kenë qi Kelmendast, qi paten luftue n'anen e Austriakve, çohen e lânë vendet e veta (bashkë me nji repart serb) dhe shkuen e nxunë vend në Sirmium në toket ungareze qi áisht në dorë të perandorit austriak.

Si shperblim të ndimës qi Turkia pat prej Francet, i njifet ksaj në 1740 e drejta e Mprojtjes mbí Kristjant e Orjentit. Por ktu áisht per t'u kuptue Orjenti i Mesem e jo Ballkani.

Per kufij të Ballkanit nuk kemi shka të thomi má per gati tanë shekullin e XVIII. Vetem per Dalmaci do të thomi se kjo ndrroi pushtues disa herë në perjudhen në kalim per në shekullin e XIX. Njihërë në vj. 1797, në pagjen e Campofornio (afer qytetit Udine), kur vendoset marimi i republikës venecjane, nder tjera pjesë qi Franca

(e Napoljonit) i jep Austrisë, kje edhe bregu dalmatin. Mâ vonë veç, në 1806, Dalmacia i kalon Mbretnisë Italjane qi ká themelue Napoljoni n'Italinë Verjore. Trí vjet mâ vonë ásht Dalmacia drejt per drejt nen Francë: nji shtet i rí, i qujtun « Provincet Ilirike », pat dalë në ket kohë. Mbasi shkoi e maroi Napoljoni, në Kongresin e Vjenës të 1815-s, vendohet qi Austria të shtjje në dorë krejt bregun e Dalmacisë. Në ket mndyrë Perandoria danubjane i ásht afrue krejt ngjat Shqipnisë. Ragusa pat kalue nen Austrí në vj. 1814. Vetem tash e mbrapa ká per të fillue me u ndie ka pak influksi i Austrisë në Shqipni. Perandoria e Habsburgve qi deri tash ishte kenë nji potencë kontinentale (toksore), báhet të thuesh pa pritë e pa kujtue nji potencë detare, tue u bâ trashigimtarja e Vendikut n'Adriatik. Qytetet mâ të parat shqiptare me konsuj austriakë janë kenë Durrësi e Shkodra.

2) Serbë e Grekë fitojnë lirinë shum kohë para Shqiptarve

Në rrugen per liri nuk i kan dalë asnji populli tjetër (të Ballkanit) aq shum pengesa e vshtirsi, sa i duelen popullit shqiptar. Vshtirsit qi e kan pasë kavinë në vetë popullin e nder ndeshtrasha for të trishtueshme të historisë shqiptare, vjen rasa e i permendim mâ vonë. Gjithashtu edhe pengimet qi kan ardhë nga situata e politikës internacionale do të permenden hap-mbas-hapit qi do të bájme perpara. Sa per tash njiherë duhet thanë se vshtirsitë mâ të mdhajat i a kan bâ popullit shqiptar dy fqinjët: Serbët e Grekët. Kta paten fatin e bardhë me dalë në veri kund 90 vjet para Shqiptarve.

Në Serbí báhet në vj. 1804 lëvizja e parë per pavarësi. Kryetar i Serbisë (mbas luftës së parë botnore: Jugoslavisë) rridhte nga nji i Zí). Simbas tradicjonit, ky njeri qi i dha ëmnin familjes sunduese të Serbisë (mbas luftës së parë botnore: Jugoslavisë) rridhte nga nji nder ato familjet e Kelmendasve qi mbas dekës së Princ Eugjenit 1737 paten hikë e nξανë vend në tokë mirëpritse të monarkisë së Habsburgve (3). Prap edhe ktû nji Shqiptar tjetër!

Shpëtimi nga Turkia i ka ardhë Serbisë prej emigrantave. Sepse ky Gjergji i Zí vite nga toka e Perandorisë (jugu i tokës ungareze) dhe ishte nen-oficer i ushtrisë austriake. Pasardhasat e të njajtit oficer do t'i a bájne vorrin mâ vonë perandorisë austro-ungareze.

Me pagjen e Bukarestit të 1812-s Turkia e pat njoftë autonominë e Serbisë, megjithkta në të njaften vjetë ushtri turke janë prap mbrendë. Sepse tue u gjetë Rusia e nξανun në luftë kundra Napoleonit, e ndjeu Turkia veten mâ të lirë të veprojë në Serbí. Por në 1815 (diten e Pashkvet) ásht lëvizja e dytë edhe mâ e fortë se e para. Serbët, kso here nen Milosh Obrenoviqin, i thejnë fuqitë turke. Asemblea kombtare zgjedhë Obrenoviqin si Princ me të drejten e trashigimit; me ndimen e Rusisë njifet Serbia prej Fuqive europjane si edhe prej vetë Sulltanit. Qysh me 1817 mund të quhet Serbia e pavarun. Shi në ket vjet Obrenoviqi mbyttë konkurrentin e vet, Karadjordjevinqin. Edhe mâ vonë

(3) GIUSEPPE VALENTINI: *Il diritto delle Comunità*, Firenze 1956, faqe 285.

njerzt e dy familjeve e kan mbyttë njani-tjetrin, me gjithkta pavarasia e Serbisë nuk është kputë më. Mbas pagjës s'Adrianopojës (1829) mes Rusisë e Turqisë, kjo garanton autonominë e Serbisë (nominel ishte kjo nën Sulltan, prandaj folet ktu enë për autonomi) dhe trashigimin e Obrenoviqit. Në vj. 1832 u del Serbve, mbas një konkordati të lidhur me Patrikun e Stambollit, me fitue edhe pavarisinë kishtarë, d. m. th. Kryetarët e Kishës ishin edhe ata Serbë e jo Grekë si deri tash. Me këtë ishte tashti i siguruem bashkimi fetar. Një gjë që në popullin shqiptar nuk është arrijtë kurr.

Pak vjet më vonë janë libruë edhe Grekët nga zgjedha turke. Si dihet, kombi grek në Perandorinë otomane ka pasë një pozitë të privilegueme. Prejse Grekët kishin tregtinë në dorë, ishte formue një shtresë e veçantë e pasun, një aristokraci Fanariotësh (*Fanâr-shqip*: Fëner-quhet mahalla e Grekve në Stamboll), që kishte fitue influks të madh gjithkund neper vendet ballkanike.

Si do të shihet më vonë edhe në Shqipëri, nder tana vendet e Ballkanit lufta për pavarësi ishte e drejtueme jo vetëm kundra Turqve, por edhe kundra Grekve. Sidomos në lamen fetare ishte kenë krijue për Grekë një situatë e favorshme, pse në Fanâr kishte selinë e vet Patriku më i nalti i Kishës Ortodokse. Popujt tjerë ortodokës (si Serbë, Bullgar, Rumen) nuk e panë me qefë sundimin e Fanarit në Kishat e tyne, prandaj kur fituen pavarisinë kombtare, kerkuen edhe pavarisinë kishtarë.

Edhe të Grekët ndeshim në një emigrant të famshëm, ky ishte Adamantios Korais (1748-1833), i cili mbahet si krijuesi i gjuhës greke së ré. Ai jetote në Paris dhe pat një pjesë të randsishme në rilindjen shpirtnore dhe në çlirimin politik të bashkatdhetarvet të vet. Edhe një tjetër Grek, poeti Rigas (mbyttë prej Turqve në vj. 1798), pat shkruë shumë kangë popullore, me të cilat i nxiti Grekët për luftën çlirimtare.

Lëvizje Grekësh për çlirim nga zgjedha turke ka pasë jo vetëm në Grekë, por edhe nder Princitë e Moldavisë e të Valakisë, dy provincë të shtetit të mëvonshëm rumen. Zotnitë (Gospodarët) e Moldavisë e të Valakisë i jepshin tribut Turqisë qysh me shekullin e XVtë. Por qysh me shekullin e XVIII, në vend të Gospodarve vendas (asë edhe shqiptarë) kishin fillue të marrin sundimin në dorë zotni nga kombsia greke, që vishin nga Fanari i Stambollit. Kta ishin të pshtetun nga qeveria turke. Më i famshmi njeri që u çue kundra grecizimit përherë më të fortë të çetës sunduese, ka kenë rumeni Gjergj Lazari (1779-1823) që vite nga Transilvania. Edhe ky prë ishte një emigrant, sepse si e dimë, Transilvania i perkite perandorisë danubjane.

Mbi Rumen nuk kemi nevojë të flasim më gjatë, sepse kta nuk i kemi fqinjë gjeografikisht dhe kta i kemi pasë përherë miq e ndimës në luftën tanë për çlirim. Gjâja e posaçme për t'u çekë ktu është kjo: në Moldavi lëvizja për çlirim drejtohet prej princit Ypsilanti si edhe prej Kapodistria. Ky i dyti ishte i rrjedhur prej Istrjet — kû ndodhet Trieshta —, ishte i lindun në Qerfoz dhe ishte në shërbim të Rusisë. Për lëvizjet nuk e kishin të bashkërendueme vepërtarinë e tyne; kshtu e shohim se udhëheqsi i lëvizjes në Valaki — Tudor Vladimirescu — vjen e mbytet prej ushtarve t'Ypsilantit.

Nuk do të lëhet pa u theksue fakti që në lëvizjen çlirimtare të

Grekisë (ktu kuptohet Grekia gjeografike) kan nji pjesë fort të randsishme njerzt gjakut shqiptar. Kur mendon njeri se sa trimnisht kan luftue Shqiptarët per liri të Grekisë, të mblon trishtimi, kur i sheh më vonë Grekët kah na grabisin aq shum tokë me popullsi shqiptare. Ktu e kemi fjalen sidomos per Shqiptarët e ishujve Hydra e Speca qi luejten rolin mâ të randsishmin në luften detare, si edhe per Mark Boçarin e tjerë, sidomos Suljot, qi u dalluen në luften toksore. E duhet mendue se nder kto lufta per çlirimin e Grekisë janë gjetë shpesh herë Shqiptarë qi luftojshin kundra Shqiptarve. Anen e Turkisë e paten mbajtë Mustafë Pasha i Shkodres, Preng Lleshi i Mirditës me Lleshin e Zí, Omer Vrioni e Vernakjoti i Sulit. Në luften e bâme në Kapernicë me 22 gusht 1823 trimi i njoftun Mark Boçari u lidh me disá shokë me mbytë Mustafë Pashen. Pa i hetue kush, kaluen naten neper lamën ushtarake të Pashës së Shkodres, i u afruen shatorres së madhe, kú mendojshin se ndodhej ai. Boçari hini trimnisht në shatorre, por per fat të zí të tij, shatorrja ishte kenë e Preng Lleshit të Mirditës. Lleshi i Zí, i çuem befas, u kap fyt-a-fyt me Mark Boçarin e ky rá vdekun nen teh të shpatës së Mirditasit (4). Dy burra shqiptarë aq të njoftun nuk mendojnë aspak se janë shqiptarë, por lëshohen furishem me mbytë njani tjetrin!

Nji ndimës i madh i kauzës greke është kenë edhe Ali Pasha i Janinës (Tepelenlliu). Ky pat kenë çue kundra Sulltanit tue ngrehë nji shtet të fortë e të madh, qi pershite tokë shqiptarë e greke. Por punët në fillim shkuen keq per Grekë. Nji tjetër Pashë i famshem shqiptar, Mehmet Aliu i Egjiptit, mbajti anen a Stambollit. Princ Ypsilanti kje thye, gjithashtu edhe Ali Pashë Tepeleni maroi keq në Liqenin e Janinës. Turqët bájne kerdí të madhe nder Grekë, sidomos në Patras, kú mbyten 15 mí vetë. Në ket qytet ishte pasë kenë çue kryepeshkopi e kishte pasë ngrehë flamurin grek, prandej Turqt e lajnë me gjak mbarë qytetin Patras. Grekët pezmatohen edhe mâ fort. Në nji kongres kombtar mbajtë n'Epidauros me 1 kallduer 1822, pat kenë çpallë pavarsia e popullit grek. N'Europë simpatia per Grekë është e madhe, por jo nder qeveritë europjane, vetem nder popullsi është kjo simpatí e madhe per Grekë. Qeveritë e ndryshme nuk trazohen fort per t'u ndimue Grekve. Vetem vullndetarë si edhe mjete financjare vîne nga Europa. Nder mâ të famshemt vullndetarë, qi edhe lanë jeten per çlirim të Grekisë, janë kenë anglezi Gjergj Byron e italjani Santorre di Santarosa. Por Turkia enë nuk e ká menden me lëshue pê, ndima i vjen asaj prap nga Egjipti, kú sundon shqiptari Mehmet Aliu. Gjithkund e gjithkah rropaten Shqiptarët herë per ket popull e herë per at tjetrin, per popull të vetin nuk interesohen aspak, se ata as nuk e kan në vetëdije se i perkasin ktij populli!

Por qysh në vj. 1825 ka hypë në tron rus nji car i fuqishem qi don me u ndimue pernjimend Grekve. Vetem se edhe Anglia e Franca lëvizin tashti, pse atyne nuk u pelqen me i a lanë në dorë vetem Rusisë fatin e Grekve. Në vj. 1827, në Navarino shperthen nji luftë e rrebtë

(4) ZEF HARAPI: *Mirdita në histori e gojëdhanë*, në HYLLI I DRITËS 1931, faqe 163.

Algjeria (nen Turkí, nemose nominel), kishte rá nen okupaten frenge. Në vj. 1832 Mehmet Aliu ástht nisë me një ushtri të fortë e don me shtí në dorë Stambollin. Ai shtjen në dorë Sirinë, por ktu ngjau një gjá e çuditshme: Rusia na del si mprojtse e Turkisë. Kto të dyja na lidhen me një aleancë defenzive, rrugët detare turke mbyllën per anija të shteteve qi nuk janë mike të Rosisë. Por Mehmet Aliu nuk tutet ashtu mejherë, ai prap ástht në luftë me Turkí, së cilës i ndimojnë, posë se Rusia, edhe Anglia. Kjo e dyta e terhjekë per vedi edhe Francen, e cila në fillim u mbajtë me Egjipt. Në ket mndyrë, tue ardhë bashkë edhe Austria e Prusia, ishte mbrijtë te një bashkim i Fuqive të Mdhá në favor të Turkisë. Si do të kuptohet kjo punë? Fuqitë e Mdhá ksaj here i kishte kapë një frigë e vetme: ato drojshin se Mehmet Aliu po e merr në dorë Turkinë e po formon kshtu një perandori muhamedane edhe má të fuqishme se ajo e Turkisë nder kohët má të shkelqyeshmet të saja (7).

Gjithnji veç, sidomos Anglisë nuk po i pelqen aspak qi Rusia po ká gjithaq dhimë per Turkí. Nga ana e vet Rusia qi don per vedi Stambollin, në ket rasë má fort se tjera herë nuk mund të rrijë pa e mprojtë Turkinë kundra Mehmet Aliut teper energjik. Nder dy kuvendime qi Fuqitë e Mdhá paten në London, u caktuen dy gjá: Mehmet Aliu do të lájë Sirinë e do të kondendohet vetem me Egjipt. Në të dytin kuvendim të Londonit (me 13 korrik 1841) të tana pesë Fuqitë e Mdhá bashkë me Turki e vendojnë qi rrugat detare të Bosforit e të Dardanelve të jesin të mbylluna per të tana anijat luftarake, perposë atyne të Turkisë. Kjo masë qi e lypse má së fortit Anglia, ishte e drejtueme kundra Rosisë, e cila në ket mndyrë e shifte veten të pengueme prej kater Fuqive të Mdhá europjane me dalë me anija luftet në Mesdhë. Se sá t'urtë ishin politikant e asaj kohe!

E treta luftë ruso-turke kje ajo e Krimesë. Shkaqet e ksaj lufte janë kenë kto: Rusia dote me e qitë poshtë traktatin e vj. 1841 qi porsá njetash e çekem. Per má teper ishte edhe një antagonizem mes Rosisë e Francës qi çoi në ket luftë. Napoljoni i III kerkote t'i lëhej Francës e drejta e mprojtjes së Vendeve Shëjte të Palestinës; por edhe Rusia dote me pasë të njajtat të drejta. Natyrisht Sulltani anote në ket çashtje má fort kah Franca, pse prej ksaj nuk kishte gjithaq frigë sá prej Rosisë. Nder popuj të Ballkanit ishte e perhapun fjala qi kur të mbushen 400 vjet që prej pushtimit të Konstantinopojës (me 29 maj 1453 rá kjo në duerët turke), do të ndrrote puna e do të largoheshin kta. Nikolla i I i Rosisë (sundoi 1825-1855), qi u pat ndimue

Oficer i bashibozukve tue kenë, shkoi në vj. 1798 n'Egjipt, ku luftoi kundra Francezve. Tue e shfrytzue situaten me dredhi e mirë per vedi, në 1805 i duel atij me marrë në dorë sundimin e Egjiptit. Thalbin e ushtrisë së tij nder fushatat e shumta ushtarake kundra Turqve, Nubasve (banorët e Nubisë) e Zezakve e perbájshin perherë bashkatdhetarët e tij shqiptarë. [Prej KONSTANTIN JIREÇEK: *Albanien in der Vergangenheit* (Shqipnia në kohë të kalueme) në ILLYRISCH-ALBANISCHE FORSCHUNGEN, Blë I, München-Leipzig 1916, faqe 90].

(7) K. PLÖTZ: *Auszug aus der Geschichte* (Shkurtore e Historisë), Botim 26të, Würzburg 1960, faqe 955.

Grekve per lirí, kishte fitue një simpatí të madhe nder popujt ballkanas, të cilët e pritshin me plot shpresë vjetin 1853. Në dhjetor 1851 Palmerston, ministër i jashtëm anglez, kishte rá. Tue pasë pasë ky si program të vetin tansinë toksore të Turkisë, kujtoi Cari rus se me ramjen e tij mund të ndermerrte ndoj send. Prandej me 9 kallnduer 1853 Cari i parashtron Perfaqsesit anglez, Lord Seymour, ket projekt: Rusia me marrë zotnimin mprojtës permbi Moldavi, Valaki, Serbi e Bullgarí dhe Anglia me marrë Kreten e Egjiptin qi mprojnë rrugen neper Suez (kú má vonë do të çilet kanali) per n'Indí. Por s kaloi shum e Palmerston-i muer prap Ministrinë e Jashtme në dorë, ky si thamë ishte per ruejtje t'integritetit të Turkisë.

Me 28 marc 1854 Franca e Anglia i çpallen luftë Ruisë, e cila i kishte nisë veprimet luftarake qysh vjetin perpara. Luftimet u zhvilluen nder vende të ndryshme. Në Detin Baltik flota franko-angleze blokon skelet ruse. Ushtria ruse tue kalue neper token rumene kishte mbrijtë në Trakje. Dý Fuqitë prendimore kishin shterngue Grekinë me ndëjë asnjansë. As Bullgarë as Serbë nuk luejten. Vetem në Mal të Zí ndodhen do luftime. Austria u mbajtë me Fuqitë prendimore, por nuk muer pjesë në luftë, vetem se qindroi me ushtri gati per të nderhy, po të kishin lëvizë Serbët. Rusia i a ndjehi per pa-evari Austrisë qi nuk i ndimoi; në vjetin 1848 Rust u paten ardhë ndimë Austriakve kundra Ungarezve. As Prusia nuk u perzie, por në kufi kishte një ushtri prej 200 mí vetësh, gati me i a fillue luftës në rasë nevojet. Në shtatuer 1854 zhbarkojnë Anglez e Francez në Krimé. Rrethimi i Sebastopojës (nji fortesë detare) ngjati prej tetorit 1854 deri në shtator 1855, me pushtimin e saj muer fund lufta, prandej quhet edhe kshtu: lufta e Krimesë. Edhe një kontingent prej 15 mí vetësh nga shteti italjan Piemonte-Sardinia ka marrë pjesë në luftë të Krimesë bashkë me ushtrinë frenge.

Nga ana e Shqiptarve qi marrin pjesë në ket luftë n'anen e Turqve, ka mbetë e paharrueshme trimnia zheniale qi diftuen Mirditast nen Bib Doden. Omer Pasha, komandanti i ushtrisë turke në frontin e Danubit, i tha Bib Dodës me qitë disá tuba ushtarësh n'anen pertej Danubit. Mirditast kaluen lumin. Por me jherë u gjeten keqas me anmik perballë e me ujë mbas shpinet e nuk kishin se si me u kthye. Shka bájne atëherë Mirditast? U shtrinë per tokë në kurriz të shpinës, pshteten grykat e pushkve per cep të kambve e me krye të lëshuem per tokë, ashtu ratë, tue mbushë me shpejtí të madhe pushkët e shprazuna e tue i lánë rend shoqi-shojt në të qitun, ndaluen ushtrinë ruse qi shtishin mbë ta kot, pa mujtë me i pá e me u bâ farë damit. Omer Pasha qi në fillim i mbajti Mirditast per të maruem e prandej edhe pat pezullue dergimin e repartave tjera pertej Danubit, si e pá se anmiku ishte ndalë kundrejt qindresës së Mirditasve, qiti ushtri tjera pertej Danubit. Si e panë Mirditast se po dalin ushtri tjera në ndimë të tyne, brofne mbë kambë njiheri e tue dhanë një vigem të mndershme u turren në Rus qi të habitun e të trembun nuk mujten me e pritë hovin e Mirditasve e fitimi i asaj dite kje i ushtrisë otomane. Mirdita me qindresë kreshnike të bame në ket luftë, fitoi jo veç nderimin e Mbretnisë së Stambollit, por edhe, në mndyrë të posaçme atë të qeverisë frenge qi q'atëherë e mbrapa e mbajti nen stjettull Mirditen, tue i dalë zot nder shum rasa

familjet e dy konsujve të mbytur. Në Turki, me 29 maj 1876, rrzohet Abdul Azizi prej fronit, pesë ditë më pas e mbytur ky vend. Në tron hypë Muradi i Vtë, i cili më herë e filloi sundimin e vet tue çpallë një plan të madh reformash. Sulltani i ri premtoi amnesti për të gjithë kryengritësat. Por me gjithkta ishte vshirë me u nxanë besë premtimëve turke. Me 1 korrik Serbia i çpallë luftën Turkisë, ditën mbas edhe Mali i Zi. Serbët thehen keqas prej ushtrisë turke, shka i rá keq sidomos Rusisë, pse në krye t'ushtrisë serbe ishte gjenerali rus Çernajef dhe ishin 4 mí vullndetarë rus qi luftojshin n'anen e Serbve (9). Turqët paten kenë rrugës për t'i u afrue Beogradit, vetem se Rusia me 31 tetuer e shterngon Turkinë me bá armëpushim.

Malazet kishin pasë dalë fitues kundra Turqve. Knjaz Nikolla kishte hí me ushtri të veten në Hercegovinë e pat për të zaptue edhe Mostar-in krejt lehtë, por e penguen Austro-Ungarezit. Asgjámangut edhe Mali i Zi e pranon armëpushimin e lidhun mes Serbëve e Turqëve.

Edhe në Bullgari kishte plasë kryengritja, por ktu u del Turqve me e shtypë atë me gjak. Kund 30 mí vetë kienë mbytur prej Turqve në Bullgari. Sidomos gjaksia e pabesë qi ndodhi në popullsinë e katundit Batak, e pat çue peshë opinjonin e Europës. Popullsia e Batak-ut ishte çue peshë kundra pushtimit turk. Erdhen Pomakët (Bullgarë të kthvem mysliman e fort fanatikë) e u ranë kryengritësve të Batakut. Kta mbasi qindruen do kohë, u dorëzuen sepse u kje premtue falja. Mirë po Pomakët e thyen besen e mbyten mizorisht 5 mí vetë nga Bataku. A shef prá se nuk janë perherë vetem Turqët mizorë, má mizorë janë ata të vendit qi mexi që presin me mbyturë vllazent e vet të një gjuhe e të një gjaku!

Kto kerdí qi ngjanë në Bullgari zemruen fort Anglinë, kú nen Disraelin (má vonë do të quhet Beaconsfield), kryeminister, Turkia kishte gzuë mjaft simpatí. Tashti u fillue me trakte e me mbledhje popullore me u folë kundra Turqëve. Kryeministri i ri, Gladstone, lypë me një shkresë të veten mbí « kerditë në Bullgari » qi Turqët të qiten jashtë prej Europet. I të njajtit mendim ishte edhe ministri i jashtem anglez Lord Salisbury. Porë ambashatori anglez në Stampoll e mendote punen pak si ndryshej. Ai thote: « se a mbyten a jo Bullgarët, nuk ká aq randsí, mjaft qi të jenë të sigurueme interesat britanike » (10).

Nderkaq në Stamboll ishte ndrrue prap Sulltani. Muradi i Vtë kishte luejtë mendësh e në vend të tij, me 7 shtatuer 1876, kishte ngjeshë Shpaten e Osmanit i vllau Obdul Hamidi i dytë, qi do të mbretmojë deri në vj. 1909.

Sikurse para luftës së Krimesë Nikolla i Irë, kshtu tashti Aleksandri i II-të mendote me ngrehë për vedi Angli e Austro-Ungeri (11). Ksaj së dytës ishte gati Cari me i lëshue administrimin e Bosnjes e të

(9) W. P. Potjomkin (Botues): *Historia e Diplomacisë* (përkthim tedeshk prej rusishtjet), blë II, Moskë 1947, faqe 43.

(10) L. VERNON (Luigi Villari): *Storia dei Balcani*, Firenze (pa vjetë), faqe 32.

(11) WEBER-RIESS: *Weltgeschichte* (Histori botnore), blë III, Leipzig 1924, faqe 293.

Hercegovinës; Anglinë dote me e terhjekë qi të dergojë floten nder ujna të Stambollit per t'i shtë frigen Sulltanit. Nji konferencë e ambasatorve në Stamboll i parashtrou Portës së Lartë nji listë propozimesh me 15 kallnduer 1877, por Turkia nuk i merr para sýsh. Të vetmen gjá qi pranon Turkia áshtr qi me e zgjatue afatin e armëpushimit deri me 1 marc 1877, të lidhun mes Serbisë e Malit të Zí në njanen anë e Turkisë në tjetren në fund të tetorit të vjetit të perparshem. Turkia ishte tashti krejt e izolueme. N'Austro-Ungerí bâhen demonstrata panslaviste në Pragë, n'anen tjetër demonstrojnë studentat e Budapestit në favor të Turkisë. Ktû bjen Veziri i Madh Mid-hat Pasha qi ndjehej si mik reformash. Me këtë Turkia diftote se dote me ndjekë prap politiken reaktionare. Edhe në London mbahet nji konferencë, por prap Turkia i qet poshtë propozimet qi asaj i bâhen me 31 marc 1877.

Rusis. nuk i u prit mâ. Cari qi tash gati dý vjet pregatitej per luftë, me 24 prill i çpalli luften Turkisë. Lufta ngjati tetë muej e në të mueren pjesë n'anen e Rusisë trí shtete të Ballkanit: Mali i Zí, Rumenia e Serbia. Turkia nuk ká asnji ndimë prej ndoj shteti europjan. Me gjithkëta Turqët luftojnë trimnisht sidomos në Plevna e në Malin Shipka. Shumica e ushtarve qi luftojnë ktû, vinë prej Vilajetit të Dibres në Shqipni si edhe prej Hercegovinës (12) e janë të komandueme prej Mehmet Ali Pashës e Sulejman Pashës. Ushtrisë ruse qi rrethote Plevna i shkuen në ndimë trí divizjone rumene. Mâ në fund kje gjenerali Totleben ai qi e ngushtoi të kapitullojë Plevnen me 10 kallnduer 1878, i njati njeri qi kishte pasë drejtue punimet per fortifikimin e Sebastopojës në luften e Krimesë per të cilen áshtr folë perpara. Mbas ramjes së Plevnas ushtritë ruse e kan rrugen çilë per kah Trakja. Ktû popullsia myslimane hiku e muer malet, por aty ajo kje ndjekë prej Kozakve qi njashtr mizorisht mbysin myslimant si perpara kta paten mbytë banorët e Batakut e tjerë Bullgarë.

Edhe ushtria serbe pat kenë bashkue me Rus qysh në kallnduer 1878. Ket herë edhe Serbët luftuen mâ mirë dhe i paten thye Turqët në Pirot e paten pushtue Nishin. Fuqi tjera serbe i paten kenë afrue Fushës së Kosovës.

Ushtria ruse kishte pasë succese edhe në frontine Azisë.

Sulltan Hamidi i siellet tashti mbretneshës Viktoria t'Anglisë qi të hñjë ndermjet per nji armëpushim. Me 31 kallnduer 1878 u nenshkrue ky armëpushim n'Adrianopojë.

Me 21 maj 1877 Rumenia, mbasi i kishte pasë çpallë luften Turkisë, kishte pasë proklamue pavarsinë e plotë të veten. Mâ mirë me thanë: Rusia i kishte lypë ndimë Rumenisë, tue i premtue asaj pavarsinë e plotë.

Edhe Mali i Zí e kishte pasë nisë luften qysh me 29 prill. Fortesen e Nikshiqit, së cilës Knjaz Nikolla i kishte pasë vù rrethimin qysh në rasen e kryengritjes së Hercegovinës, e shtjen me 8 shtatuer në dorë. Malazezt mbrrijnë deri në Bilek. As tash nuk guzon Mali i Zí me e

(12) FELIX BAMBERG: *Geschichte der orientalischen Angelegenheiten im Zeitraume des Pariser und des Berliner Friedens* (= Histori e ngjarjeve orjentale në Kohen mes Pagjës së Parisit e asaj të Berlinit), Berlin 1888, faqe 549.

Nuk ka dyshim qi Knjaz Nikollës si edhe të tanë Malazezo-Serbianve, edhepse asnji katolik prej sish, u pelqete ky titull i bukur: « Primas Serbiae ». Perforcimin e ktij titulli të naltë e çpalli nder kohë t'ona edhe Papa Leoni i XIII. Per kta Serbo-Malazez kishte randsí edhe vetem titulli « Primas Serbiae », sepse mâ vonë Serbo-Malazezt do të bâjnë çmos me shtí sa mâ shum katolikë shqiptarë nen arqipeshkvinë e Tivarit, e cila perndryshej do të kishte mbetë një arqipeshkvi pa besimtarë. Per njëherë maron qyteti i Tivarit qi ka mjaft pak katolikë; prej Piut të IX të, por ishte enë e lidhun e me të njajten shkallë « aequae Kur Tivari u zaptue prej Malazezve, nuk mund të kishte mâ nen vedi ipeshkvi shqiptarë. Shkodra ishte bâ arqipeshkvi qyshë me vjetin 1867 prej Piut të IXtë, por ishte enë e lidhun e me të njajten shkallë « aequae principaliter » me Tivar; por qysh me 8 tetuer 1886 Shkodra áshht krejt e dame prej Tivarit. Pushteti i Metropolitit permbí katolikët shqiptarë kalon tashti n'arqipeshkvi të Shkodres. Kjo ká arqipeshkev të vetin (vetem per Shkoder) që me vjetin 1887. Tash e mbrapa të dyja qytetet e famshme shqiptare kan arqipeshkev të vetin, vetem se Tivari nuk ká mâ asnji ipeshkvi nen vedi.

Ktú áshht mirë qi të shenohet një gjâ qi na vînë edhe per shka do të thohet edhe tash e mbrapa. Nji nder arsye pse na Shqiptarët e kemi bjerrë shpesh e gati perherë davanë nder çashtje të kufijve, áshht kenë se kurrkushi nuk dihte gjâ per Shqipni. Mâ mirë me thanë: u dihte mjaft mirë, por ana e atyne qi mendojshin me na asgjâsue, ishte aq e fortë saqi edhe ata të cilët e dijshin ndoj send mbí Shqipni, nuk mujshin me e prishë politiken per një vend aq të parandsisem per ta.

Po bijmë ktu si shembull se si shkruhet mbí Tivar edhe tash nder kohët t'ona. Të marrim artikullin e shkurtë t'enciklopedisë katolike tedeshke (botimi mâ i mbrami). Në blë të parë folet mbí *Bar*. Mâ parë e mâ dalë vëhet emni i tij po në trí gjuhë: italisht, latinisht e serbisht. Me gjithse katolikët janë shqiptarë, emni shqip nuk permendet aspak. Auktori i artikullit as nuk e çekë kurrkund faktin qi katolikët e arkidiecezit janë shqiptarë. Çdokushi qi interesohet per historinë kishtare në mbarë boten me gjuhë tedeshke si edhe të gjith ata qi e kuptojnë ket gjuhë, kur e marrin ket enciklopedí në dorë, per të lexue mbí ket qytet aq të famshem të historisë katolike të Ballkanit, nuk gjëjnë asnji fjalë të vetme mbí faktin e sigurtë qi katolikët janë shqiptarë.

Mâ vonë do të kthehemi prap te vendet shqiptare qi na i muer Mali i Zí. Sepse, si thamë syprí, në kallnduer 1878 kishte shtí në dorë Knjaz Nikolla jo vetem Tivarin, por edhe Ulqinin e krejt token deri në Buenë; gjithashtu kishte shti në dorë edhe fisin e famshem të Hotit si edhe Gruden. Si na thotë Xhafer Belegu « me pushtimin e Tivarit, t'Ulqinit, të Hotit e të Grudës prej Malazezve, si edhe me pushtimin e

çashtje të besimeve të ndryshme. Edhe mâ vonë i ká pasë mallkue patriku grek i Stambollit germat shqipe. Sido kjoftë, në Janjevë kan fillue q'at herë mos me folë mâ gjuhen shqipe, por vetem kroatisht ». Sepse, si thotë Paluca, posë 5 familjeve qi janë taman kroate, tjerat janë të tana shqiptare me gjak, edhe emnat e Janjevasve janë shqiptarë, vetem se ata nuk duen mâ me u ndjehë per të tillë.

Nishit, të Vranjës dhe të disa krahinave të Mitrovicës e të Prishtinës prej Serbve, shumë banorë shqiptarë të ktyne vendeve që s' muijen me hikë, u persekuten për së tepermi prej fuqive anmike. Popullsia u vrá dhe u dhunue prej ushtarve, xhamijat u kthyen në pijetore e kishat katolike në kisha ortodokse. Vendasve u a grabiten pasunitë. Të ktilla persekutime Shqiptarët nuk i paten pa kurr ndonji herë. Banorët e krahinës së Tivarit u munduen shumë më tepër se vllaznit e tjerë fatzez, aqë fort që nenkonsulli i Austro-Ungarisë në Tivar nga dhimsunia u çeli sallonat e konsullatës edhe stallat e shtëpisë, ku futi një numër të madh prej ktyne të mjerve duke i mbrojtun nën flamurin perandorak » (19).

Me 11 mars 1878 Karl Pooten (i lindun në Vestfalje të Gjermanisë), arqipeshkev i Tivarit e mandej edhe i Shkodres, i pat drejtue një telegram qeverisë austro-ungareze, me të cilin ankohej kundra ndjekjeve e shkeljeve të tokve shqiptare prej Serbve e Malazezve. « Si kryetar i fesë katolike në Shqipni kerkonte largimin e Malazezve, se Shqiptarët nuk mund të rronin nën flamurin e një shteti të paqytetnuem e katundar... Tivari, tha ai, është një qytet thjesht shqiptar e s' ka të drejtë Sllavi t'a mbajë » (20).

Por ka ardhë koha me u kthye te Rusët e Turqët që i kemi lanë afër Stambollit.

Në numrin e ardhshem do të vijojmë.

(19) XHAFFER BELEGU: *Lidhja e Prizrenit e veprimet e sajë 1878-1881*, Tiranë 1939, faqe 14.

(20) XHAFFER BELEGU, *op. cit.*, faqe 15.

31 mars 1900) t'Anselmo Lorecchio-s. Nënshkruhet *Sokol Baazi*, qi nuk është tjetërkush veç *Kola i Sokol Bacit*, vojvodë i Grudës, kah fillimi i këtij qindvjeti. Sokol Baci ishte adjutant i Knjaz Nikollës të Malit të Zi. Kola, i biri, kreu studimet universitare në Romë. Përkthimi i bëmë prej tij në vjersha njimbëdhjetë-rrokshe, na tregon kjarat se ky në rinin e vet është marrë me gjuhën shqipe e me letërsinë e saj. Në ket hartim mund të vrehet shkalla e naltë në të cilën kishte mërrijtë para 70 vjetve zhvillimi i shqipes letrare. Æsht e vërtetë se ká disá të meta: përdorim fjalësh turqishte, kumbim rimash shum të rëndomta, por lipset marrë para sýsh se aso kohe ishte fillimi i përkjekjevet letrare.

Për të pasë nji mendim të gjuhës së Shkodrës 70 vjetë përpara, po japim këtu shenimin me të cilin Kola i Sokol Bacit e përcjell përkthimin e vet: « *Dantja ishte me Virgilin në reth t'dytë t'Ferrit ku gjinden t'flligjit, t'cillt janë pa prâ hjedhë e mundue prej nji erës t'rrebtë fort. Ktu pá dy vetë qi shkojshin bashkë: Françeskën prej Rimini-t e Palokën Malatesta: i thiri e Françeska i kalxoi të dhembëshmen istorien e vet* ».

100. — ADELE SALERNO FICARRA: « *Le prime poesie popolari raccolte da Giuseppe Schiró* » (« *Shëjzat* », Nr. 11-12, Vjeti IX i botimit (1965), faqe 392-395). Zoja Adele Ficarra na paraqet në faqet e Revistës së Koliqit disá nga poezít e Poetit të Pjanës, Zef Skiroit, të nxjerruna nga « *Archivio delle tradizioni popolari* », qi drejtohej nga Giuseppe Pitrè. Kto poezí, të përcjelluna me shenime të vlefshme, dhe me përkthimin italisht, janë botue rreth vjetit 1887 dhe 1889, kúr Skiroi kishte vetëm njëzet vjetë; prá janë hartimet e para të Poetit. Në to ndiehet menjíherë — thotë shkruesja e artikullit — muzikaliteti dhe frymzimi klasik; ai ká dijtë të përdorë nji gjuhë të kontrollueme në pikëpamje leksikore, ká dijtë t'u japë poezivet popullore nji frymë poetike qi u afrohet shkrimevet të shkrimtarvet të mëdhaj të çdo kohe.

Æsht jashtë çdo dyshimi se vetëm ai qi ishte rritë me poezín e vërtetë, ká mujtë me u dhânë mveshje elegante kángvet gojëdhânore (e popullore), pá u a hjekë natýrsin origjinale.

Deri në gjýmsën e parë të shekullit të kaluem nuk gjëjmë ndonji përmbledhje të shkrueme e të botueme të letërsís gojdhânore. Ketë detyrë Zef Skiroi, Poeti i Pjanës, e mori përsipër me zëll e me kujdes të posaçëm. Ai vetë pohon se nuk ká dashtë n'asnji mënyrë të ndryshojë për qellime artistike kallximin e natýrshëm të kángvet, të cilat i mblidhte nga goja e kallximtarvet.

Skiroi na ká lânë nji dokument besnik të gjuhës shqipe qi flitet në Pjanën e Arbreshvet pranë Palermës. Ká pasë mendimin e bukur t'i shoqnojë këto kángë me përkthimin italisht pranë tekstit shqip, me shenime zhvilluese.

101. — IMAM VEHBÍ ISMAILI. « *Banuesit e Shpellës (Ehlul Kehv)* » (« *Shëjzat* », Vjeti X (i botimit) 1966). Hirsija e tij Imam Vehbi Ismaili na bân të njoftun me anën e kësaj pjese theatrore, të dalun nga dora e shkrimtarit të përmendun turk *Teufik El-Hakim*,

letërsin arabe. Në katër vijime të gjata të Revistës na jep një copë letërsije arabe me një shqipe t'ambël e të zgjedhun, me atë gjuhë që na e njofim edhe prej shkrimevet të tjera të Hirsís së tij. Vepra në përkthimin e Vehbi Ismailit gjindet në këta numra të « *Shêjzavet* »: Nr. 1-2, faqe 19-32; Nr. 3-4, faqe 104-122; Nr. 5-6, faqe 190-212; Nr. 7-8, faqe 267-284; të gjitha këto vijime janë shtypë gjatë vjetit 1966.

102. — GJIN LEKA. « *Atdheut* » (« *Shêjzat* », Nr. 7-8, Vjeti X i botimit (1966), faqe 266). Kryeredaktori i Revistës u a paraqet lexuesvet ket djalosh fatzi me ket shenim që e vën në krye të vjershës: « po paraqesim në këto faqe një sprovë vargjesh të studentit shqiptar *Gjin Leka* që vdiq në Shtetet e Bashkueme me 20 korrik 1966. Gjini lindi me 1-2-1942 në Arst të Miliskaut (rreth i Pukës). Muer rrugën e mërgimit me familje në vjetin 1951. Mbaroi shkollën e mesme në Prishtinë, ku nisi edhe studimet e nalta në fakultetin e rí t'atij qyteti. Mbas endjesh të gjata, shi atëherë kúr mërrijti në një cak për të trajtue një jetë të ré e të sigurtë, u ndá papritmas prej familjes e shoqnis së bashkë-atdhetarvet që e deshtën dhe pritshin shumë prej tij. Këto vargje janë shêj i kësaj parandjenje së kobshme ».

Janë katër strofa plot mallëngjim për Atdhé; ásh t vaji i njëj djali të rí që jeton larg Atdheut, pse s'don me e pá ndër pranga:

*Atjë ku zemra m'thret,
Atjë due të jetoj,
Atjë në vendin t'em
Pa pranga, pa vargøj!*

*Atdhé, o vend i dashun,
A jé idhnue me né?
As eshtnat s'do t'pushojnë
Në vendin t'onë, nën dhé?...*

Ky ásh t fati i të mërguemvet Shqiptarë, pse vendi nuk i don mbrendë!...

103. — GIUSEPPE SCHIRO DI MAGGIO. « *Vargje të njëj poeti të -ri arbresh* » (« *Shêjzat* », Nr. 3-4, Vjeti X i botimit (1966), faqe 98-99). Ásh t rí ky poet arbresh, student universitar n'universitetin e Palermës, ndjek mësimet e shqipes së profesorvet Valentini e Gurakuqi. Nuk ká të bájë me familjen e Poetit të Madh të Pjanës, ndonsë edhe ky nga ai katund ásh t. Mbiemni *Skirò* ásh t përhapun në kolonít arbreshe të Sicilis, por nuk kanë lidhje gjaku njëna me tjetrën; ndoshta në fillim kanë qënë má afër, të gjitha nga një familje, por pastaj, me kalesën e vjetvet, janë largue. Redaksija e Revistës, tue i botue vjershat e tija, thotë se ky ásh t rí me moshë dhe në shprehje, të cilat kanë tharme má moderne në krahasim me të vjetrit që vjershuen para tij, prandej me pak fjalë përpiqet të lájë vrragë impersonuese në lexuesin. Mjeti i tij gjuhësuer ásh t përmbledhët.

Janë pesë lirika të shkurta, por plot kuptim dhe shije. Ká bá mirë që, pranë tekstit shqip ká vù edhe tekstin italisht; ásh t mirë që

shembulli i këtij poeti të ri të ndiqet edhe prej Arbreshvet të tjerë kúr shkruajnë arbrisht, pse, shpesh herë, gjuha arbreshe është pak e kuptueshme për Shqiptarët e Shqipnis. Na qi jetojmë në mes tynë tash sá vjetë, shpesh u lutemi Arbreshvet qi t'a çfaqin mendimin në gjuhën italjane.

Prap në Numrin 9-12 Revista « *Shëjzat* » boton në faqet 445-446 katër lirika të këtij poeti djalosh; janë katër vjersha me ndiesi të njoma, qi të tërhjekin, por duhen lexue me vemendje të madhe për t'u a rrokë kuptimin. Nuk e dijmë pse titujt e vjershavet i ká vù vetëm italisht; ndoshta s'u a ká gjetë përkatsen arbrishte...

104. — NERMIN FALASCHI. « *Gli abissi azzurri e il Signore del mondo* » (« *Shëjzat* », Nr. 7-8, Vjeti X i botimit (1966), faqe 259-265). Nuk është nevoja të zgjatemi mbi hartuesen e 18 lirikavet qi Revista e Koliqit boton në Numrin 7-8 dhe prap të dhetë të tjerave qi boton në Numrin 9-12 të vjetit 1966. Mjafton të nxjerrim disá pika nga parathánja qi Redaksija u bân këtyne vjershave, të shkrueme italisht. Do të na kishte pëlqye qi Nermini t'i kishte pasë hartue në gjuhën amtare shqipe, mbasi edhe kjo ká qënë nxânse e të nënshkruemit në Shkollën e « *Dako-s* » në Kâmbëz të Tiranës. Zoja Nermin është martue me Italjan dhe jeton tash shumë vjetë n'Italí, i vjen prandej má lehtë të shkrujë italisht. « Nji misticizëm i ámbël rreh flatrat e veta në këto kujtime poetike; ajo pjesë e gjakut oriental qi i rrjedh ndër dej, e tërhjek shkrimtaren padashtas në gjurmët e Naim Frasherit. Natyrisht, në Frasherin qi gjindemi përpara njëj pozite së caktueme filozofike, kursë në shpirtin e shkrimtares s'onë veprojnë ngacmime shpirtnore qi valëzojnë në nënvetëdijen pá mujtë të përcaktohen.

Në lirikën e Nermin Falaschi-t, përshekue prej njëj religjoziteti të gjallë, diktojmë dishirin e madh qi ká për të gjetë të vërtetën. Ajo kërkon emnin e vërtetë me të cilin të mundet me thirrë Zotin e Kohës, dhânsin e dritës, qi e shef në shkëlqimet e mistershme të gjânavet të krijueme ».

Vjershat e poeteshës i ká përkthye shqip Koliqi me atë shijen e vet poetike, qi e ká të natyrshme. Këso dore si lexuesit italjanë ashtu edhe shqiptarët mund t'i shijojnë secili në gjuhën e vet, bukurít poetike, me të cilat poetesha ká dijtë t'i mveshë lirikat e veta.

105 — Prof. PAOLO TOSCHI. « *Paraqitje e Tregimeve Arbreshe* ». (« *Shëjzat* », Nr. 9-10, Vjeti X i botimit (1966), faqe 399-401). Prof. Toschi i Universitetit të Romës, i përmendun në mbarë botën si studjues traditash popullore, ká shkruë për vëllimin e parë të veprës « *Novellistica italo-albanese* ». Kjo vepër e çmueshme, qi rrokë tekste gojore arbreshe, të mbledhuna nga prof. Luca Perrone, është rregullue dhe përkthye italisht nën kujdesin e Institutit të Studimevet Shqiptare t'Universitetit të Romës.

Parathánjen pati mirsín t'i a bâjë këtij teksti Prof. Paolo Toschi. Thotë ky shkencatár se është e para herë qi këto gojdhâna zgjojnë një interesim të jashtëzakonshëm, qoftë nga pikëpamja glosologjike, qoftë nga ajo etnografike, tue parashtrúe mundësin e mënyrën me përimtue e dokumentue problemet e ndërlikueme të shpërnguljes së

njij grupi etnik nga qendra e zanafillës së vet në një truell të ndryshëm në gjuhë, doke, strukturë shoqërore, etj.

Arsyeja tjetër — vijon e shkruen prof. Toschi — është se ndër troje të ndryshme demologjike italyane shumë rrallë është mbledhë një *corpus* gojëdhënash popullore me një metodologji kaq të kujdesshme dhe moderne si kjo që vëhet tashti në zbatim nga Instituti i Studimeve Shqiptare me anën e hulumtuesvet të tij.

...E një provë e sigurtë na jepet prej këtij vëllimi të trashë që paraqet visarin tregimtar popullor të Arbreshvet të Italis. Mund të pohojmë se ndër në (n'Itali) nuk është mërrijtë deri sot një përsosje e tillë metode si në këtë përmbledhje. Kriteret e ndjekuna dhe përfundimet e nxjerruna të veprës janë shprehë me kjarhtësi dhe plotsi të dhënash nga Drejtori i Institutit të Studimeve Shqiptare, prof. Ernest Koliqi, në faqen e fundit të hymjes së këtij vëllimi. As unë — thotë prof. Toschi — s'kam nevojë të përsëris këtu me fjalë të tjera sende të shprehuna nga ai me aq hollësi e vleftë shkencore. Po kufizohem prandaj të shenoj ndonjë anë me tërheqësi të veçantë të veprës, qoftë nga krahasimi që kjo përmbledhje jep rasë të bëhet me të tjera kolekcione përrallash italyane e të hueja, qoftë për vlerat estetike që në vetvete ndryshojnë. Dhe kështu vijon profesor Toschi tue qitë në shesh këto krahasime me shembuj të nxjerrun nga përmbledhja.

106. — MINKU LLIKURSI. « Vjerrsha » (« Shëjzat », Vjeti X i botimit (1966), faqe 402-403). Me këtë vjerrshë të vogël, Llikursi, një Arbresh nga Kalabrija, shfren mallin e dashurin kundrejt vendit të vet; malli e djeg për udhët e ngushta, vetmore, plot pleh; malli e përvlon për shtëpitë e zeza e të vjetra, plot tym; shfren mallin për vëllaznit, që, sikurse ai, i kanë duert plot me lytha (*calli*), për katundin ku ka lë, të shterpë e gjithë gurë, për motrat zemërmira, për ujt e kronit të vogël, me një fjalë, për çdogjë që i kujton fëmijnë, edhe për vëjtjet dhe mundimet e jetës së vështirë. Kjo vjerrshë është një meditacion.

107. — VACLAV POLAK. « Der Ursprung und die sprachliche Stellung der albanischen Sprache » (« Shëjzat » Vjeti X i botimit (1966), faqe 404-414). « Problemi i zanafillës dhe pozita gjuhësore e gjuhës shqipe », sikurse thotë titulli i këtij studimi, është një ndër problemet me rëndësi të hulumtimit gjuhësor krahasues. Thotë prof. Polak në këtë artikull, të cilin Revista e Koliqit e boton gjermanisht, se me gjithë gjurmimet e derisotme mbi zanafillën e shqipes, ende sot nuk është thënë fjala e fundit.

A është shqipja me të vërtetë një gjuhë indo-gjermane, sikurse b.f.j. latinishtja apo greqishtja? Mbas përcaktimit të bëmë nga Franz Bopp dhe nga mbas-ardhësit e tij, mbi gjuhët indo-europjane, u fillue të flitet mbi zanafillën « ilire » të gjuhës shqipe. Kjo gjuhë, simbas hulumtimeve të bëme në këtë drejtim, është një vijim i ilirishtes, d.m.th. vijimi i asaj gjuhe, që në kohët e vjetra flitej në gadishullin e Ballkanit. Në këtë fushë u dallue G. v. Hahn, i pari, i cili në studimet e veta të shqipes bëri me të vërtetë një hap metodik, dhe solli një ndihmesë të çmueshme kurrë u përpoq të spjegonte materjalin e emna-

vet *ilirë* të vjetërsis me anën e shqipes, mbasi burimet e tjera t'ilirishtes nuk janë aq fort të pasuna. Në shqipen e sotme kemi fjalë, qi kanë lidhje me ilirishten asë me thrakishten; kjo gjá ká qënë provue mâ spari nga G. Meyer-i dhe N. Jokl-i në punimet qi na kanë lânë, dhe mâ vonë nga E. Çabej dhe W. Cimochoowski. Këto hulumtime, njikohësisht, na kanë provue, se në materjalin « *thrak* » dhe « *ilir* » gjinden shum fjalë, të cilat nuk mund të spjegoohen me anën e shqipes, ndonsë këto janë dokumentue si të tilla, d.m.th. ilire asë thrake, në punimet e H. Krahe, K. Dečev dhe A. Tomaschek.

Studimi i prof. Polak-ut ásh 10 faqesh të plota. Përmban sende shum me rëndësi. Sikursë kemi thënë edhe tjetër herë, këto studime të botueme gjermanisht në faqet e Revistës, do t'ishte mirë të përktheheshin shqip e të ribotoheshin apo të botoheshin si blëj të veçantë për dobín e lexuesvet shqiptarë, qi nuk e dijnë gjuhën gjermane.

108. — DYLEJA. « *Má mirë sod se dje* » (« *Shëzjat* », Nr. 9-12, Vjeti X i botimit (1966), faqe 451-457). Me një shqipe të rrjedhëshme, të pastër e të kuptueshme për të gjith, për intelektualin e për të pashkolluemin, ky shkrimtar qi ká dashtë të mbetet anonim e të nënshkruhet « *Dyleja* », na ká paraqitë jetën e sotme me përparimet e saja, qi kanë sjellë ndryshime të mrekullishme në shtresat e shoqnis njerzore: shtypi i përditëshëm, botimet e përkohëshme, librat, tejtmet radjofonike, çfaqjet në televizion, e të tjera këso dore janë tue i shërbye njerzimit për me u njoftë má mirë, për me u afrue. Kultura ásh përhapë kudo. Vuejtjet dhe pësimet e kalueme janë bâ mësimet, e nepërmjet këtyne mësimet, njerzit kanë fillue disi, me i u largue egoizmit të tepruem.

Mbas këtij konstantimi, artikull-shkruesi i ynë i bân vetes ketë pyetje: « *në shekullin XX, bota ásh kah ndizet flakë prej komunizmit, e ti thue se kemi përparue, jé tue pá ándrra në diell!* »... Si po shifet, komunizmi për ata qi nuk e kanë provue, e ká burimin në kriminalitet — vijon *Dyleja* —; e muer sundimin në dorë, tue vramë, tue premë, tue grimë e tue kërmishun me miljona e miljona njerz. Barbarizmi mëriji në kulm, aq sá djali vrau babën, baba vrau të birin. Posá erdh komunizmi në fuqí, druvarë, loparë, dhijarë muerën pjesë aktive në sundimin e turmës, e këta, si njerz injoranta, i u turrën popullit pá fijen e mëshirës: vranë, gríjnë, zhytën e mbytën sá deshtën. Rrahën e shkelmuen, shtýnë e pështýnë sá mujtën. Torturuen gjinden tue i u thye fejt e krahvet e të kâmbvet, tue i u pré hundë e buzë, veshë e vetulla dhe tue i u hypun në shpinë *kalistrup*, derisá shkrehën mullânin. Krisi shkopi e konopi... Populli mbet pá veshë e pá mbathë, mbet pá ushqime e pá barna; u zijue për një kore bukë të thatë, u shtërngue të hýnte në radhë për të marrë një gjymës kilje domate prej tregtores së shtetit, edhe këto kúr gjinde-shin. Kjo ásh një pasqyrë e zbetë e gjendjes së krijueme nga komunizmi, qi premtoi miraní e përparim!

Të gjitha këto na tregojnë se komunizmit ká fillue me i ardhë e mbrámja; ásh tue u vrejtë çdo ditë se ky ká marrë tatëpjetën; popujt kanë nisë me hapë sýt, prandej má mirë vonë se kurr, má mirë sot se dje!

109. — BASILIO BLAIOTTA. « *Voce antica* » (A Ernesto Koliqi *esule*). (« *Shêjzat* », Vjeti X (i botimit) 1966, faqe 476). Arbreshi Basilio Blaiotta i kushton prof. Koliqit, qi ká qënë shtërngue të lájë vendin e të Parvet, si dikúr Shqiptarët e Italis, ketë vjershë nostalgjike, në të cilën shprehë mallin e Atdheut të largët. Kánga shqip e Koliqit i përtrín poetit arbresh kujtimet e vjetra të « *besës* », të cilën e kanë këndue poetët popullorë të çdo kohe, i ngjallë kángët dasmore dhe e bán të përfytyrojë vashat e bukura arbnore të mveshuna si në ditë feste, ditë martese, me *kezën* tradicionale në krye; e bán të ndigjojë *zânin e vjetër* familjar, i cili, ndonsë i mërguem, jehon gjithmonë i kërthnezët, plot gjallni. Kánga e Koliqit e shpjen poetin arbresh larg e larg, i ngjallë mallin e Shqipnis; i sjell në mend ditën kúr Shqiptarët, për me i ikë tiranis, lánë votrat e veta e gjetën strehë në vend të huej, ku presin ditën e lume të kthimit. Kángë e ámbël ásh kánga e Koliqit qi të çon në kronin ngushllues të kujtimevet të vjetra, ku i mërguemi pin asi ujji qi përtrín fuqí të reja, shpresa të reja!

« *Il Cigno* » ásh titulli i vjershës së dytë të Basilio Blajotës, qi ásh botue në faqen 477 të Revistës « *Shêjzat* » (Vjeti X i botimit (1966), faqe 477). Kjo vjershë ásh përkthimi italisht, por përkthim i lirë, i njëj rapsodije arbreshe. Edhë këtu ndiehet malli i Atdheut të largët, atëherë kúr, për herën e parë, anijat mbushë me t'ikun, kapërcyen ujnát e Adriatikut për të kërkue strehim në dhë të huej. Anija e parë plot me djelmosha shqiptarë, e dyta me vajza arbreshe, dhe e treta mbushë me nozullime për një ditë të nesërme. Barka me vela ká marrë rrugën drejt brigjevet të Kalabris.

110. — GIOVANNI JANNACCI. « *Hora nani* » (« *Shêjzat* », Vjeti X i botimit (1966), faqe 530). « *Katundi si ásh sot* » (hora nani) ásh një vjershë në djalektin e Ururit (Kalabrí). Vjersha në vete nuk thotë gjá të madhe, por na jep një pasqyrë, ndonsë të vogël, të së folmes s'Ururit, apo *Rrur*, si e quejnë vetë banorët e vendit. Ká bá mirë Jannacci qi vjershës i ká vù pranë tekstin italisht, pse, përndryshej, për Shqiptarët e Shqipnis ásh shumë e vështirë të spjegohet, ngasë ká mjaft fjalë italisht të shtrembnueme dhe shumë fjalë arbrisht, qi nuk përdoren në Shqipni.

111. — MATILDE MANCINELLI. « *Il decennale di SHËJZAT* ». Me cilsin e drejtoreshës së Revistës, zojusha *Mancinelli* në rasën e dhetëvjektorit të jetës së « *Shêjzavet* » në Numrin e fundit të Vjetit X të botimit (1966), në faqen 295-296, kryen detyrën qi i ásh caktue nga redaktorët, për të falënderue të gjith, poetët, prozatorët, studjuesit, artistët, qi gjatë dhetë vjetve e kanë mbajté në kámbë Revistën me bashkëpunimin e vet të vlefshëm e plot dashuní.

« *Revista e jonë* — thotë zojusha fisnike Mancinelli — ká një vijë të veten idealogjike theksue nga kulti i traditavet të shëndoshta të gjakut, por qi i ká dyert e hapuna për çdo lëvizje idësh e për çdo çfaqje letrare dhe artistike, në të cilën të rreh një ndiesí e singertë njerzore dhe një qellim rilindës i fisit. Ketë gjá mund t'a pohoj objektivisht unë, qi nuk jam Shqiptare, por një mikeshë e vërtetë e Shqiptarvet ».

Matilde Mancinelli, fytyrë simpatike dhe inteligjente, ka një jetë plot veprimtari: ka vepruar si vullndetare e Kryqit të Kuq Italian në Afrikën Lindore gjashtëmbëdhjetë vjetë me radhë tue lënë gjithmonë kujtime të mira. Asht krye-redaktore e Revistës mujore « *Rivista Latina* » qysh prej vjetit 1950; asht drejtoreshë përgjegjëse e Revistës s'onë qysh prej themelimit të saj; ndjek me simpati çdo çfaqje shqiptare dhe merr pjesë me zell të madh në veprimtarinë kulturore të studjuesvet e të shkrimtarvet të mbledhun rreth « *Shëzavet* ».

112. — KARL GURAKUQI. Qysh prej vjetit të parë e vijimisht pa ndërpreme bashkëpunoi me shkrime të ndryshme në Revistën e mikut të vet dhe bashkëpunorit të shquem në shtypin shqiptar e në jetën kulturore e shoqërore të Shqipërisë mbrenda dhe jashta Atdheut. Po radhisim këtu pa asnjë koment e pa asnjë shkurtim titujt e artikujvet të botuem mbrenda këtij dhetëvjetori të « *Shëzavet* », të dalun nga penda e tij:

- 1) « *Letër e hapun Botuesit të Revistës "Shëzavet"* », Vjeti I, f. 62;
- 2) « *Takimet e mija me prof. Gaetan Petrottën* », Vjeti I, faqe 126-129;
- 3) « *Gjurmimet albanologjike të profesorit Marco La Piana* », Vjeti II, faqe 155-159;
- 4) « *Pesëdhjetëvjetori i Fjalorit "Bashkimi" - Kujtime të reja e të vjetra* », Vjeti II, faqe 223-226;
- 5) « *Hulumtime gjuhësore* »: 1. E tashmja dhe e kryemja e diftores, 2. Male të naltë apo male të nalta?...; 3. Sÿt e zinj apo sÿt e zez?...; Vjeti II, faqe 324-326;
- 6) « *Botime albanologjike* », Vjeti II, faqe 342-344;
- 7) « *Hulumtime gjuhësore* »: 4. Mbiemni pronuer: *i vet*; 5 Ligja apo ligji?...; 6. A kanë ndryshim kuptimi fjalët *gadi* e *gati*?; Vjeti II, f. 393.
- 8) « *Botime albanologjike* », Vjeti II, faqe 411;
- 9) « *Botime albanologjike* », Vjeti III, faqe 63-64;
- 10) « *Hulumtime gjuhësore* »: 7. Me pá — me shikue — me këqyrë; 8. Tjetër asht *nder-i* e tjetër *nderë-a*; 9. Jo *rast*, por *rasë*; Vjeti III, faqe 115;
- 11) « *Hulumtime gjuhësore* »: 10. Me veshë, me mbathë, me ngjeshë, me vù; 11. Kohët e përngjituna të foljes; 12. Me pré e me pritë, Vjeti III, f. 318;
- 12) « *Testamenti i Mustafa Krujës* » (në përvjetorin e vdekjes), Vjeti III, faqe 381-384;
- 13) « *Hulumtime gjuhësore* »: 13. Theksi kumbues i fjalës *flàmur*; Vjeti IV, faqe 39-42;
- 14) « *Për hir të së vërtetës* », Vjeti IV, faqe 96-100;
- 15) « *Vdiq prof. Kolë Kamsi* », Vjeti IV, faqe 123-125;
- 16) « *A. Xhuvani kremton 80 vjetorin e lindjes* », Vjeti IV, faqe 127;
- 17) « *Hulumtime gjuhësore* »: 14. Edhë dÿ fjalë mbi flàmurin; 15. I paditun — i padijtun, Vjeti IV, faqe 164-167;

- 18) « *Veprimtari albanologjike në Palermë* », Vjeti IV, faqe 195-196;
- 19) « *Hulumtime gjuhësore* »: 16. I ndiem — i ndieri — i ndyeri;
17. Me ndie — me ndigjue, Vjeti IV, faqe 316-319;
- 20) « *Cila âsht e vërteta?* », Vjeti IV, faqe 341-344;
- 21) « *Pinjolli i fundit i Familjes s'Arjanitasvet* » nga Franz Babinger, përkthim nga K. Gurakuqi, Vjeti IV, faqe 363-367 (me vijime);
- 22) « *Hulumtime gjuhësore* »: 18. Si t'i shkruejmë emnat e huej?, Vjeti IV, faqe 382-384;
- 23) « *Hulumtime gjuhësore* »: 19. Gjindore (me -d-) apo gjinore (pá -d-?); 20. Gjinorja e pacaktueme e emnavet femnorë; 21. Sqarim dyshimi mbi një verb të shqipes, Vjeti V, faqe 112-115;
- 24) « *Hulumtime gjuhësore* »: 22. Nji bisedim i shkurtë mbi përemnat vetorë: Vjeti V, faqe 173-177;
- 25) « *Hulumtime gjuhësore* »: 23. Rreth njëj letre së prof. Lambertz-it; 24. Edhë për fjalën *vjet* kemi për të thënë dishka: Vjeti V, faqe 239;
- 26) « *Hulumtime gjuhësore* »: 25. Mbiemnat e përngjitun; 26. Gabime gramatike: Vjeti V, faqe 339-342;
- 27) « *Pse kaq mëni kundra Fishtës?*... » Vjeti V, faqe 418-425;
- 28) « *Trashigimi shpirtnuer i Fishtës* » Vjeti V, faqe 515-525;
- 29) « *Hulumtime gjuhësore* »: 27. Fjalori i shqipes i Institutit të Shkencave të Tiranës, Vjeti VI, faqe 44-48;
- 30) « *Hulumtime gjuhësore* »: 28. Agon, gdhin, vegon, ngriset, mûzget, ndjehë; 29. Ndajfolja: *vetiu*; 30. Dram-i apo dramë-a, Vjeti VI, faqe 107-110.
- 31) « *Hulumtime gjuhësore* »: 31. Prej, nga, kah; 32. Nyjat e përparme me mbiemnat; 33. Ndajfolja *heret*, Vjeti VI, faqe 185-189;
- 32) « *Ká vdekë në Shkodër At Marin Sirdani* », Vjeti VI, faqe 209-211;
- 33) « *Xhevat Kallajxhi - Lincoln* », Vjeti VI, faqe 213-215;
- 34) « *Prof. Lambertz në veprimtarin albanologjike* », Vjeti VI, faqe 221-226;
- 35) « *Hulumtime gjuhësore* »: 34. Leksikografia shqipe deri të « Fjalori » i Tiranës, Vjeti VI, faqe 257-262;
- 36) « *Hulumtime gjuhësore* »: Vijon Leksikografia shqipe, Vjeti VI, faqe 307-312;
- 37) « *Hulumtime gjuhësore* » 35. « Fjalorët shqip në dorëshkrim », Vjeti VI, faqe 381-386;
- 38) « *Dhëlpna e Ujku* » — Përrallë popullore — Vjeti VI, faqe 402-404;
- 39) « *Meshë për shpirtin e Papas Petrotës* », Vjeti VII, faqe 5;
- 40) « *Prof. Gaetan Petrotta, letrár e patriot* », Vjeti VII, faqe 11-15;
- 41) « *Hulumtime gjuhësore* » vijim: Fjalorët shqip në dorëshkrim, Vjeti VI, faqe 107-110;
- 42) « *Ernest Koliqi* », Vjeti VII, faqe 163-172;

- 43) « *Në kujtim të paharrueshëm të Prof. Lambertz-it* » (27-7-1882 - 26-8-1963);
- 44) « *Vdiq albanologu prof. Angelo Leotti* » (1884-1963), Vjeti VII, faqe 389-391;
- 45) « *Dizionario degli Albanesi d'Italia* »: Emanuele Giordano, Vjeti VII, faqe 421-424;
- 46) « *Hulumtime gjuhësore* »: 36. Kartëmonedhë, pareletër apo parëkartë? Vjeti VIII, faqe 15-18;
- 47) « *Nji përgjegje revistës "Drita" të Tiranës: Themelimi i Bibliotekës Kombtare, Themelimi i Muzeut* », Vjeti VIII, faqe 86-89;
- 48) « *Liriche Adriatiche* » di Ettore Paratore, përkthim i Karl Guraqit, Vjeti VIII, faqe 124-127;
- 49) « *Aurelio Rigoli* » Le varianti della *Barunissa di Carini* - Recensjon, Vjeti VIII, faqe 137-138;
- 50) « *Kângatari i Maqit* », Vjeti VIII, faqe 292-304;
- 51) « *Kujtimi i De Radës në Sicili* », Vjeti VIII, faqe 502-504;
- 52) « *Vdiq prof. De Stefano* », Vjeti VIII, faqe 520-521;
- 53) « *Për historin e arsimit shqiptar* », Vjeti IX, faqe 8-13;
- 54) « *Zi në Qendrën e Studimevet Shqiptare* » (vdiq prof. Cocchiara), Vjeti IX, faqe 65-66;
- 55) « *Përkuajtjet At Justin Rrotën* », Vjeti IX, faqe 95-96;
- 56) « *Prof. Lavagnini Presid i Fakultetit të Letravet* », Vjeti IX, faqe 132-133;
- 57) « *Vdiq prof. Zef Skiroi* », Vjeti IX, faqe 137-138;
- 58) « *Dy shpirtinat e njëj poeti* » di Ettore Paratore, përkthim nga italishtja, Vjeti IX, faqe 224-226;
- 59) « *Hulumtime gjuhësore* »: folja *me mujtë, e pakryemja e trajtës pësore, parafjala qysh dhe përmemni shka*;
- 60) « *Për shtatëqindvjetorin e Dante-s — Kânga XI e Parrizit: Themelimi i Urdhnit të Shën Françeskut* », Vjeti IX, faqe 333-341;
- 61) « *Këthimi — Il Ritorno i Zef Skiroit* », Vjeti IX faqe 385-391;
- 62) « *Nji rektifikim i nevojshëm* » (përgjegje fletores « *Dielli* » (mësimi i italishtes në shkollat e Shqipnis!), Vjeti X, faqe 61;
- 63) « *Hulumtime gjuhësore* »: Dita e të Shuemvet; — Për një letër të njëj miku, Vjeti X, faqe 100-103;
- 64) « *Mbledhja vjetore akademike e Qendrës së Studimevet Shqiptare* », Vjeti X, faqe 135-137;
- 65) « *Vdiq prof. Günter Reichenkron* », Vjeti X, faqe 218-219;
- 66) « *Hulumtime gjuhësore* »: Gjinija asnjanse, Vjeti X, faqe 255-258;
- 67) « *Nepër vullajt e Shêjzavet* », Vjeti X, faqe 515-526;
- 68) « *Kujtim për Tajar Zavalanin* », Vjeti X, faqe 562-564.

113. — MARTIN CAMAJ. Asht kryeredaktori i Revistës, krahu i djathtë i prof. Koliqit qysh prej numrit të parë të botimit në gushtin e vjetit 1957 dhe sot e kësaj dite. Asht kot të tjerim levdata për Martin Camaj pse bota intelektuale shqiptare e njëj mirfilli nga botimet qi na ká dhânë dhe nga artikujt-studime qi ká shkruar për Revistën e mikut të vet « *Shêjzat* ». Ká shkruar gadi në çdo numër të

saj pá përtësë, vetëm për t'i shërbye gjuhësis e letërsis shqipe, e për të krye një barrë qi tash mâ se dhetë vjetë ká marrë përsipër për t'i shërbye shtypit shqiptár në mërgim.

Nuk ásht e mundun të shkoqisim gjånë e gjatë veprimtarin qi ká zhvillue në faqet e Revistës; po rreshtojmë prandej vetëm titujt e shkrimevet të tija.

1) « *Katër vjersha të titullueme: a) Vendit t'em, b) Shiu mbi lum, c) Poezija e Rilindjes, d) Brëzi i vektares* », Vjeti I, faqe 10-11;
2) « *Kuvend poezije shqiptare* », Vjeti I, faqe 30;
3) « *Dý pushkë që ranë te "Ara e Gegës"* », Vjeti I, faqe 123-125;
4) « *Mimozat* » (vjershë) - « *Poetit të vdekun* » (vjershë), Vjeti II, faqe 14-15;

5) « *Nepër fletët e "Nëndorit"* », Nr. 8, Tiranë, 1957, Vjeti II, faqe 102-105;

6) « *Stavro Skendi: Mendimi politik dhe veprimtarija kryengritse shqiptare* » (1881-1921), përkthyer prej Sejfi Protopapës - Recensjon, Vjeti II, faqe 199-200;

7) « *Nji shikim poezis së vjetit 1957 në Shqipni* », Vjeti II, faqe 227-235;

8) « *Nji lojë e pahijshme* » nga Mihal Zoshçenko, përkthye nga Martin Camaj — Vjeti II, faqe 311-313;

9) « *Libra të lexuem* »: Tonin Miloti ZANUSHA — Recensjon, Vjeti II, faqe 342;

10) « *Krentimi i 28 Nândorit në Romë* », Vjeti II, faqe 406-407;

11) « *Mrekullija* » nga Boris Pasternak, Përkthye shqip nga Martin Camaj, Vjeti III, faqe 121;

12) « *Për vokalin nazal ke Buzuku* », Vjeti III, faqe 163-173;

13) « *Ndër katundet arbreshe në Kalabri* » (Përshtypje), Vjeti III, faqe 281-283;

14) « *Festimet e Ungrës* », Vjeti III, faqe 332-334;

15) « *Vjersha: a) Petrarca, b) Fryma e bletës, c) Valle Rrugove, d) Verë e lumtun* », Vjeti III, faqe 385-386;

16) « *Libra të lexuem: Giacomo Marlekaj — La più antica pubblicazione in lingua albanese* » (a proposito della recente edizione del Prof. Namik Ressuli), Vjeti III, faqe 428;

17) « *Libra të lexuem: Arshi Pipa — "Libri i Burgut"* » - Romë, 1959; Vjeti IV, faqe 52-53;

18) « *Ligjirata e Prof. Franz Babinger mbi Konstantin Arianit Komneni* », Vjeti IV, faqe 75-80;

19) « *I pari Kongres ndërkombtár i djalektologjis së përgjithëshme* », në bashkëpunim me E. K. - Vjeti IV, faqe 219-222;

20) « *Rreth prozës së sotshme në Shqipni* », Vjeti IV, faqe 291-299;

21) « *Udhëtim veruer nepër Arbreshë të Kalabris* », Vjeti V, faqe 254-256;

22) « *Libra të lexuem: Dr. Idriz Ajeti — Pamje historike e legjërimit shqip të Gjakovës në fillim të shekullit XIX* » —, Vjeti V, faqe 270-272;

23) « *Shëndrrimi e përpunimi i thânjeve popullore në Lahutën e Malcís* », Vjeti V, faqe 477-485;

- 24) « *Ferri — e para kantikë e Komedis Hyjnore në gjuhën shqipe* », Vjeti VI, faqe 149-157;
- 25) « *Konferencë e Koliqit në München* », Vjeti VI, faqe 202-203;
- 26) « *Vepra e fundit e Ivan Popovic dhe çashtja e prejardhjes së Shqiptarvet* », Vjeti VI, faqe 236-239;
- 27) « *Mbledhja e balkanologve në München* », Vjeti VI, faqe 365-369;
- 28) « *Nji konferencë e profesor Schmaus mbí Epikën popullore shqiptare n'Universitetin e Romës* », Vjeti VII, faqe 77-79;
- 29) « *Në rasën e gjashtëdhjetëvjetorit të lindjes s'Ernest Koliqit* », Vjeti VII, faqe 149-150;
- 30) « *Legjenda* » — Vjersha, Vjeti VII, faqe 288-305;
- 31) « *Legjenda* » — Vjersha, Vjeti VII, faqe 347-359;
- 32) « *Nji paraqitje e tansishme e poetit arbresh Francesco Crispi Glaviano* », Vjeti VIII, faqe 116-118;
- 33) « *Václav Polak — Les origines de la differenciation dialectale en Albanie* », recensjon, Vjeti VIII, faqe 138;
- 34) « *Václav Polak — Balkanische Zusammenhänge und etymologische Forschungen des Albanischen* », Vjeti VIII, faqe 138;
- 35) « *Jeronim De Rada për gjuhësinë shqipe* », Vjeti VIII, faqe 332-336;
- 36) « *Tajar Zavalani: The P.E.N. in exil: Albanians - ARENA*, recensjon; Vjeti VIII, faqe 451-452;
- 37) « *Vendi që i përngjante nji zgjoni bletësh* », Vjeti IX, faqe 14-20;
- 38) « *Jeta e vepra e Johann Georg von Hahn* », Vjeti IX, faqe 48-52;
- 39) « *Libra të lexuem: Ndré Mjeda — Juvenilja e vepra tjera mbledhur e redaktuar nga Mark Gurakuqi* » — Tiranë 1964, recensjon, Vjeti IX, faqe 68;
- 40) « *Nji trim që këndohej ndër kângë popullore* », Vjeti IX, faqe 97-104;
- 41) « *Libra të lexuem: Studime Historike — Botim i Universitetit të Tiranës* » — Vjeti IX, faqe 142-143;
- 42) « *Udhitari maje mushkut* », Vjeti IX, faqe 156-160;
- 43) « *Romani i Eshtnave* », Vjeti IX, faqe 257-261;
- 44) « *Libra të lexuem: Zeitschrift für Balkanologie 1 (1963)* » — recensjon, Vjeti IX, faqe 286-287;
- 45) « *Purgatori* » — e dyta kantikë e Komedis Hyjnore në gjuhën shqipe » — recensjon i përkthimit të bëm nga Pashko Gjeçi, Vjeti IX, faqe 315-320;
- 46) « *Sull'elemento dei canti popolari nelle rapsodie dello Schirò* », Vjeti IX, faqe 396-398;
- 47) « *Libra të lexuem: Gli etnici dei paesi albanesi d'Italia* » — recensjon, Vjeti IX, faqe 429;
- 48) « *Gramatika e të folmes së Shqiptarvet të Salamis (Kuluri)* » nga Claus Haebler — recensjon, Vjeti IX, faqe 430-432;
- 49) « *Arka e Noeit apo friga* », Vjeti X, faqe 93-97;
- 50) « *Njiqindvjetori i lindjes së Ndré Mjedjes (1866-1966)* », Vjeti X, faqe 180-189;

- 51) « *Profesor Mhill Marku u ndá nesh* », Vjeti X, faqe 225-226;
 52) « *Kongresi i balkanologvet në Sofje* », Vjeti X, faqe 289-290;
 53) « *Pjetër Budi* » në rasën e katërqindvjetorit të lindjes — Vjeti X, faqe 494-496;
 54) « *Mendime rreth zhvillimit të letërsisë së mbasluftës në Shqipni* », Vjeti X, faqe 511-514.

114. — ERNEST KOLIQI. Po i vëmë kunorën këtij syzimi t'onë me emnin e *pronarit* të Revistës, qi është njikohësisht Drejtuer, Drejtues, Redaktor, Rregullues, Frymzues i saj; rreth emnit të këtij Burri u mblodh mezja e intelektualvet shqiptarë, i dhanë ndihmë dhe përkrahje me shkrime, me këshille e me udhëzime, në qoftë se ka qënë nevoja për këto. Të gjith, kush mâ shum e kush mâ pak, dhanë ndihmesën e vet për t'a bâ Revistën sá mâ tërheqse, sá mâ të dobishme. Nuk ka ngjá ndonji herë në shtypin t'onë, qoftë mbrenda në Shqipni, qoftë jashta Atdheut, qi një Revistë apo fletore të ketë pasë një numër kaq të madh bashkëpunorësh. Kjo don të thotë se për Koliqin ushqehet një nderim i posaçëm; emni i Tij me veprat e çmueshme e të shumta, ka bâ qi secili e ka pasë për ndër me u vù nën flamur të Tij e bashkë me Të me u përpjekë të mbajnë gjallë flakën e dashunis së kombit e të gjuhës shqipe. Edhë kundërshtarët i a kanë njoftë zotsin, kompetencën dhe shpirtin organizues në punë të Shqipnis. Krejt jeta e Tij është një vijim i papremë pune së frytshme; i *qeshë puna në dorë*, si thonë në Shkodër. I bân ball çdo vështirsije, pse ka një vullndet të çeliktë, por edhë një zotsi dhe një përgatitje shembullore. Emni i Tij është i njoftun, jo vetëm në rrethet shqiptare, por edhë në qarqet ndërkombtare, ku me sjelljet e veta fisnike dhe me zgjuetsin e shkathtësin e mendjes, din të bâjë për vete çdo njeri qi ka përpjekje me Të. Nuk e kam mendjen të bâj panegjirikun e Tij, pse këtu nuk është rasa as vendi; deshta vetëm të çfaqj admirimin t'em për zotsin qi ka tregue mbrenda këtyne dhetë vjetve në mbajtjen e Revistës mâ të çmueshme shqipe.

Punimi i Tij në Revistën « *Shêjzat* » është kaq i dendun, sá, qi, po t'i radhisim të gjitha shkrimet e Tija, do të dilshim jashta cakat qi kemi parapá në fillim. Për ketë arsye, këtu po rreshtojmë vetëm artikujt mâ me rëndësi. Lexuesi, në qoftë se e ka ruejtë krejt kolekcjonin e kësaj Reviste, mjafton të hapë, po thuejse, çdo faqe, e do të takojë n'emnin e Koliqit; fillon me Numrin e parë e mbaron me numrin e fundit, gjithmonë i gjallë, i interesantshëm, pá përtesë. Dijmë vetëm t'I urojmë shëndet të plotë, qi të mundet me kremtue 25 vjetorin e themelimit të kësaj pjelle së Vet!

- 1) « *Kroje të reja në Parnaz shqiptar* », Vjeti I, faqe 3-9;
- 2) « *Shtatëdhjetvjetori i lindjes së Mustafa Krujës* », Vjeti I, faqe 70-76;
- 3) « *Giosue Carducci* »: përkthen, me zotsin e vet të njoftun, disá këngë të këtij poeti italian, qi u çmue me çmimin Nobel për letërsi. Këtu janë të përkthye këto këngë: a) Këngë mëngjiesi (*Mattinata*); b) Përpara Shën Gvidos (*Davanti San Guido*); c) Bashkija fshatare (*Il Comune rustico*); d) Këngë marsi (*Canto di marzo*); Vjeti I, faqe 108-115;

- 4) « *Kroje të reja në Parnaz shqiptar* » (vijim), Vjeti I, faqe 130-135;
- 5) « *Gabriele D'Annunzio* » (në njizetvjetorin e vdekjes): përkthen dy poezi: a) Mbrâmja fjezolane; b) Gjatë Afrikut në një mbrâmje qershori mbas shiut, Vjeti II, faqe 45-48;
- 6) « *Mehdi Frasherî, dekani i shkrimtarvet shqiptarë* », Vjeti II, faqe 174-176; (na pëlqen të bâjmë një shenim të vogël: fjala e urtë franceze *partir, c'est mourir un peu* âsht përkthye shqip nga Koliqi « *pamundësija me kthye në vendlindje âsht një e zezë mâ e madhe se deka*);
- 7) « *Kështjelli i Harresës* » nga Antonino Pagliaro, përkthim nga E. Koliqi, Vjeti II, faqe 265-268;
- 8) « *Pio XII e l'Albania* » (pagine di Diario), Vjeti II, faqe 294-296;
- 9) « *Ditiramb i gjakut thrako-ilir* (kângë korale), Metamorfozë, Dishîr », Vjeti II, faqe 318-323;
- 10) « *Ndue Paluca* (Kujtime e përshtypje) », Vjeti III, faqe 57-60;
- 11) « *Kost Çekrezi* », Vjeti III, faqe 127-128;
- 12) « *Kangjelet e Rilindjes* », Vjeti III, faqe 290-300;
- 13) « *Rapsodi e rapsodie delle Alpi albanesi* », Vjeti III, faqe 350-355;
- 14) « *Dhetëvjetori i së përkohëshmes "Jeta e Rë"* »: një vallim i hollësishëm i kësaj Reviste qi e botojnë Shqiptarët e Kosovës në Jugoslavî, Vjeti III, faqe 404-421;
- 15) « *Ândrra e Pretashit* » (vepra e At A. Harapit), Vjeti IV, faqe 32-38;
- 16) « *Rapsodi e rapsodie delle Alpi albanesi* » (vijim), Vjeti IV, faqe 113-119;
- 17) « *Rapsodi e rapsodie delle Alpi albanesi* » (vijim), Vjeti IV, faqe 168-170;
- 18) « *Vjersha*: a) Qielli mbî oborr; b) Dikur, pranë shimshirvet; c) Hallvazhîs; d) Leze Sakatja », Vjeti IV, faqe 237-241;
- 19) « *Zgjimi i Zânave arbreshe* », Vjeti IV, faqe 300-302;
- 20) « *Rapsodi e rapsodie delle Alpi albanesi* » (vijim), Vjeti IV, faqe 320-329;
- 21) « *Zâmarja me gjashtë bira* », Vjeti IV, faqe 330-333;
- 22) « *Ventesimo anniversario della scomparsa di Fishta* » — Këtu kemi përkthimin në gjuhën italyane të vjershës së Fishtës « *Dijsja* » — *La medichessa*, Vjeti IV, faqe 385-396;
- 23) « *Në vis ku tingullojnë lahutat* » — Zgjim në bjeshkë — Vjeti IV, faqe 397-401;
- 24) « *Në vis ku tingullojnë lahutat* »: a) I pari takim me kângatarin e Thethit, b) Poetënt e kalëmit dhe poetënt e polëmit »;
- c) Kângët e malevet »; Vjeti V, faqe 18-25; (Vijim);
- 25) « *U zhduk Sever Pop* », Vjeti V, faqe 26-28;
- 26) « *I tre maggiori poeti d'Albania* », Vjeti V, faqe 40-50;
- 27) « *Në vis ku tingullojnë lahutat*: a) Si dalin kângët e reja ndër male, b) Muji e Halili, c) Gjergj Pllumbi, d) Bisedime me Poetin e Thethit »; Vjeti V, faqe 185-192; (vijim);

- 28) « *Nozze Albanesi* » di Ali Asllani: traduzione dall'albanese fatta da Koliqi, con annotazioni; Vjeti V, faqe 244-253;
- 29) « *Tempo Nuovo* »: Traduzione del Canto XXVI della *Lahuta e Malcís* dal titolo *Koha e Rë*; Vjeti V, faqe 496-510;
- 30) « *Evoluzione storica della lirica albanese* », Vjeti VI, faqe 49-60 (artikull shkruar italisht);
- 31) « *Giuseppe Schiró, Poeta della fratellanza Pan-Albanese* », Vjeti VI, faqe 118-137;
- 32) « *Pasqyrat e Narçizit* »: I) Ujët e pusit (me vijime në numratë ndryshëm), Vjeti VI, faqe 190-194;
- 33) « *Poesia di Naim Frashëri* »: Traduzione dall'albanese di tre poesie del Frashëri: a) L'ospite, b) La scintilla del sole dinanzi alla violetta, c) Ciò che dice il cero; Vjeti VI, faqe 199-201;
- 34) « *Pesëdhjetëvjetori i vdekjes së Giovanni Pascoli-t* », Vjeti VI, faqe 227-235 me përkthimin shqip të këtyre poezive t'auktorit italian: a) Qepsja, b) Fides, c) Lavrojnë arën, d) Bumbullima, e) Pelëza qimelmuet e thija thija, f) Solon (me shenime të posaçme);
- 35) « *Pasqyrat e Narçizit* »: II) Pasqyrë e vjetër shkodrane; III) Kroni i Bardhanjorvet, Vjeti VI, faqe 247-256;
- 36) « *Pasqyrat e Narçizit* »: IV) Prrue në Dukagjin; V) Nji çutërr në Helveti (kushtue kujtimit të Dom Lazër Shantojës), Vjeti VI, faqe 318-323;
- 37) « *Pasqyrat e Narçizit* »: VI) Vala e Detit; VII) Xhami i dritores s'ime; Vjeti VI, faqe faqe 396-401;
- 38) « *Papas Petrotta, flamurtar i kulturës shqiptare* » — Malli arbresh për Shqipëri, Vjeti VII, faqe 1-4;
- 39) « *L'Islam e il Cristianesimo nella letteratura albanese* », Vjeti VII, faqe 49-63;
- 40) « *Malli i atdheut e librat* — Dý shkase shpirtnore në Shqiptarin », Vjeti VII, faqe 73-76;
- 41) « *Për Gjergj Pllumbin* » (Vjershë), Vjeti VII, faqe 101-103;
- 42) « *Njiqindvjetori i lindjes së Gabriele D'Annunzio-s* »: përveç jetëshkrimit dhe shënimeve, na jep në përkthim shqip këto vjersha: a) Këndojnë puhinat...; b) Nga kupa e rëvet...; c) O drapën i hânës...; d) O Riní; e) Dhantí e tmershme...; f) Shtrojet; g) Zgjimet; h) Shiu në pyll pishash; i) Para agimit; l) Barijt; Vjeti VII, faqe 125-137;
- 43) « *Albanologjija dhe Kongreset ndërkombtare* » me këta nëntituj: a) Opinjon i shtrëmbënuem; b) Përpjekja albanologjike e Shqiptarvet; c) Gjendja e sotme; d) Mos të trëmbemi nga kultura, Vjeti VII, faqe 313-316;
- 44) « *Nji krue melodije qi u thá* » (kujtim për të ndiemën Gjon Kujxhija), Vjeti VII, faqe 320-324;
- 45) « *Spirito autoctono e influssi stranieri nella letteratura albanese* », Vjeti VII, faqe 360-370 e vijon;
- 46) « *Spirito autoctono e influssi stranieri nella letteratura albanese* », Vjeti VII, faqe 395-403 (vijim).
- 47) « *Albanologjija po përparon* », Vjeti III, faqe 9-14;
- 48) « *Girolamo De Rada* », Vjeti VIII, faqe 28-40;
- 49) « *Ekrem Vlora* », Vjeti VIII, faqe 77-80;

- 50) « *Vjerrsha* »: a) Dekë a âmbël; b) Gjinde e huej në votër t'ime; c) Hânës; d) Máll e mërzi; Vjeti VIII, faqe 111-113;
- 51) « *Atdhedashuni e patriotizëm* », Vjeti VIII, faqe 145-148;
- 52) « *Tue ndëgjue fjalën e At Valentinit* », Vjeti VIII, faqe 149-154;
- 53) « *Giacomo Vuxani, patriota Italo-albanese di Zara* », Vjeti VIII, faqe 155-158;
- 54) « *Katund e botë* » — Vdekja e Jeronim De Radës: a) I ndershëm, por i cokatun; b) Nuk e trazonte mos-kuptimi; c) T'u jemi mirënjohës Arbreshvet t'Italis, Vjeti VIII, faqe 221-224;
- 55) « *Jeta dhe veprat e Poetit* » (Jeronim De Radës), Vjeti VIII, faqe 225-230;
- 56) « *Tri dit të mrekullueshme* » (kremtimet për 150 vjetorin e lindjes Hjeronim De Radës), Vjeti VIII, faqe 461-467;
- 57) « *Poesie di Domenico di Giura* »; Vjeti VIII, faqe 505-506;
- 58) « *Rrâjët lëvizin* » (Ngjarje me një dukë), Vjeti IX, faqe 38-47;
- 59) « *Luigj Gurakuqi* » (në dyzetvjetorin e vrasjes së tij në Bari), Vjeti IX, faqe 73-76;
- 60) « *Emzot Theofan S. Noli* », Vjeti IX, faqe 77-85;
- 61) « Athanas Gegaj and Rexhep Krasniqi — *Albania* » — recensjon — Vjeti IX, faqe 143-144;
- 62) « *Nji javë me mësuesa arbreshë* », Vjeti IX, faqe 145-150;
- 63) « *Takimi i orës 9 të mbrâmjes* » (veprim dramatik në një hov), Vjeti IX, faqe 187-201;
- 64) « *Politika e Kultura* », Vjeti IX, faqe 217-220;
- 65) « *Nji tragjedi e Alfieri-t përkthye shqip* » — recensjon i përkthimit të kësaj tragjedije bā nga At Zef Valentini —, Vjeti IX, faqe 262-275;
- 66) « *Vjerrsha të Dante-s* » përkthye në shqipe nga E. Koliqi; Vjeti IX, faqe 299-305;
- 67) « *Dante e noi Albanesi* », Vjeti IX, faqe 321-326;
- 68) « *Libra të lexuem* »: Lorena Berg Fattori: « Ad ogni ora che passa » — recensjon, Vjeti IX, faqe 360-362;
- 69) « *Giuseppe Trinnanzi: « Mezzo secolo e più di poesia »*, — recensjon, Vjeti IX, faqe 362-364;
- 70) « *Palci ethnik ngadhnjen në poezin e Schirò-it* »: a) Poezi e realitet; b) Skandërbeu frymzues i rilindjes; c) Traditat ndriçohen nepër kulturë (krye-artikull), Vjeti IX, faqe 365-368;
- 71) « *Zef Schirò — Shënime bio-bibliografike* », Vjeti IX, faqe 369-371;
- 72) « *Përkujtimi kremtuer i Poetit Schirò* », Vjeti IX, faqe 376-378;
- 73) « *Lo sfondo storico e politico del poema Këthimi* », Vjeti IX, faqe 399-411;
- 74) « *Bota Arbnore* » (shkoqitje e pleqnime): a) Shteti shqiptar; b) Shqiptarët e Kosmetit; c) Arbreshët; d) Djaspora e mërgata (krye-artikull), Vjeti X, faqe 1-4;
- 75) « *Fishta është i gjallë midis nesh* » (në 25 vjetorin e vdekjes së Poetit), Vjeti X, faqe 5-7;
- 76) « *Libra të lexuem: JETA KATHOLIKE SHQIPTARE* » — recensjon — Vjeti X, faqe 71-72;

77) « *Mërgata e diaspora* » (shkoqitje e pleqnime), Vjeti X, faqe 73-76;

78) « *Çajupi e Mjedja në qindvjetorin e lindjes* », Vjeti X, faqe 83-86;

79) « *Çajupi* » di Ernesto Koliqi (italisht me përkthimin e komedis « *Sposo a quattordici anni* » në vjershë), Vjeti X, faqe 123-132;

80) « *Tradita e Kultura* », Vjeti X, faqe 145-148;

81) « *Gjon Marka Gjonit, Kapidan'i Mirditës* »: a) Jeta; b) Reformat e Kapidan Gjonit; c) Marku e Lleshi; d) Smundja mizore, Vjeti X, faqe 152-156;

82) « *Për Kapidanin e Mirditës* » (Fjalë e mbajtur në vorrim të Tij), Vjeti X, faqe 162-164;

83) « *Ekspozitë e Ibrahim Kodrës në Romë* », Vjeti X, faqe 215-216;

84) « *Komb e Njerzim* »: a) Rracizma të ndryshëm; b) Vëllaznim kombtar e njerzuer, Vjeti X, faqe 221-224;

85) « *Veprimtaria e Lin Delis* », Vjeti X, faqe 287-288;

86) « *Malli i shtampës* »: a) Më tërhiqte pamja e Shtypshkrojavet; b) Fletorarja sy-kaltërt; c) « Ora e Maleve »; d) Fletorja « Bashkimi »; e) « Illyria », f) « Shkëndija »; g) « Shëzjat »; Vjeti X, faqe 297-310.

SHENIM. Sikursë thamë në fillim kúr nisëm syzimin e veprimtaris së Koliqit, do të zgjateshim tepër e do të dilshim jashta kufinit të paracaktuem. Penda e Tij rrotull këtyne dhetë vjetve ká qënë e palodhëshme; përveç 86 artikujvet qi radhitëm má nalt, Ai e ká pasunue Revistën edhë me rubrika të ndryshme, qi e kanë bâ të përkohëshmen má tërheqse e shum të dobishme. Janë për t'u përmendë sidomos shkrimet nën titujt: « *Xixat e Shëzjavet* », « *Fjala qet fjalën* », « *Shkoqitje e pleqnime* »; qi shpesh herë janë xhevahire mendimesh dhe gjuhe. Nuk duhen harrue lajmet e ndryshme në çdo numër, shkrue gjithmonë nga dora e Koliqit, etj. etj., shkrime qi secili lexues mund t'i qemtojë nga stili e nga gjuha; mos të harrohet « *Kronika kulturore* », e cila, má të shumtën e herës, ást prodhim i Tij.

Mos të harrohet korrespondenca e papreme qi ká mbajtë me bashkëpunorët, e cila shpesh ást kryevepër letrare.

115. — Në radhën e bashkëpunorvet të Revistës lipset të vihet, pá tjetër, edhë *dr. Petro Vuçani*, i cili, me një kujdes shembulluer e pá përtesë, i ást bâ krah kunatit të vet, prof. Koliqit, me qortimin e shtypájvet, qi, sikursë e dijmë, ást një punë e mundimshme dhe e mërzicme. Meriton lavdime të posaçme nga ana e bashkëpunorvet, të cilët i kanë pá shkrimet e veta të shtypuna pá gabime shtypi; nga ana e lexuesvet, të cilët kanë mujtë me i lexue këto shkrime me ándje pá pasë nevojë të perpiqen t'i bijnë në të ndonjij fjale apo ndonjij mendimi, shtrembue nga gabimet e shtypit. Na, *Petro Vuçanin* e kemi páse nxânës dhe i a njëofim përpiknin në detyrimet qi merr përsipër. Janë të rrallë ata të rij, qi, përveç punës së përditëshme për të nxjerrë jetesën, i bájne fli edhë orët e natës për një shërbim kombtar pá mtesa e kërkesa shpërblimesh.

E përkohëshmjja « Zeri i rinisë » (Nr. 7, Prishtinë 22 shkurt 1969, faqe 16) boton artikullin qi këtu po riprodhojmë. Pjesën e dytë t'artikullit, e cila do të shtypet në numrin 8 t'asaj së përkohëshme, do t'u a paraqesim lexuesave kur të dalë.

Në shërbim të ideologjisë së Papës

nga JUSUF FERIZI

Në marginat e « Shëjzave »

Historikisht është e njohtur se kleri katolik shqiptar, qysh në shekullin XIX, duke i shërbyer besnikërisht Vatikanit, veheh në shërbim të perandorëve pushtonjëse të ndryshme, simbas kohës dhe rrethanave që i konvenonin. Posaçërisht, pas shpalljes së pavarësisë së Shqipërisë, forcohet karakteri antikombëtar dhe reacionar i veprimtarisë së klerit katolik në të gjitha fushat e jetës, duke ia nënshtruar interesat kombëtare interesave të fesë, duke i shërbyer reacionit të Italisë fashiste në mbrojtjen e rendit shfrytëzues çifligar-borgjez.

Imperializmi dhe fashizmi kishin hapur qesenë për njerëzit e artit që viheshin në shërbim të tyre, e, në anën tjetër, mbanin një qëndrim më të butë ndaj indiferentëve, ndaj atyre që në krijimet e tyre nuk trajtonin asgjë të rëndësishme që do të kishite të bëjë me ngjarjet e kohës. Në këtë mënyrë, pas Revolucionit socialist të Tetorit, lindën tri rryma kryesore në letërsi: rryma revolucionare, indiferentiste dhe imperialiste.

Ndërkaq, në historinë e letërsisë shqipe, këto tri rryme, për kah karakteri i tyre, fuzionohen në dy sosh: njera që ndjek vazhden e letërsisë patriotike e demokratike të Rilindjes kombëtare, rrugën e realizimit, e më vonë të realizimit socialist; dhe rryma e dytë që u bë shërbëtore e vegël e regjimit shtypës të Zogut e pastaj e pushtonjësve fashistë e nazistë me ideologët e saj si Konica, Fishta e Koliqi.

« Në fund të shekullit XIX e në fillim të shekullit XX, veçohet veprimtaria letrare e Faik Konicës, shkrimtar antipopullor, vegël e imperializmit austriak e pastaj e imperializmit dhe fashizmit italian, si dhe e Zogut. Po në atë kohë filloi të shkruajë edhe Gjergj Fishta, koka e shkollës letrare të klerit katolik, vegël e të njejtëve. Me shkrimet e tyre, këta luftuan zakonisht idetë e përpjekjet përparimtare në Shqipëri, ushqyen shovinizmin, nxitën luftën kundër popujve fqinj, duke lenë në heshtje luftën kundër pushtonjësve turq, austriakë e italianë, kundër imperializmit në përgjithsi. Këtë punë e bënë, kush më pak e kush më shumë, edhe shkrimtarët profashistë e fashistë të

ndryshëm. Idetë qëndrore të veprave të tyre genë antisllavizmi, idealizmi i jetës patriarkale e të klasave sundonjëse etj.» (Dh. S. Shuteriqi).

Derisa rryma e parë, me përfaqsonjës Nolin, Migjenin, Q. Stafën, Dh. S. Shuteriqin, i shpall luftë romantizmit reacionar që vërshonte me nostalgji nga e kaluara, në shkrimet e së cilës rrymë vëreheshin kërkesat e para për një realizëm kritik, rryma e dytë, ajo e letërsisë zyrtare, formaliste, me Ernest Koliqin me shokë në krye, filloi të çfaq tendenca të dekadentizmit borgjez të Europës, me një synim të vetëm: të largojë nga tema e kohës, të idealizojë të kaluarën, të mistifikujë, esteticizojë dhe folklorizojë atë që nuk ka të bëjë me realitetin e ditëve tona.

Tani, për njohësin edhe më modest të historisë së letërsisë shqipe, për atë që ka dëgjuar apelin që u bën popujve të Ballkanit Naum Veqilharxhi në gjysmën e parë të shekullit XIX, për luftë të përbashkët të Shqiptarëve, Sërbëve, Bullgarëve, e Grekëve kundër pushtonjësit osmanllinj, apo: ai që di sa do pak për qëndrimin përparimtar të Zef Serembes mbi çëshijen e mirëvajtjes, lirisë dhe pamvarsisë së popujve të Ballkanit, tezë kjo që mbështetet kryekëput në luftën e përbashkët të liridashësve të kombeve të ndryshme kundër pushtonjësit të huaj (idetë e këtij poeti popullor, i cili pas gjithë atyre përpjekjeve që i bën për të triumfuar kauza e Garibaldit, menjëherë e kupton se është trathhtar interes i përgjithshëm, atëherë kur borgjezia italiane (pas vitit 1848) zën të zbatojë politikën ekspansioniste dhe imperialiste me një qëllim të caktuar: të bëhet në Ballkan trashëgimtare e pushtonjësit osmanllinj) — do të jetë fare lehtë të kuptojë se e tërë veprimtaria e disa grupeve emigrante, e posaçërisht e atij në Itali, me ideologun reacionar Ernest Koliqin, jo vetëm se është në shërbim të ideologjisë së Papës, kundër interesave të kombit të vet për të cilin derdh lot krokodili, por edhe kundër vetë interesave të lëvizjes përparimtare komuniste në Itali.

E tërë ideologjia e emigrantëve shqiptarë në Itali, të udhëhequr e të prirë nga « E përkohëshmja kulturore, shoqërore e artistike " Shëjzat " e Ernest Koliqit, pronar, pa fijen e droes mund të konstatojmë i takon asaj rrymës letrare dekadente të vënë në shërbim të ideologjisë së Papës e të financuar pa kursim nga propaganda imperialiste e antinjerëzore amerikane.

Të shfletojmë tani, numrin 1-3, 1968 të « Shëjzave »...

Edhe pse, formalisht ky numër i kushtohet 500-vjetorit të vdekjes së heroit tonë kombëtar, Gjergj Kastriotit Skënderbeu, në esencë, të gjitha shkrimet për trimin tonë mistifikohen, e përmbajtja e punimeve tjera idealizon të kaluarën me zana e shtojzavalla, duke zbatuar tezën e njohtur reaksionare në letërsi, simbas së cilës një shkrimtar as mundet, as duhet të mbërthejë sytë mbi tokën, mbi jetën e përditëshme por mbi re, mbi mjergullën e metafizikës, ose të shikojë prapa nga e kaluara, por kurrën e kurrës nga e tashmja dhe e arthmja. Dhe, dashtë e pa dashtë, duke shfletuar « Shëjzat » që i kemi në shqyrtim, lexuesi preokupohet nga idealizimi i së vjetrës, njorimi i së tashmes dhe urrej-tja e së arthmes. Sepse, i terë receti i « së arthmes » për të cilën trumbeton kjo ideologji e huaj, është këthimi në të vjetrën, restaurimi i

imperializmit në Shqipëri dhe vëndet tjera të Ballkanit. Lufta kundër « bolshevikëve », friga nga komunizmi dhe nga tërë ajo që sot është përparimtare në botën e proletariatit ndërkombëtar » janë karakteristika të kësaj ideologjie.

Papa, sipas « Shêjzave » të Ernest Koliqit, është apostoll, është feneri i rrugës së « progresit ». Ja tani e tërë esenca e kësaj ideologjie: t'i shërbeh reaksionit politik-shoqëror, me udhëheqësin kryesor — reaksionin klerikal, armik i betuar i çdo përparimi të vërtetë, hymnizues i patriarkalizmit, mbrojtës i zjarrët i partikularizmit fetar dhe i çdo partikularizmi tjetër.

Në esencë, ideologjia e klerit katolik emigrant shqiptar në Itali, për një nuancë, ndryshon nga ideologjia klerikale e vjetëve 30 të shekullit tonë. Derisa, atëbotë, përfaqsonjësit e kësaj ideologjie me Fishtën në krye, trumbetonin ndasinë totale të elementit katolik shqiptar nga ai musliman, nën parullën « Pa fe s'ka vatan » (Lexo: pa krishtenizëm, pa Vatikan...), tani, mbeturinat e kësaj ideologjie reaksionare kanë bërë përpjekje edhe për një hap më përpara:

« Kujtimi i ynë u siellet edhe, me të dashun, të gjithë Shqiptarvet Katholikë, Orthodoxë e Myslimanë, mirë tue dijtun se të gjithë të bashkuem, ndër kujtime të traditave historike e lavdiplote të atdheut, gjithmonë kanë këqyrë kah Selija Shejte si kah mbrojsja e kombit të tyne... » (Pjesë nga Letra e Papës Paolo VI, botuar në « Shêjzat » nr. 1-3 1968, me rastin e 500-vjetorit të vdekjes së Skënderbeut).

Për më tepër, në artikullin hymës të këtij numri të « Shêjzave », nën rubrikën « Shkoqitje e pleqnime » me titull: « Skanderbegu, kryendërtuesi i atdheut t'onë », shkruar nga pronari i kësaj reviste, pasi nënçmohet roli i masave të gjëra shqiptare në luftat njëzetepesëvjeçare që i udhëheqi Skënderbeu me trimëri kundër pushtonjësve osmanllinj, se « Skanderbegun as Shqiptarët as përkrahasat e huaj nuk e kuptuan », pasi veheet mbi të gjitha roli kryesor që lot një hero në popull simbas teorisë së Carlyleit, Ëuke karikuar studjonjësit që epopenë kastro-tiane e lidhin me meritën e popullit, dhe përqeshur « ata që stërhollojnë dhanat historike për të qitë në shesh në se Skanderbegu qe demokratë a por feudator », lexuesit i ndalet syri në një pyetje sa interesantë aq reaksionare që bën komentatori: « ...ngjeti qindronte merita e veçantë e këtij Prisi të pashoq »?

Çfarë është ajo ngjeti, të shohim tani?

« Epopeja kastro-tjane, vijon " studjuesi " ma tutje, shkelqen edhe më tepër kur çveshet nga tizat e praruem të legjendës, sepse vetëm atëherë del në sheh humaniteti i madh qi e rrethon me një dritë ideale ket Kryendërtues t'Atdheut shqiptar ».

Dhe, pa vra mëndjen për të vërtetat historike, për atë që mund të gjykojë njohësi më i thjeshtë i historisë Skënderbejane tash, e gjenaratat e ardhshme posaçërisht, atë « ngjeti », atë « meritën » e madhe të këtij trimi, në kohën kur është ndriçuar gati e tërë historia e Gjergj Kastriotit, komentatori ia beson dhe e pranon si përgjigje të vetine testamentin e Letrës së Papës dërguar kësaj reviste, duke

« Papa Pauli i VI mbaron ligjiratën e vet të thekëshme, kushtue pesëqindvjetorit të Vdekjes së Gjergj Kastriotit, me disa fjalë qi na e zbulojnë sekretin e zotsis së madhe së kryetrimt aty ku thotë: të lusim Zojën e Shkodrës qi "zemrat e të gjithëvet të zbuten e të hapen për të pranuem këshillat e Perendis dhe që e ardhshmjia e Kombit Shqiptar bujar të jet e denjë për të kaluemen e tij të lavdishme e për at misjon qi Zoti në këtë shekull i ka shenjue" ».

(Mbaron në numrin e ardhëshëm)

« Të gjithë ata që në të kaluarën kanë çarë rrugën drejt një të arthme për të mirën e njerëzimit, janë tanët, i përkasin njerëzimit »

(Lenini)

* * *

« Me shkrimet e tyre, Konica, Fishta e Koliqi, duke i shërbyer besnikërisht regjimit shtypës të Zogut dhe pushtonjësve fashistë e nazistë, luftuan idetë e përpjekjet përparimtare në Shqipëri, ushqyen shovinizmin, nxitën urrejtjen dhe luftën kundër popujve fqinj... ».

(Dh. S. Shuteriqi)

KUR SHKOJSHEM ME SHQERRA

nga LOK LIMTHI

Atje, ku u rrita sá nji kapërçuk
dhe sodita jetën ashtu si m'u duk,
me kujdes të nânës, të lokes për zemër,
dashuni e gjallë në kokë e në themër,
si veshja këmish' e xhamadan me arë
mbatha brendaveket për herën e parë,
edhe ngjeshja brezin me thekë të shpeshhtë;
ngjita dhe openga me çorapë të leshtë,
opengat e réja, ...nortat dý e dý,
ave vûna plisen si mbi njânin sý,
për t'u hijeshue si nji kollombog,
qi t'ishem i pastër për mik e për shoq;
atje pata shkue me shqerra të njomë,
në Male t'Sorkadhít në rogë e në promë.

... me shqerrat e njomë, qi i kishin damë
nga nânat e veta, thuejia, tue gamë,
mallëshëm e trishtueshëm me shkelm e me nâmë,
simbas gjuhës tyne; sikur kishin gjâmë,
mbassi s' iu pëlqente në vetmi me mbetun,
t' vorfën e t' harruem në shkretí me tretun.

... me shqerra të njomë, si kokla në veshke;
me shqerra të bukur, si fllâza në rreshke;
ndonji, kaleshëzezë e ndonji kaleshekuqe;
me tufat në qafë si lulet burbuqe...
Ndonji, ...sork, a sorkë, a kaleshzi në ftyrë;
ruda për kah leshi, si bora për ngjyrë.
Gjithë, me veshhtë të premë, zakonisht, si janë;
veshin e djathtë rrumbull, të majtin gërshânë;
ditën e Shëngjergjit aty në pranverë;
si nji shênjë dallimi prej shqerrave tjerë.

Diku tue i ndjellun, diku tue iu grahun;
herë i baravitshem, herë iu mbajshem krahun.
Nji ogiç pá brîna, nji ogiç stelak,
përpara iu printe, porsí babaplak;
un' i bijshem fyllit si zâna n'Pekllimë,
tue ia dredhun zânin si mali n' ushtimë;
ata, tue blegrue âmbël si kitare;
disá, me tomina; disá, me cingare;
na graflonte zemra me hove gazmore;
k'cejshim e lodrojshim si n'valle dasmore;

*me shqerrat e mij, me shqerrat si suta;
m' u bâfshin dhet'mijë n'ato bjeshkë të buta.*

*Atje m'âsht Atdheu, atje âsht Shqipnija.
Atje janë gatue kujtimet e mija...*

Shpalime:

Shqerra-t: em. shumuer = Tufa e përbâme prej kingjave të njomë dhe kingjeve të njoma. Njejësi, nuk i përdoret. *Shqerrî* dhe *Shqerrim* = Pjesa e shqerrave në lidhje me bagtít tjera.

Lok-u: mbm., shm.: *lokë* = I dashtun, zemër, loc. Femnorja: *loke-kja*, shm.: *loke-t* = E dashtun, zemër, loce, loçkë.

Plise-sja: ef, shm.: *Plise-t* = Kësula e leshtë shqiptare. *Plis-i*, ka kuptim të gjânë. Edhe copës, qi ia vëmë kaut në qafë për të mos e vramë zgjedha i thomi plis. Prandej, populli, e ka dallue atë të kokës së njeriut: *plise!*

Rogë-ga: ef., shm.: *Roga* = Vend i thatë e pá kullosë në pyllë. (Dialekt: *Rogjë-gja*). Fig.: *Pulla*, *damga*. — « I ishte bâme kryet roga roga = ...damga damga. », kur i bijnë flokët pjesë pjesë.

Promë-ma: ef., shm.: *Proma* = Vend me kullosë i rrethuem me lisa (të gjallë) në pyllë. Fig.: *Promë-promë* = Damga-damga. *Promkë-ka* = Promë e vogël. Fig.: *Promka-promka* = Damga-damga, pulla-pulla.

Kokë-la: ef., shm.: *Kokëla* = Turk. *Böbrek*, it. *Rene*. — « Ia shëmbi kokëlat... », « kecen si kokël kandari... » (shp. popullore). Në Lumë, veshke i thonë vjamit, qi veshë kokëlen. Tani, veshken po e përdorin për kokël. « Si kokëla në veshke... » = Komod, gjendje e mirë.

Kalesh-i: mbm., shm.: *Kalesha* = Kingji, rrunzaku, dashi, qi ka pikë, ose pika të kuqe, ose të zeza në ftyrë. Kur i ka të kuqe: *Kaleshkuq*. Kur i ka të zeza: *Kaleshzi*. Shm.: *Kaleshkuqa*, *Kaleshzez*.

Kaleshë-sha: mbf., shm.: *Kalesha* = Kingje, rrunzë, ose dele me pikë, ose pika në ftyrë. Simbas ngjyrës: *Kaleshëkuqe* dhe *Kaleshëzezë*. Shm.: *Kaleshëkuqe* dhe *Kaleshëzeza*. Fig. për njerz: *Kalesh*, *Kaleshan*, *Kaleshë*, *Kaleshane*. Di-kuer, si emën: *Kalesh Lusna*.

Sork-u: mbm., shm.: *Sorka* = Kingji, rrunzaku, ose dashi, qi ka të zî krejt, ose nji pjesë të rrethit të syve (të qepallave). Në dialekt: *Sajë*, *sojë*, *söö* = Sý. Femnorja: *Sorkë-ka*, shm.: *Sorka*.

Rud-i: mbm., shm.: *Ruda* = Kingj, rrunzak, dash me lesh të butë e të shpeshhtë. *Rudë-a* mbf., shm.: *Ruda* = Idem. Janë dhënt má të mira në Shqipni.

Pekllimë-ma = Nji bjeshkë afër Gjallçes në Lumë.

Tomina = Paret, qi vënë në qafë femnat malsore, katrrith. « Jaranina jaranina, qafën me tomina... » (Kângë e b. popullore).

Baravitun: fv. = Me i përziem bagtít, kur janë truç në vapë, për të mos mâr-run smundje. *Me u baravitun* (njerzt) fint. = Me folun si me zâ të naltë. *Baravi-ja* = Zhurmë e vogël. Fig.: *Degamë e vogël*, jo me shum rândësi.

Cingare-rja: ef., shmë.: *Cingare* = Kumbonë e vogël, qi bân cing cing. I thomi dhe *Linge*, pse bân ling ling. *Zile*, âsht pers. turkisht.

Me grafullue fint = Me u rritun tãmbli, tue u shtue përpjetë, kur merr valë. Fig.: *Na grafllonte* = Na u rritte (zemra). *Grafull* ndf. = Jo rrastë.

Kronikë Kulturore

EKSPOZITA E LIN DELÍS NË GALERÍN « AGOSTINIANA »

Pendëla e Lin Delís tregon tashmâ pjekunin artistike në të cilën arrijti n'ushtrim t' artit të tij. Ai i shtëmanget shtigjeve të rrahuna prej tjerve, ásht origjinal në përfitim e në trajtim të veprave të veta. Thjeshtësija e disá zgjidhjeve formale shkaktohet nga thellësija e ndiesive qi e frymzojnë. Ai don të gjëjë elementa të fillëm (*simples*) në nderlikimin mâ të hollë piktorik. Ai i ngef modele e shkollave mâ të përmenduna, ásht i rysun në teknika vizatuese e nder-timtare mâ të nalta, por pelqen përfitime (*conceptions*) origjinale në krijesa të veta. N' ekspozitën, qi u hap me 20 dhetur 1968 e ngjati deri me 20 kallënduer 1969 në Galerín e Artit kishtar të kësokohëshëm të Etënvat Agostinianë, artisti i njoftun i ynë paraqiti njizet piktura të zgjedhuna në punimet e shumta të kohës së fundit. Në të gjitha shfaqet fuqija e ndiesis së tij njerzore e fetare dhe në të gjitha bje në sý mënyra e ré e sajimit dhe mjeshtriya e thellë e realizimit trajtuer. Shkena të jetës së përditëshme paraqiten herë në muzg ngjyrash zbe-take herë në dritë rrezesh shkelqimtare. Brumi njerzuer i shtrydhun e i ngjeshun me duer mizore nga Fati e i rímun me lot vuejtjesh, shpalisë n' art të Delís reflekset mrekulluese të veta. Por nga fundet e ertta shpërthen përhera nji shkëndí shprese, shifet lëshimi i shpirtit në duer të mëshirshëme të Perendís. Adami edhe Eva, të dëbuem nga parrizi i tokës ulin kryet kur shkrepet mbi ta dënimi i Krijuesit: kthesë e dhimbëshme e historís njerzore, por, qe, pranija, në mes avujsh agimorë, e fytyrës së Krishtit shembues përhapë hire ngushulluese. Njerzimi rrëzohet por prapë rimëkambet nëpër afsh dashunije qi Krishti ushqeí për Njerzim. Epizodet e ndryshme të piksueme nga Delíja, zhvillojnë dramën e njeriut mbi kët botë.

Nji atmosferë e gjallë ndienjash fetare rrethon personazhe e panorama dhe nji mituní prendvernash françeskane shtríhet mbi vegimet piktorike të veprave. Prej ngjyesinave të murrme agon lumnija e butë e fëtyrës së Zojës Mëri te kambët e Kryqit shembimtar.

Kalimi i njeriut mbi kët jetë ásht kohë e shkurtë mergimi. Atdheu i ynë ásht qielli. Në piktura të Delís drita e atdheut qielluer, qi shkelqen në fytyrat e vehtjeve prej tij të pikturueme, ka prarimet e diellit shqiptar.

K.

Koncertet e Qamilit të vogël në Bruxelles, Paris dhe në München

Qamili i vogël me 8 shokë kangatarë t'ardhun prej Kosove si turista kanë mbërrí në Bruxelles bash n' ato ditë qi Komisjoni për ngrehjen e mo-

numentit të Herojt t' onë kombtar po pregatiste ceremonín peruruese të shtatores. Të ftuemun nga Komisjoni, artistat shqiptarë t' ardhun prej Kosove, të shoquem edhe nga disá nxânës e nxânëse shqiptare qi jetojnë e studjojnë këtu në Belgjikë, dhanë disá koncerte dhe çfaqje të bukura folkloristi-

ke qj shkaktuen gëzim e harë të madhe në turmën Shqiptare e Belge të spektatorve qi moren pjesë në këtë ceremoni.

Porsi Arbreshët e Kalabris e të Sicilis manifestimeve të Romës në Prillin e vjetit të kaluem ashtu edhe kangëtarët Kosovarë me Qamilin e vogël në krve, të veshun me kostumet e tyne kombtare, u dhanë një gjallni e hijeshi të veçantë manifestimeve të Bruxelles-it me kangët e vallet popullore dhe me cfaqjet e tyne folkloristike në rasen e kremtimeve kastriotiane, qi u zhvilluen në kryeqytetin e Belgjikës me 21 Shtatuer 1968 tue kulminue me sukses në shfaqjet si mbas programit të pregatitun për gëzimin dhe entuziazmimin e madh të të gjith të pranishëmve shqiptarë e të huej.

Para dhe mbas manifestimevet zvrtare nër monumentin, grupi i kangatarvet Kosovarë me Qamilin e vogël në krve dhanë disa koncerte të bukura në Kafen Kosova e në Klubin Skanderbeg të Bruxelles-it, ku refugiatët dhe nuntorët shoiptarë t' etshëm e t' unshëm me ndëgjiue kangët e artistavet Kosovarë, grumbulloheshin aqë me shumicë, tue mos gjetë as vend me u ulë, oendrojshin në kambë nga malli nër atdheun e robnuem për m' u shmallë me kangë shoipe dhe për me shue mallin dhe afshin e atdheut qi një fat tragjik i detyroi me braktisë.

Mandei ky grup i kangatarvet Kosovarë, i thirrur nga bashkatdhetarët qi jetojnë e punojnë në Francë shkoi e dha edhe disa koncerte në Paris dhe në këthim edhe në München, qi kënaqën e entuziazmuen bashkatdhetarët në mërgim të cilët jetojnë në kto qëndra të mëdha Europjane.

Prej Kangatarvet Kosovarë sidomos Tahir Drenica dhe Marash Doli prej Gjakove, të cilët me zânin e tyne të fuqishëm e harmonioz, janë shque në mënyrë të veçant me kangët e Skanderbegut për luftat e tij heroike kun-

dra ushtrisë Otomane dhe me kangen e dhimbëshme të Bajram Currit, heroj i maleve t' ona, qi u flijue për atdhë.

T. Zajmi

Nozze Gradilone-Spena

Il 16 ottobre 1968 nella Chiesa di Santa Maria dell'Abbazia di S. Nilo in Grottaferrata, addobbata splendidamente per l'occasione, sono state celebrate le nozze del nostro amico *dott. Gianni Gradilone*, « arbresh » di S. Demetrio Corone, e della signorina *Rossana Spena*, figlia del comm. Vincenzo Spena, Ispettore Generale del Ministero del Tesoro. Ha officiato il *Reverendo Papas Marco Peta*, bibliotecario dell'Abbazia; testimoni per lo sposo il fratello *Prof. Giuseppe Gradilone* e il *Rag. Michele Bruno*, italo-albanese di Fraschetto, funzionario del Ministero del Tesoro, per la sposa la *Dottoressa Celeste Cardini* dell'Università di Roma e il medico chirurgo *Anton Maria Cardini*.

Alla cerimonia in rito bizantino, particolarmente suggestiva e commovente, erano presenti numerosi invitati, tra cui un cospicuo numero di Italo-albanesi. Dopo la cerimonia, nelle eleganti e raffinate sale e nei ridenti e caratteristici giardini della « Villa Florio » in Grottaferrata, gli sposi hanno accolto gli invitati che hanno brindato alla loro felicità.

La redazione della nostra rivista porge le più vive congratulazioni alla *Signora Maria Gentile vedova Gradilone*, madre dello sposo, e ai genitori e alla zia della sposa, *Preside Prof. Matilde Spena*, e a tutti i familiari; agli sposi, partiti per un felice viaggio di nozze in Ispagna, augura lunga vita concord e colma di soddisfazioni.

Nozze Mancini-Passaniti

A Palmi il 6 luglio 1968 è stato celebrato il matrimonio della Dottoressa *Graziella Passaniti* col Signor *Davide Mancini*. Alla Signora Graziella, solerte alunna dell'Istituto di Studi Albanesi della Università di Roma, che si laureò con una bella tesi sullo scrittore italo-albanese Francesco Antonio Santori, e al Suo egregio Consorte la nostra rivista invia felicitazioni e fervidi auguri.

Nozze Colitti-D'Alena

Il giorno 11 settembre 1968 alle ore 11,30 nella Chiesa di S. Maria Domenica (alla Navicella) si sono uniti col nodo d'oro del matrimonio il *Dot. Vincenzo Colitti* con *Maria Cristina d'Alena*. Agli sposi e ai genitori della sposa dott. comm. Nicola d'Alena e la gentile Signora Rita d'Alena Tocci, la Redazione della rivista «*Shêjzat*» invia le più sincere congratulazioni e augura alla giovane coppia costante luminosa felicità e ai loro genitori lunga serena vita nell'affetto dei loro cari.

Nozze Ghetti-Maggi

A Marotta (prov. di Pesaro) il 13 ottobre 1968 si sono uniti in matrimonio il Dott. *Giuseppe Ghetti* con *Milena Maggi*. Al dott. Ghetti, distinto alunno dell'Istituto di Studi Albanesi dell'Università di Roma e nostro collaboratore, la Redazione di «*Shêjzat*» (Le Pleiadi) invia auguri di armoniosa lunga vita coniugale e di successi nella sua carriera d'insegnante.

Ekspozitë e Ibrahim Kodrës në Sardenja

Piktori i noftun i ynë, z. *Ibrahim Kodra*, vazhdon punën e vet artistike tue pasë miratime e lavde gjithandej. Po botojmë, tue marrë nga fletorja

mâ me randësi e Italis «*Corriere della Sera*» (9 mars 1969) lajmin qi vijon:

«Il pittore *Ibrahim Kodra* ha prezenziato a Nuoro all'inaugurazione di una sua personale di opere recenti che hanno per protagonista l'uomo "nella vita meccanica" di oggi ed il suo condizionamento nella nuova civiltà dei consumi».

«La mostra — allestita nella Galleria d'arte moderna "Chironi 88" — resterà aperta quindici giorni».

Ekspozita është përurue me 8 mars e ka ndejë hapun pesëmbëdhjetë dit. Zotin Kodra Redaksija e perzgon për sukseset e tija të vazhdueshme.

QORTËM GABIMI

Në raportazhin t'im mbi manifestimet e Bruxelles-it qi u zhvilluen në rasën përuruese të ngrehjes së Shtatores së Herojt t'onë Kombiâr Gjergj Kastrioti-Skanderbeg me 21 shtatuer 1968, midis emnave t'antarve të Komisionit Inicjator, pa dashtë m'ka rrëshqitë pa u shënue emni i Z.Z. ZEF SADRI DEDAJ e e Ahmet Dem Rexha me kushrinin. I kërkoh ndjesë këtyne Zotnive për ket gabim dhe i lutemi asaj P.T. Redaksije qi të korrigojohet në numrin mâ të parë të së perkohëshmes.

T. ZAJMI

Lutto dell'Ecc. il Vescovo Stamati

Il 2 dicembre 1968, alla veneranda età di 93 anni, è piamente deceduto a Plataci il padre di S.E. Mons. Giovanni Stamati, Vescovo di Lungro. Al Presule e alla Sua Famiglia, la Redazione di «*Shêjzat*» porge le più vive condoglianze.

Scompare la Signora Schicchi - Mandalà

A Palermo, compianta dai suoi Familiari e da quanti ne conoscevano le elette doti d'animo, il 9 marzo 1969 cessava di vivere la *Signora Nina Schicchi - Mandalà*, della nobile casata italo-albanese Mandalà, nota per il contributo dato al movimento risorgimentale dell'Albania. Alla sorella *Signora Giuseppina*, Consorte del nostro insigne Collaboratore *dr. Rosolino Pe-*

trotta, la Redazione di *Shêjzat* porge con sincera commozione le sue più vive condoglianze estendendole a tutti i congiunti.

Condoglianze

Alla nostra collaboratrice Dottoressa *Angela Cirrincione*, che ha perduto recentemente suo padre, la Redazione di « *Shêjzat* » invia le più sentite condoglianze.

Libra të lexuem

RROMANXI I NJI SHQIPTARES

nga E. K.

NERMIN FALASCHI - *Il Bivio* - Finzi Editore - Roma 1968, pagg. 219.

Titulli i këtij rromanxi mund të përkthehet shqip *Udha-kryq* d.m.th. vendi ku një udhë dahet dysh. Metaforikisht kuptohet çasi në të cilin njeriu duhet të vendosi me shkue djathtas ase mbajtas. Para një dileme së tillë, me një nevojë udhnore zgjedhjeje gjindet Gjergji (*Giorgio*), protagonist i kësaj vepre tregimtare. Æsht i martuem, ka një grue me cilsi të lakmueshme si të jashtme ashtu të mbrendëshme, e cila e don burrin me shpirt. Edhe burri ushqen dashuni të njimendët për të, por në mendësin e tij, lidhja shpirtnore e fizike me të shoqen nuk e ndalon m' u lëshue në tjera arratija dashunore. Grát i pëlqejnë; nuk i mbushet mendja se kjo gjá mund të dâmtojë dashunin për gruen e vet. Kët sjellje ai e ligjon prandej tue thânë se defrimi me grá të rastit nuk cenon në kurrnji mënyrë ndiesin e thellë qi e lidhë me grue të vet. Ky, natyrisht, nuk është mendimi i së shoqes, e cila ka durue sa ka durue dhe në fund vendosë qi çashtja e marrëdhânjeve bashkëshortore të tyne të vijë në një zgjidhje. Gjergji niset nga Roma për Orjent, mbas gjase me një ngarkim diplomatik. Bashkëshortja nuk ndëgjon t' a shoqnojë si e kishte zakon mâ përpara. Atij i vjen maraz. Mbushet me inát. Puna e çon mâ parë në Bejrut. Natën në Hotel, i shtým mâ tepër nga inati e nga merzija se nga një epsh stihues, merr n' odë një flokarte të njoftun në bar. Kjo vajzë del në fund agjente e ngarkueme me i vjedhë do dokumenta qi Gjergji mbante në çantë. Por ai, i kujtueshëm, dokumentat mâ me randësi i kishte nxjerrë prej çante tue hý në dhomë të hotelit, e marrë me vete në xhep të setrës.

Këtu ka përshtypjen lexuesi se rromanxi po merr zhvillime të paprituna aventuroze, por jo. Gjergji, për arsye pune zyrtare, udhëton prej Libani n' Egjypt e në Turkí. Inati vjen dal-kadalë tue i u shndrrue

mâ parë në një kujdes shporues e mandej në zili të rrebtë. Shkon nëpër mend, — mësa tërnohen para syve të tij, të habitun nga trazimet e mbrendëshme, pámjet e mrekullueshme të Lindjes s' Afërme e të Stambollit —, kohnat e fundit të jetës së vet me grue dhe e trazon keqas një dyshim: Piero, mik i tij, tregon haptazi një sympathy të gjallë për Klaudjen. Po Klaudja, bashkëshortja, pranon avitjen me Pieron? Ngashërimi i Gjergjit në shfletim të faqeve të rromanxhit vjen tue u shtue. Gjergji pa lajme prej së shoqes, së cilës i telefonon sa herë pa e gjetun në banesën e tyne në Romë as natën vonë, grihet përmbrenda. Dyshimi, idhnija, zilija, dishprimi e përndjekin, e kapin e i a përdredhin shpirtin në kthetrat e tyne mizore. Kthen në Romë, vrapon kah shtëpija: e gjën shprazët sepse shoqja ka marrë teshat e veta edhe është nisë... Ajo, qi për Gjergjin ishte një pamarrëveshjtje e vogël, bëhet dramë. Në rromanx Klaudja nuk merr pjesë drejt për drejt në zhvillim të ngjarjeve. E ndiejmë pranin e saj nëpër mjet të lavdeve qi asaj i kushtojnë miqt e Gjergjit. E shoqja paraqitet e gjallë në vuetjtje vetare të shojt. Ka vendosë ajo me të vërtetë m' u ndá prej burrit apo don me i dhânë një mësim? Pikëpyetja e lexuesit mbetet pa përgjegje. Vehtja (*personnage*) e Klaudjes, e bashkëshortes së Gjergjit, nuk del e vizueme me vija të qarta: mbetet disi në hije. Njofim reaksjonet e saja terthorazi, jo në menyrë të drejtpërsëdrejtshëme. Një letër në fund të rromanxhit jep njëfarë spjegimi të qindrimin të ngurtë të saj kundrejt burrit. Ka mbetë keq e fyeme në sedren femnore nga sjellja e Gjergjit. Varra duket e pashërueshme. Ajo mendon të rifillojë një jetë tjetër, larg tij.

Përgjithësisht në rromanx parashtrihen e mprohen të drejtat e grues dhe fytyrat e gráve në të tipzueme spikasin për drejtpeshim në të prúm e në fjalë, për humor të hollë në përgjegje, për thellësi e urti ndiesinash e mendimesh. Gjirolamo vetëm u rrin për krah. Burrat tjerë, pak a shumë, nuk vlejné aqë sa grát e tyne. Këto idé, të kuptueshme në një zojë moderne edhe kur nuk e bindin lexuesin mashkull, auktoresha i shprehë me njerzi të madhe.

Por vepra nuk soses në gershetim epizodash qi siellen e përsiellen rreth mullánit të zëmrës së Gjergjit. Luften e përmbrendëshme të protagonistit e persjell një varg shënimesh psikologjike të cilat depërtojnë thellë n' esencë të ndiesive. Përimtimet e gjakimit (*passion*) të Gjergjit, nëpër takime me shokë e zoja të këtyne dhe sidomos nëpër sjellje e bisedime plot veshtrim të Gjirolamos — një njeri i rysun në jetë i cili kishte dijtë me gjetë paqin në vetvete dhe me harmonizue mâ s'miri jetën e vet me atë të grues së tij shumë të hijeshme, Ajten, tregojné rilësi të shënueshme tregimtare.

Përshkrimet e Byblos, të Piramideve e të viseve të ndryshme e rrethojné tregimin me një suazë plot njomsí përshtypjesh të thekëshme e me panorama plot ngjyrim vezulluer.

E naltëson mandej vlerën e veprës edhe fryma mystike qi qarkullon ndermjet kaptinave të saj. Problemet e mëdhaja të fatit njerzuer vizatohen e rrjeshtohen në mënyrë të natyrëshme njëana mbas tjetrës. Arsyet e para, arsyet themelore të jetës e të shpirtit shkaktojnë pikëpyetje qi lypin zgjidhje.

Njifen prirjet panteistike të Nerminit edhe dishiri i saj m' u naltue në kaltherin mâ të ngashnjyeshme të qiellit mystik. Në rroman një

frymë përtrise t' a rrëmben shpirtin edhe e flakon kah epersit mâ të guximshme njerzore. Fund e maje tregimi përshkohet nga një dishir evolucjoni shpirtnuer ku vetit mâ të mira të njerzimit gjëjnë mundësin me lulzue e dhanë fryt.

Në kaptina tërhjekse të këtij rromanxi plot xixillim qiellash e detnash lindorë, plot vegime tepricash qytetnësh madhnore, plot gjallni jete së ndryme në heshtje të shpirtënvët, rreh një fllad këndellës qi pastron mende e zëmër dhe e shtëyn njerin me çue sýt nalt kah mysteret qi na rethojnë, veshtrimi i të cilavet është i shkruem në hyllsinat qi ndrësin mbi né. Shpirtët e kulluet kuptojnë lajmimet qi u vijjnë prej qiellve. Gënjeshtra është anmiknesha kryesore e paqit shpirtnuer. Çilterija (*sincérité*) shoqnon dashunin e vërtetë. Me të thehen ledhet e pakuptimit qi burgosin individin, ajo lëjon zëmrat me i u shfaqun njëana tietres. Me folë me zëmër. Me i a zbulue shoqishojt lakur mendimet e ndiesit. Qe, themeli i fatbardhësis bashkshortore.

Mësime të vjefshme qi auktoresha uron të jën baza e jetës në botën e përtardhëme. Edhe unë me të bâhem duvaxhi per t' i a arrijtë stinë së lume në të cilën kuptimi mâ i plotë të ndrësi e të gëzojë jetën e njerzvet të martuem.

Rromanxi është shkruue me një italishte të zgjedhun, por të kuptueshme nga çdo Shqiptar qi ka një farë familjariteti me këtë gjuhë. Mendësija thjesht shqiptare e auktoreshës shfaqet gadi gjithëkund në vepër të saj edhe pse ngjarjet zhvillohen në një qark kosmopolit. Detyra e çdo Shqiptari është m' e lexue këtë vepër në të cilën një Shqiptare fisnike derdh zotsin e vet si përshkruese ngjarjesh shoqnore, si mendimtare qi don me ja spjegue vetes e tjervet msheftsit e ndryme në stinën njerzore qi Perëndija na caktoi me kalue në këtë shekull plot me lot.

PRAP NJI KONTRIBUT I A. STIPČEVIĆIT NË LAMËN E ILIROLOGJËS

Ilirologu tashmâ në zâ, me origjinë shqiptare nga Zara, Aleksander Stipčevići, auktori i veprave « L'arte degli Illiri » dhe « Gli Illiri », mbi të cillat kemi shkruue në Nr. 5-8, 1967, fq. 301-305 të kësaj së përkohëshme, e ka begatue rishtas tash së vonit lamën e ilirologjës me një kontribut tjetër gjithashtu të randesishëm edhe të domoshëm për çdo shkencatâr që merret me lashtësin e fisevet ilirjane në gadishullin e Ballkanit. Vepra në fjalë është:

ALEKSANDAR STIPČEVIĆ, Bibliographia Illyrica. *Botim i:* Akademia Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine. Posebna izdanja, knjiga VI. Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga

3. Sarajevo, 1967. In 8°, bros. pp. 421.

Libri është i ndâm në tri pjesë dhe përfshin të gjitha studimet e artikujt që janë shkruue deri tash mbi Ilirë e që drejtëpërdrejtë ase tërthoras e prekin këtë argument në çdo pikëpamje. Përposë parathënjes në gjuhën kroatishte dhe gjermanishte (fq. 5-9), në pjesën e parë janë të shenjueme të gjitha shkurtimet e atyne rivistave që citohen në këtë Bibliografi (fq. 12-21). Pjesa e dytë përfshin njësitë bibliografike të rreshtueme si mbas alfabetit (fq. 25-293) e që përmbajnë të ndâme në dy kategori: A) lamën me themë kryesore mbi Ilirë dhe B) atë që vërtëm pjesërisht flet mbi këtë themë, tue shenjue edhe faqet përkatëse. Gjithë-

nji në këtë pjesë janë të shenjueme edhe recensionet e artikujve në fjalë. Gjithashtu është e hartueme edhe pjesa e tretë e librit që përmban indeksin e landës (fq. 297-421).

Titujt e atyne artikujve që janë të shkruem në gjuhën serbo-kroatishte, janë dhanë edhe në gjuhën gjermanishtë, ase frëngjishte etj., anasjelltas per artikuj që kanë një « résumé » në gjuhë të hueja, është dhanë thema kryesore e landës kroatisht dhe gjermanisht.

Libër ky shum i nevojshëm dhe i domosdoshëm për të gjithë studjuesët që merren me çashtjen arheologjike dhe lingvistike të fisevet Ilire. Libër i përpiktë i trajtuëm me kompetencë si kah ana e landës në fjalë gjithashtu edhe kah ana bibliografike, prandej plotëson mund të thomi krejtësisht shprazëtin e deritashme në këtë degë. Përposë se është një pasqyrë e dëjës dhe e plotë e studjimevet të deritashme mbi Ilirë, është edhe një lehtësim e njëkohësisht nxitim për kërkime të mëtejshme.

Çekim këtu me ëndje edhe një sukses tjetër t'auktorit: në Prishtinë tash së vonit dolë nga shtypi edhe botimi shqip i librit « Ilirët », përkthye nga italishtja prej Prof. Zef Mirdita, mik i përzëmërt i auktorit, dhe vetë historjan e studjues i zellshëm i etnogjenezës së Shqipëtarvet.

ALEKSANDAR STIPČEVIĆ, Ilirët. « Biblioteka historike, Rilindja, Prishtinë, 1967. Përktheu nga italishtja Zef Mirdita. In 8°, lidhë me bezë, pp. 231, me ilustracione. Fq. 227-231 ». Prof. Zef Mirdita shton edhe një recension mbi veprën e auktorit: « Aleksandar Stipčević dhe vepra e tij « Ilirët », ku edhe një pasqyrë bibliografike të artikujve të shkruem mbi këtë themë ndër rivista të ndryshme nga penda e auktorit.

Përgëzohemi me A. Stipčevićin dhe i dishrojmë sukses të mëtejshëm ndër studjime ilirologjike.

At V. MALAJ

GJURMINE ALBANOLOGJIKE 1 (1968) - Botim i Institutit Albanologjik të Prishtinës. Kjo revistë shkencore albanologjike duet për shtatë vjetë rresht si organ i *Katedrës albanologjike* të Fakultetit Filozofik të Prishtinës dhe tash kalon në një ent tjetër që të bahet zadhanësc shkencore e Institutit Albanologjik.

Ky numër përmban në pjesën studime e artikuj kontributet e poshtëshnueme:

ALOIS SCHMAUS: *Syzhete ballkanike në epikën popullore arbëreshe*. Dijetari i shquem gjerman prek përsëri temën e trajtueme dhe në faqet e kësaj reviste mbi motivet e folklorit arbëresh. Ai bie landë të re për lidhjen e motiveve arbëreshe me folklorin balkanik tue përforcue idenë se letërsia gojore e italo-shqiptarëve asht e mbartun nga atdheu i vjetër në vendbanimin e ri.

MILOVOJ PAVLOVIC: *Les coïncidences toponymiques en France et en Illyricum*.

HASAN KALESHI: *Sami Frashëri në letërsinë dhe filologjinë turke*. Ky asht një studim i gjatë (fq. 33-106) që qet dritë mbi fëtyrën e Samisë në rrollin e tij të randësishëm në lamën letrare e shkencore të kulturës së re turke.

IVAN BOŽIĆ: *Gospodin Kojčin* (zoti *Kojčin*), ku vertetohet se ky emën i përgjegjet Gojën Cрноjević e se Koja asht emën shqiptar. Ky gjindet dhe sot në Shkodër si emën familje.

SYRJA PUPOVCI: *E drejta trashëgimore në Kanunin e Lekë Dukagjinit* (fq. 129-169). Pupoenci asht një specialist i kësaj lande dhe ka shkruet dhe studime tjera mbi këtë landë. Përpos tjerash ky studim ka dhe meritën e konsultimit të leteraturës në fjalë në gjuhën serbo-kroate, prej së cilës fitohen aspekte të reja mbi kanunin e Lekës në përgjithësi. Mungojnë të dha-

nat në gjuhët tjera. Të kushtueshme informatat nga terreni kosovar.

ISMAIL EREN: *L'imprimerie du vilayet de Kosovo à Pristina.*

VUK VINAVER: *Anglia dhe pozita ndërkombëtare e Shqipërisë midis dy luftave botërore.*

Asht shumë interesant artikulli i lingvistit amerikan ERIC. P. HAMP: *Albanian viç « calf », vit « year ».* Në këtë mes më duket shumë me randësi vertetimi ma parë i Fiedler (*Untersuchungen zur Pluralbildung im Alb. - Humboldt-Universität, Berlin 1961, fq.45*) i njëjtit vit — shumë vjet te Shqiptarët e Greqisë. Kjo formë gjindet dhe në të folmen e *Greci-t* (Avellino), do me thanë prania e një alternance vokalice me funksion morfologjik (sg. i - pl. je). Mbas të gjitha ngjasave nuk asht fjala mbi një zhvillim të ri: ngjan të jetë një relik i vjetër i një sistemi morfologjik të shqipes, ku singularizimi i pluralit nëpërmjet të *Umlaut-it* s'ka të bajë.

Redaksia e *Gjurmimeve Albanologjike* ka ndërmarrë të recensojë të gjitha veprat shkencore të kësaj dishipline që dalin në Shqipni dhe kudo ngjeti. Nji nisjativë e tillë duhej të merrej prej ndokuj kështu që vlerësimi i tyre të bahej në një seli të vetme objektive shkencore. Me këtë ndërmarrje *Gjurmimet Albanologjike* mbushin një shprazësi të dukshme në jetën e shkencës shqiptare.

Plot 52 faqe të revistës i janë kushtue vlerësimit të veprave albanologjike që duelen në vjetët e fundit në Shqipni, në botën prendimore si dhe në Bashkimin sovjetik, nga lama e gjuhësisë, historisë dhe degëve tjera të dishiplinës albanologjike.

M. CAMAJ

PETER BARTL: *Die albanischen Muslime zur Zeit der nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912)* (1). Albanische Forschungen 8. Otto Harras-

sowitz - Wiesbaden 1968. Ky studim asht puna e disa vjetëve e historianit Dr. Bartl tashma i njoftun edhe nëpërmjet hulumtimesh tjera në revista si dhe në publikime shkencore rasti. Bartl deri tash asht marrë kryesisht me çeshtjet shqiptare në periudhen e sundimit otoman.

Kjo vepër trajton fazën e fundit të islamizimit të Shqiptarëve në çerekun e fundit të shekullit XIX « atë periudhë që njihet dhe karakterizohet nga Lidhja e Prizrenit (1878) si dhe shpallja e pamvarësisë më 1912 ». Asgjamangut në hymjen e dendun Bartl prek në vija të përgjithëshme dhe çeshtjen e islamizimit qysh në zanafillen e këtij procesi. Kjo ngjarje trajtohet në pjesën e parë me titull: *Përhapja e islamizimit në Shqipni* që ndahet në pesë kapituj:

1) *Okupimi turk në Shqipni dhe islamizimi i saj deri më 1878.*

2) *Islamizimi në pikpamjen e Koncilit kombëtar shqiptar: 1703-1871-1895.*

3) *Gjendja konfesionale dhe islamizimi i Shqipnisë prej 1878-1912.*

(4) *Sinkretizmi fetar dhe kryptokristianizmi te Shqiptarët.*

5) *Komuniteti i Dervishëve në Shqipni, posaçe ai i Bektashijve.*

Dhe pjesa e dytë ndahet gjithashtu në pesë kapituj që po rendojmë këtu poshtë. Kryetitulli asht: *Pozita e Musulmanëve në levizjen nacionale shqiptare prej 1878-1912.*

1) *Lidhja e Prizrenit (1878-1881).*

2) *Publicistët musulmanë - luftëtarë të idesë kombëtare shqiptare.*

3) *Lëvizja kombëtare shqiptare prej 1881-1908.*

4) *Shqiptarët dhe Turqit e rij.*

5) *Përpjekjet rreth autonomisë kombëtare prej 1909-1912.*

Libri përmban dhe një vistër të gjatë veprash e studimesh së përdoruna si dhe regjistrin e emrave të vendeve dhe të vetjeve. Në fund janë për t'u shënu

(1) *Musulmanët shqiptarë në kohën e levizjes për pamvarësi kombëtare.*

dhe dy kartat: 1) karta gjeografike e vendbanimeve të muslimanëve shqiptarë rreth vjetit 1900, 2) karta gjeografike e kryengritjeve shqiptare prej 1908-1912.

Bartl mbështetet në sasi të madhe burimesh, ndër të cilat dhe në shtypin shqip të kohës. Me randësi janë të dhanat e nxjerruna nga veprat e pabotueme të Franz Baron Nopcsa që ruhen në « Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchiv », por sidomos interpretimet e Ippen-it në *Memoire*-t gjithashtu të pabotueme.

Studimi i Bartl ka vlera të shumta, megjithëse historianët kanë për të pasë dhe çka të kritikojnë. Autori gjindej para një lande apo teme deri sot, së pakut në këtë mënyrë, të pa trajtueme. Aspekti i Bartl në vlerësimin e fakteve mund të n'a duket sidomos ne Shqiptarëve, që shumë ngjarje i spjegojmë ende në mënyrë romantike, i thatë sidomos në gjikimin e motiveve të ndienjes kombëtare. Nga ana tjetër historiani pedant mund të vejë pikpyetje të ndryshme dhe mbi buriemet e shfryzueme që gjoja s'i përgjegjen kueziteve shkencore.

Përhapja e islamizimit ndër Shqiptarë duket se ka pasë arsyesna e shkaqe të ndryshme. Nga vepra e Bartl-it del se një ndër arsye serjoze asht motivi ekonomik pothuajse në të gjitha fazat e zhvillimit të këtij procesi. Si kisha ortodokse ashtu dhe kisha katolike nuk patën një organizim të fortë ndër Shqiptarë. Këtu del në dukje dhe një fakt tjetër se Shqiptari si natyrë asht i hapët për të marrë pjesë në gjitha dukunitë ideologjike dhe shoqnore. Kjo cilësi e çoi atë të losi rrole kryesore në bashkësi politike me proporcione botnore. Bartl pohon se Shqiptarët nën sundimin turk patën një qëndrim realist dhe asht e vetmja kombësi me një sasi eprore muslimane që në kohën e duhun u ngrit kundra sulltanit për interesat e veta jetike kombëtare.

M. CAMAJ

ARSHI PIPA: *Rusha*, München 1968. Asht një poemë në të cilën — sikurse thuhet në parathanjen e dendun shkruet në gjuhën anglishte — trajtohet një ngjarje dashunie, gjakmarrje e tradhëtie. Shkurtas thanë, në këtë poemë të Pipës na paraqitet një kapërthim pasional i ngjarjeve të vehtjeve që i përkasin dy kombësive të ndryshme, slavë e shqiptarë, rreth gjysmës së shekullit XIV, dikund mes Prizrenit e Gjakovës.

Trama në vetvehte nuk asht e kapërthyeme gjithë aq, gja kjo e rendomtë për krijime të tilla, ku theksi vebet ma tepër mbi fuqinë e ndiesive. Marrë historikisht Pipa në Rushën n'a parashtron në vargje dhetërrokshe njëkohësisht simbiozën e këtyne dy popullsive me mentalitete të ndryshme.

Dardhomeli ka një motër, të cilën ai don t'a fejojë si mbas dokeve shqiptare. Këta janë vëllazën prej dy nash: e ama e Dardhomelit asht shqiptare, kurse ajo e Rushës quhej Svetlana dhe ishte serbe. Ke përshtypjen se me kryqzimin e gjakut njerëzit janë koklavitë dhe shpirtnisht. *Rusha* msheftas lidh dashuni me Melisdravin, serb, që ka mendime e ndjenja anmiqësore kundrejt Dardhomelit, të cilin në fund dhe e vret në pusi, mbas prite. Ngjarja kryesore asht e ngërshetueme me rrethana të shumta, fillin e të cilave po ia lamë lexuesit t'i zbulojë. Këtu po kufizohemi shkurtimisht mbi disa vlerësime të nevojshme për lexuesin që së pari merr në dorë këtë vepër. Pipa asht një shkrintar i përvojshëm me kuptime të gjana letrare, prandaj njohës dhe gjikues i thellë i formave dhe i shprehjeve poetike. Në landë dhe në trajtë vepra e tij ndryshon në themel nga krijimet poetike në Shqipni dhe në Kosovë. Nga ndjekësit e rendomtë të kësaj letërsie bashkëkohore në të dy trevat e përmenduna kjo vepër e fundit e Pipës kishte për t'u vlerësue me të parën e herës si « krijim arkaik ». Ndërsa ata që kanë këndue

shumë nga letërsia jonë, ndër të cilët duhej të njeheshin dhe kritikët letrarë, Rusa do të gjykohej sigurisht ndryshe sepse vlera e vertetë letrare i kapërcen kufijt e kohës. Këta të fundit këtë gja e dijnë mirëfilli. Por publikun lexues nuk e përbajnë vetëm njohësit e thellë të letërsisë por dhe masa e gjanë që gjykon shpesh mjaft drejt tue ndjekë instinktin e lindun të shijimit artistik. E ndiej se asht e drejtë që të ve në beh lexuesin e rendomët, pa dashtë të ndikoj në shijen e tij, rreth disa cilësive objektive të veprës poetike të Arshi Pipës.

Rusa asht shkruar në një gjuhë të kristalët dhe të përpunueme dhe mbështetet në tradicionin letrar gojor të mbarë letërsisë shqipe. Asgjamangut arti i Arshi Pipës mbështetet në një origjinalitet që duhet zbuluar në mënyrën e të shprehurit të një ndiesie apo ideje që n'a përkujtojnë p.sh. ndonji varg të poezisë popullore, të Mjedjës apo të ndonji shkrimtari tjetër. Prizmat e ndryshëm të kësaj vepre, që në të parin shikim duket si e thjeshtë, janë të shumtë dhe lypin vrejtim të thellë pothuajse pedant për t'i dalluar e shijuar.

M. C.

SEGNALAZIONI

Consigliamo ai nostri lettori di prendere visione del *Numero Unico* — Dicembre 1968 — di « *Vatra jonë* » pubblicazione della parrocchia di rito bizantino di S. Costantino Albanese dedicata al V Centenario della morte di Giorgio Castriota Scanderbeg. L'infaticabile *Papas Antonio Bellusci* continua, nella bella località lucana di S. Costantino, la sua diligente opera intesa alla conservazione e all'incremento della antica parlata avita e delle sue nobili tradizioni religiose e civili. Il *Numero Unico* ne è una viva testimonianza.

Il Dott. *Albino Greco*, direttore della eccellente Rivista italo-albanese *Zgjimi* (Il risveglio), nel *Numero 3* dell'anno VI (1968) ha scritto un caldo vibrante illuminato articolo, in cui espone con chiarezza e sincerità le sue idee e opinioni sulla dilagante « contestazione » che oggi coinvolge tutto: famiglia, scuola, chiesa e stato. Noi di « *Shêjzat* » concordiamo pienamente con quanto scrive il nostro egregio collega. Il numero di « *Zgjimi* » contiene inoltre una ricca serie di saggi albanologici e informazioni sulla vita culturale delle località arbreshe. Nello stesso *Numero* si può anche leggere un articolo di *Ilota Foco* su una vecchia suggestiva tradizione natalizia di S. Benedetto Ullano.

Nel *Num. 4* - anno terzo - 1968 a pag. 14 di « *Raid* » — Rivista mensile della Associazione italiana di scautismo raider — invitiamo chi s'interessa alle vicende storiche albanesi a leggere il succinto ma penetrante e lucido articolo di *R. La Barbera* « Giorgio Castriota Scanderbeg — L'Eroe degli Arbreshë è un Eroe europeo ».

Un breve ma vivace articolo, denso di interessanti informazioni, i nostri lettori troveranno nel *Num. 3* - Anno 1968 - Nuova serie del *Bollettino Ecclesiastico dell'Eparchia di Lungro* (a pag. 64) - redatto dall'agile penna del nostro collaboratore e amico *D. Domenico Bellizzi*, conosciuto per le sue melodiose liriche pubblicate su « *Shêjzat* », con lo pseudonimo di *Vorea Ujko*. Egli parla della sua visita agli Albanesi della Kosova.

BOTIME TË « SHËJZAVET »

Ka dalë i botuem si vëllim në vete syzimi i kujdesshëm « Nepër vullajt e Shëjzavet » i Karl Gurakuqit. Kjo vepër përshkruen, tue dhënë shkoqitje të plota e gjikime me mend, mbarë veprimtarin dhetëvjeçare të së përkohëshmes s' onë (1957-1967) edhe është e dobishme për njoftjen e mbërrimevet të fundit në lamije të kulturës shqiptare. Auktorë e vepra të tynë përshtkohen nëpër perimtim t'auktorit, qi është ai vetë një histori e gjallë e zhvillimeve gjuhsore e letrare të vendit t' onë.

Gjithashtu « Shëjzat » kanë botue veprën teatrore në vjerrshë « Skënderbeu » të Etëhem Haxhiademi-t dramaturg i mirnjohun, ëmnin e të cilit e kanë shlye nga fletët e historis letrare të Shqipnis ata qi nuk çmojnë tjetër veç shka u bjen për shtat atyne.

LAJMIM

Do të dalë në numrin e ardhshëm të këtij vjeti studimi i bashkëpunorit t'onë të vlerhtë *Lok Limthi « Luma dhe luftat e saja ».*

Gjithashtu po n'at numër do të vijojë vepra dramatike e *Et-hem Haxhiademit « Skënderbeu »* e cila ka dalë edhe si vëllim në vete. I a porosisim lexuesavet kët vepër në vargje të thekëshme veshtrimplote, në gjuhë të pastër, plot pathos, dhurue letrësis s'onë nga një shkrimtar i pa fat qi vuetje, burgime e përndjekje t'ashpra e mbuluen vetëm e vetëm pse deshti të shprehi lirisht pa i u shtru njëj dhunimi mizuer n'ushtrim të prirjes së tij së natyrëshme letrare. Vepra kushton *dy dollarë* në Shtete të Bashkueme t'Amerikës e në Canada dhe *Lit. 1.000* n'Itali e në vende tjera t'Europës. Porositnje n'Administratën e *Shëjzavet*.

E përkohëshmja ishte në shtyp kur na arrijti një çek prej 904 dollarësh nga burri fisnik z. *Ndue Mark Vojvoda*, qi vullnetarisht për çdo vjet mbledh pajtimet e *Shëjzavet* në USA. Falnderojmë me mirnjohje Vojvodën e Shalës, përkrahsin t'onë të palodhun. Edhe mbi këto ndihma tjera qi janë kah na vijnë do të flasim më gjatë në numër t'ardhshëm.

Vargu i botimeve të marruna

- NERMIN FALASCHI: **Il bivio**, Finzi Editore-Roma, 1968, pp. 219; L. 2.000.
- ALOIS SCHMAUS: **Syzhet ballkanike në epikën popullore arbëreshe** — Separat nga « Gjurimet Albanologjike », 1, 1968, Prishtinë; faqe 9-22.
- PETER BARTL: **Die albanischen Muslime zur Zeit der Nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912)**, Otto Harrassowitz — Wiesbaden in « Albanische Forschungen 8 », 1968, pp. 207; DM 36.
- « **Kalimera Shën Lluçisë** » (Canto di S. Lucia) raccolta a cura di **Vincenzo Selvaggi**, Corigliano Calabro 1968, pp: 15; s.i.p.
- MARTIN CAMAJ und GERTRUD KRALLERT: « **Albanische Bibliographie 1956-1960** » — « Südosteuropa- Bibliographie », Band III, 1968, R. Oldenbourg, München.
- « **Koha e Jonë** », Organ'i Partisë Katundare, N. 7-12, Vjeti VII, Korrik-Dhetuer 1968.
- LEC SHLLAKU: « **Hipotezë rreth prejardhjes së trajtave Shqipni-Shqiptar** », botue nga « **Koha e Jonë** », Firenze 1968, faqe 12.
- « **Zgjimi - Risveglio** » - Rivista Italo-Albanese di cultura e di informazioni - Anno VI, 3, 1968; L. 1.000.
- ARSHI PIPA: **Rusha**, München 1968, faqe 74.
- JOSEF MATL: **Georgius Castriota (Kastriot) Skanderbeg in der Balkanischen europäischen Literatur** in « **Bulgarische Jahrbücher** », Sonderdruck aus Band 1, 1968, pp. 101-110.

Të gjitha botimet qi arrijnë në Redaksi shenohen në këtë varg. Ato qi kanë një randësi të veçantë, do të shqyrtohen ndër rubrika përkatse.

FINZI Editore — Roma — presenta il romanzo di

NERMIN FALASCHI

IL BIVIO

L'autrice penetra nella psicologia maschile, scoprendone i molteplici aspetti del conscio e dell'inconscio. L'attualità della tematica: l'incomunicabilità e lo scontro con la realtà femminile, ormai temibile concorrente e non più solo oggetto di piacere. L'uomo raramente comprende che anche quando la crisi è fuori, bisogna comunque ricercarla in noi: nel subconscio esiste una parte che nel tempo accumula l'essenza del pensiero, quindi, mediante l'evoluzione, raggiunge l'armonia della bellezza.

Beirut, il Cairo, Alessandria, Istanbul, Roma, sono la splendida cornice dei sentimenti e degli avvenimenti narrati.

Edizione di lusso, accompagnata da un disco che recita la bella poesia introduttiva. Copertina della pittrice Vera Mellett. Pagine 224, L. 2.000.

Della stessa autrice: *Il Signore del Tempo*, raccolta di liriche (Carroccio, Bologna) e *Il Domani del Tempo*, romanzo in corso di stampa.

Distributore per il Lazio: A. De Felice (Tel. 06/51.858).

Alcuni giudizi della stampa su NERMIN FALASCHI:

IL POPOLO

«...Con un corredo lessicale colorito ed autentico, affronta l'assunto di liberarsi dai fremiti poetici, riuscendo ad esprimere con diafana chiarezza e sobrie iridescenze metaforiche le sue intime ansie...».

AVANTI!

«...Conciliare le più moderne istanze evoluzionistiche con la sua imprecisata ansia metafisica... il suo linguaggio si frantuma in frammenti brevissimi in cui è più facile scorgere tratti più intimi della sua turbata femminilità; allora sono attimi "captati all'Infinito", uno sguardo fra tanti momenti di un impressionistico sentire...».

IL GIORNALE D'ITALIA

«...Si giova di un prezioso patrimonio di esperienze interiori che la pongono in un contesto alieno da provincialismi, di più ampio respiro. E' l'amore per ogni essere vivente che spinge N.F. a inseguire, attraverso la nitida stesura dei suoi versi, un ideale di francescana purezza».

IL TEMPO

«...Il linguaggio poetico della F. s'impone all'attenzione per la ricchezza di risonanze, sfumature e allusioni, che rivelano profondità di sentimento e capacità di carpire gli echi di un mondo nascosto».

CORRIERE DEL TICINO

«...Il suo estro si avvale di un notevole potere di sintesi per esprimersi. L'ansia di dare una spiegazione ai piccoli e grandi enigmi di cui è ricolma la nostra vita è evidente. La sua voce si eleva e ci eleva verso la meditazione delle origini e del destino dell'uomo...».

Lit. 1.500